

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

JOMELIPS

Journal of Management
Economics Literature Islamic and
Political Sciences

Yönetim, Ekonomi, Edebiyat,
İslami ve Politik Bilimler Dergisi

Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' Projesi Ve Asya Altyapı Yatırım Bankası

Kaan YİĞENOĞLU

Kişilerin Alman Marka Otomobil Tercihlerinde Bazı Tutum ve Davranışların Rolü: Bölgesel Bir Uygulama

Hakan TUNÇ

İbni Haldun'un İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları

Zafer DEMİR

Restoran Seçiminde Tüketiciyi Etkileyen Faktörlerin DEMATEL Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Bir Uygulama

Ekrem BADEM, Ahmet ÖZTEL

İş Özelliklerinin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi

Elif BAYKAL, Ömer Erdem KOÇAK

Richard Sennett'in Eserlerinde Kapitalist Kültürün Dönüşümü

Merve KÜÇÜKİSLAMOĞLU

Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenlilerde Kimlik Algısı

Aslıhan YURDAKUL

Terör Saldırılarının Haberleşmesinde Gazete Yayın Politikalarının Etkisi

Abdulkadir GÖLCÜ, Emre Osman OLKUN

JOMELIPS

CİLT:3

SAYI:1

2018

BARTIN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JOMELIPS JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES

YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK
BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2547-9512

CİLT:3 SAYI 1 YIL: 2018

Sahibi:**Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına**

Rektör Prof. Dr. Orhan UZUN

Editör:Prof.Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metinsaban@bartin.edu.tr**Editör Yardımcısı:**Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi obaykal@bartin.edu.tr**Bölüm Editörleri:**

Doç. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri

Doç.Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi İşletme sabanesen@bartin.edu.trDoç. Dr. Mahmut BOZAN Kamu Yönetimi- Uluslararası İlişkiler Bartın Üniversitesi
mbozan@bartin.edu.trDoç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü mhizmetli@bartin.edu.trDoç. Dr. Alper AYTEKİN Yönetim Bilişim Sistemleri Bartın Üniversitesi aytekin@bartin.edu.trYrd. Doç. Dr. Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.trYrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi İşletme ayhankarakas74@gmail.comYrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi Edebiyat honer@bartin.edu.trYrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN Bartın Üniversitesi İslami İlimler caydin@bartin.edu.tr**Mizanpaj:**

Arş. Gör. Mehmet Akif PEÇE

Kapak Tasarımı:

Çağrı ÖZDAL

Yayın Kurulu (Editorial Board)Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN Dicle Üniversitesi abilen@gmail.comProf. Dr. Hamza ÇEŞTEPE Bülent Ecevit Üniversitesi hamzac@hotmail.comProf. Dr. İbrahim DELİCE Bartın Üniversitesi hidelice@bartin.edu.trProf. Dr. İsmail CERİTLİ Bartın Üniversitesi iceritli@bartin.edu.trProf. Dr. Kahraman ÇATI Düzce Üniversitesi kahramancati@duzce.edu.trProf. Dr. Mehmet Selami YILDIZ Düzce Üniversitesi selamiyildiz@duzce.edu.trProf. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.trProf. Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metin.saban@bartin.edu.trProf. Dr. Said KINGİR Sakarya Üniversitesi saidkingir@hotmail.com

Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi ertugruly@beun.edu.tr

Doç. Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi sabanesen@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Yasin BOYLU Gazi Üniversitesi yasinboylu@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi ayhankarakas74@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi honer@bartin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. M. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi sceyhan@bartin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Yaşar ÖZ Bartın Üniversitesi yasaroz@bartin.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Cüneyd AYDIN Bartın Üniversitesi caydin@bartin.edu.tr

Bilimsel Danışma ve Hakem Kurulu (Advisory and Review Committee)

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selahattin Karabınar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yasemin Köse, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şükrü Balcı, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Management, Bulgaria

Prof. Dr. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kahraman ÇATI, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdiñ Yazıcı, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kashif HUSSAİN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Said KINGİR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sakal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Recep TARI Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

- Prof. Dr. Rahmi YAMAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmail KÜÇÜKAKSOY, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA, İstanbul Zaim Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
- Doç. Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye
- Doç. Dr. Mahirah KAMALUDİN, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
- Doç. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Mehmet Saim AŞÇI, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Nuray TÜRKER, Karabük Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Şevki ULAMA, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Zainizam ZAKARİYA, Sultan Idris Education University (UPSI), Malaysia
- Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Cyprus
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Osman Bayraktar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Mevlüt TATLIYER, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Said KÖSE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÖLCÜ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Haluk ÖNER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Enes Bal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKÇA, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

- Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Abdurrahman BABACAN, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Nesrin DUMAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir BİLEN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Elif BAYKAL, Medipol Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Fatih CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Marhanum CHE MOHD SALLEH, International Islamic University Malaysia,
- Dr. Öğr. Üyesi. Ayşe Gül ÇIVGIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi. Kamil COŞTU, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdulmecit KARAASLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Hande KÜÇÜKÖNDER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi. Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Cyprus
- Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Oğuzhan BİLGİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Sekreteryaya:

Arş. Gör. Mehmet Akif PEÇE Bartın Üniversitesi apece@bartin.edu.tr

Yabancı Dil Editörü:

Öğr. Gör. Pınar ÇELEBİ DEMİRARSLAN Bartın Üniversitesi pdemirarslan@bartin.edu.tr

**JOMELIPS-Journal of Management Economic Literature Islamic and
Political Sciences 2018 June Volume 3 Issue 1**

Referee List

**Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi 2018 Haziran
Cilt 3 Sayı 1 Hakem Listesi**

Prof. Dr. Şükrü BALCI Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Enes BAL Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi AYKUT AYKUTAL Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTAR İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Saim AŞÇI Medipol Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Said KÖSE Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ARSLAN Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman BABACAN Medipol Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ŞİMŞEK Artvin Coruh Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ali KONAK Karabük Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KARAGÖZ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Değerli Akademisyenler;

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına akademik yayın hayatını sürdüren JOMELIPS dergisi 2018 yılı itibariyle üçüncü yaşına girmiş bulunmaktadır.

JOMELIPS dergisi sosyal bilimler alanında akademik standartlarda hazırlanmış, araştırma makalesi, derleme makale, örnek olay, kitap tanıtımı çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. JOMELIPS, ulusal hakemli bir dergi olup, haziran ve aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır. Elektronik olarak yayın faaliyetini sürdüren dergimiz belirtildiği takdirde lisansüstü tezlerden üretilmiş akademik çalışmalara da bünyesinde yer vermektedir. Dergimizin dili Türkçe ve İngilizce olup her bir çalışma yedi ayrı bilimsel indekste kendisine yer bulmaktadır. “Ulusal hakemli” statüsünde olan dergimizin TR Dizin/Ulakbim’de taranması için gerekli çalışmaları devam etmektedir.

JOMELIPS dergisi için temel değer özgünlüktür. Dergimize gelen akademik çalışmalar öncelikle biçim açısından kontrol edilmekte, daha sonra Turnitin yardımıyla incelenmektedir. İstenilen niteliğe haiz eserler alanında yetkin bölüm editörleri tarafından konusunda uzman hakemlerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Kör hakem uygulaması aracılığıyla iki ayrı incelemeden geçen çalışmalar, gerekli düzeltmeler dahilinde yayınlanabilmektedir.

JOMELIPS dergisi kaleme alınmış sekiz ayrı yazı ile karşınızdadır. Bu sayımızda Zafer Demir’in “İbni Haldun’un İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları” başlıklı yazısı, Merve Küçükislamoğlu’nun “Richard Sennett’in Eserlerinde Kapitalist Kültürün Dönüşümü” ve Kaan Yiğenoğlu’nun “Çin’in ‘Tek Kuşak Tek Yol’ Projesi Ve Asya Altyapı Yatırım Bankası” adlı çalışmaları iktisat alanında dergimize katkı vermiştir. Aslıhan Yurdakul’un “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenlilerde Kimlik Algısı” makalesi sosyoloji, Abdulkadir Gölcü ve Emre Osman Olkun’un birlikte kaleme aldıkları “Terör Saldırılarının Haberleştirilmesinde Gazete Yayın Politikalarının Etkisi” adlı makalesi ise iletişim alanında yazılmış bilimsel çalışmalardır. Yazar ve başlıkları ifade edilen üç eser işletme alanında dergimize bu sayıda katkı vermiştir: Elif Baykal, Ömer Erdem Koçak “İş Özelliklerinin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi”, Ekrem Badem, Ahmet Öztel “Restoran Seçiminde Tüketiciyi Etkileyen Faktörlerin DEMATEL Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Bir Uygulama” ve Hakan Tunç “Kişilerin Alman Marka Otomobil Tercihlerinde Bazı Tutum ve Davranışların Rolü: Bölgesel Bir Uygulama”.

5. Sayımızın yayınlanması sırasında bizlere destek veren Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Orhan Uzun’a şükranlarımızı sunuyorum. Ayrıca dergimizin yardımcı editörü Dr. Ömer Baykal’a, değerli hakemlerimize, alan editörlerimize, teknik konularda desteğini esirgemeyen iletişim sorumlumuz Ar.Gör. M. Akif Peçe’ye ve mizanpaj konusunda yardımcı olan öğrencimiz Çağrı Özdal’a teşekkürü bir borç biliyorum.

1 Temmuz 2018 tarihinden itibaren 6. Sayımız için makale kabulü başlayacaktır. Önümüzdeki sayı için son gönderim tarihi 10 Aralık 2018’dir. Dergimize katkı yapmak

isteyen, akademik dünyaya özgün eserler sunmayı hedefleyen siz değerli bilim insanlarını dergimize davet ediyoruz. Dergimiz sizlerin katkılarıyla daha da güçlenecektir. Saygılar.

Prof. Dr. Metin Saban

Editör

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' Projesi Ve Asya Altyapı Yatırım Bankası.....	10-28
China's 'One Belt One Road' Project And Asia Infrastructure Investment Bank	
Kişilerin Alman Marka Otomobil Tercihlerinde Bazı Tutum ve Davranışların Rolü: Bölgesel Bir Uygulama.....	29-43
Persons That German Brand Automobile Preference The Role Of Some Attitudes and Behaviors: A Regional Practice	
İbni Haldun'un İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları.....	44-69
The Economic Theory of Ibni Khaldun: The Role and Functions of State in Economy	
Restoran Seçiminde Tüketiciyi Etkileyen Faktörlerin DEMATEL Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Bir Uygulama.....	70-89
The Evaluation of Factors Affecting the Consumer in Restaurant Selection by Using the DEMATEL Method: An Application	
İş Özelliklerinin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi.....	90-109
Effects Of Job Characteristics On Job Satisfaction And Intention To Leave	
Richard Sennett'in Eserlerinde Kapitalist Kültürün Dönüşümü.....	110-140
The Transformation of Capitalist Cultures in Richard Sennett's Works	
Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde.....	140-162
Kimlik Algısı	
Identity Perception of Third Generation Turks in Germany	
Terör Saldırılarının Haberleştirilmesinde Gazete Yayın.....	163-189
Politikalarının Etkisi	
The Effect of Newspaper Publication Policies on Turning Terror Attacks into News	
Makale Yazım Kuralları.....	190

Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' Projesi Ve Asya Altyapı Yatırım Bankası

Kaan YİĞENOĞLU^{1*}

¹ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erçiş İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, VAN

ÖZ

'Tek Kuşak Tek Yol' (TKTY) girişimi Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) en önemli dış politika başarılarından birisi olarak gösterilmektedir. TKTY girişiminin ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel boyutları bulunmaktadır. TKTY aracılığı ile ÇHC bir üretim üssü haline dönüşecek ve Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada ticaret yapma imkânı sağlayacaktır. Diplomatik açıdan oldukça stratejik bir hamle olarak nitelenen TKTY girişimi ile ÇHC başta altyapı olmak üzere enerjide ve ulaşımda önemli projeleri hayata geçirmektedir. Altyapı projelerinin finansmanında Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) önde gelen finansal kuruluştur. AAYB ile ÇHC proje finansmanında ihtiyaç duyulan sermaye ve teknik hizmet ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. TKTY ve AAYB sayesinde Çin komşu ülkelerle olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirecektir. Jeoiktisat ve jeopolitik açıdan da TKTY ve AAYB ÇHC'ne ait şirketlerin kıtalararası yatırım yapmalarının yolunu açmış olacaktır. Bölge dengelerini değiştirecek olan bu hamlelerin ÇHC için önemli fırsatların yolunu açması beklenmektedir. Bununla birlikte ÇHC'nin karşısında çeşitli zorluklar da bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle ÇHC'nin TKTY girişimi çeşitli yönleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Sonrasında AAYB'nin kuruluşu, amaçları ve hedefleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tek Kuşak Tek Yol, Yeni İpek Yolu Projesi, Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin'in Büyük Stratejisi

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erçiş İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü,
VAN

Geliş (Received) : 31.01.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

China's 'One Belt One Road' Project And Asia Infrastructure Investment Bank

ABSTRACT

'One Belt One Road' (OBOR) initiative is shown as one of the most important foreign policy achievements of the People's Republic of China (PRC). The OBOR initiative has economic, political and socio-cultural dimensions. Through OBOR, PRC will become a production base and provide the opportunity to trade in a wide geographical region extending to Europe. With the OBOR initiative, which is described as a very strategic move in terms of diplomacy, the PRC is experiencing important projects in the field of energy and transportation, especially infrastructure. Asia Infrastructure Investment Bank (AIIB) is a leading financial institution in the financing of infrastructure projects. Thanks to OBOR, PRC aims to meet the need for capital and technical services required for project financing and develop economic and political relations with neighboring countries. From the geoeconomic and geopolitical point of view, OBOR and AIIB will facilitate for the investments of PRC's companies. These initiatives, which will change regional balances, are expected to pave the way for significant opportunities for PRC. However, there are various challenges facing the PRC. In this study, firstly tried to explain various aspects of OBOR initiative. Later on, the foundation, goals, and objectives of the AIIB were emphasized.

Key Words: One Belt One Road, The New Silk Road Project, Asia Infrastructure Investment Bank, China's Grand Strategy

1. GİRİŞ

21. yüzyılın en önemli kalkınma projelerinden birisi olarak değerlendirilen 'Tek Kuşak Tek Yol' (TKTY) projesi Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında ilan etmesi ile dünya gündemine girmiştir. Xi Jinping 2013 yılı Eylül ayında Kazakistan'ın Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Tek Kuşak olarak ifade edilen 'İpek Yolu İktisadî Kuşağı' hakkında bilgiler vermiştir. 2013 yılı Kasım ayında Endonezya parlamentosunda yaptığı konuşmada ise Xi Jinping Tek Yol olarak bilinen '21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu' projesi hakkında açıklamalar yapmıştır.

Eski İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması olarak görülen TKTY projesi ile Çin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarındaki ticaret geçiş yolları ile ekonomik ve siyasî nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. 2015 yılında uygulanmaya başlanan bu girişim başarı ile devam

ederse ekonomik ve siyasî etki alanının oldukça geniş olması düşünülmektedir. 'İpek Yolu İktisadî Kuşağı' ile Çin, Orta Asya ve Rusya üzerinden Avrupa ile bağlanırken, '21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu' ile Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu kullanılarak Çin ve Avrupa bağlantısı sağlanmış olmaktadır.

Çin-Avrupa bağlantısı dışında TKTY projesinin bir başka önemi, proje kapsamındaki ülkeler arasındaki başta ekonomik olmak üzere siyasî, sosyal ve kültürel ilişkilerin artacak olmasıdır. Kıtalararası çok boyutlu ve çok kapsamlı bu proje ile Çin, karşılıklı fayda ilkesi doğrultusunda özellikle komşu ülkelerle olan güvenlik sorunlarını da çözmeyi hedeflemektedir.

TKTY projesi Çin'in sadece dış ekonomik, siyasî ve stratejik hedefleri kapsamında değerlendirilmemelidir. Bu proje ile Çin ülke içindeki problemlerine de çözüm üretmeyi planlamaktadır. Çin TKTY projesi ile ekonomik büyüme oranlarındaki düşüşü önlemeye ve ekonomisinin istihdam yaratma kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca Çin proje kapsamında kıtalararasında yatırım yapma imkânını kullanarak ülkedeki çelik üretim fazlasını da eritmeyi amaçlamaktadır. TKTY projesinin Çin'in bölgeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği problemini de azaltacağı düşünülmektedir.

TKTY projesi Çin dışındaki ülkeler için de önemli fırsatlar sağlamaktadır. Özellikle Asya ve Afrika'daki ülkelerin altyapı problemlerinin çözümünde bu projenin önemli rol oynaması beklenmektedir. Bu ülkelerdeki enerji ve ulaşım altyapı çalışmalarının finansal destek ve teknik hizmetlerinin TKTY projesi kapsamında yapılması düşünülmektedir. TKTY projesi kapsamındaki Asya Altyapı Yatırım Bankası (AAYB) özellikle bu nitelikteki altyapı projelerinin finansman ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik kurulmuştur. AAYB 25 Aralık 2015 tarihinde bölgesel yatırım bankası olarak kurulmuştur. Pekin merkezli olarak kurulan AAYB faaliyetlerine 16 Ocak 2016 tarihinde başlamıştır.

Bu çalışmada, Çin'in bölgesel ve küresel nüfuz mücadelesinde TKTY projesinin önemine ve olası etkilerine dikkat çekilmek istenmektedir. Çalışmada ele alınan problem, Çin'in bu proje kapsamındaki ülkelerle TKTY projesi ve AAYB kapsamında gerçekleştirdiği yatırımların ve projelerin hangi aşamada olduğunun belirlenmesidir. Bu bağlamda, projenin kapsamı, güzergâh üzerindeki ülke ve bölgelere etkisi, projenin finansmanında önemli rolü olan AAYB'nin finanse ettiği yatırımlara değinilmektedir. Aynı zamanda projenin ekonomik hedeflerinin yanı sıra, siyasî hedeflerinin de olduğu ve bu nedenle, söz konusu

projenin Çin'in ekonomik ve siyasî bir hamlesi olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

TKTY projesi ve onunla ilişkili olarak AAYB, 2013 yılında ilan edilmiş olmasına rağmen, bu konu hakkında geniş bir literatürün oluştuğunu söylemek mümkündür. TKTY ve AAYB hakkındaki çalışmalar, ekonomik, siyasî, askerî, sosyal, jeopolitik ve jeostratejik başlıklar altında toplanabilir.

TKTY projesiyle ilgili literatür incelendiğinde, genel olarak bu projenin Çin'in öncelikle Asya'da olmak üzere. global düzeyde liderliğine katkı yapacak stratejik bir adım olarak görüldüğünü söylemek mümkündür (Hussain ve Hussain, 2017:1).

Çin'in böylesine dev bir projeye girişmesinin arkasında yatan temel faktörleri inceleyen çalışmalarda, stratejik açıdan Çin'in temel hedefleri ortaya konulmaktadır. Çin bu projeye ilk olarak nüfuz alanını genişletmek istemektedir. Çin'in nüfuz alanını genişletmesinin nedenlerinden bir tanesi, enerji arz güvenliğiyle ilişkilidir. Ayrıca Çin gittikçe büyüyen inşaat sektörü için ihtiyaç duyduğu çimentoyu da, bu projeye ittifak yapılan ülkelerden daha güvenli şekilde ithal edilebilecektir (<https://www.uschina.org/sites/default/files/2015%20%203%20BOAML%20Analysis%20on%20OBOR.pdf>, 2015, s. 3).

Literatürde, TKTY projesini Çin-Avrupa ilişkilerine etkileri açısından inceleyen bir çalışmada, bu projenin Avrupa ülkelerinde ilk başta merak uyandırmadığına ancak 2015 yılının Mayıs ayından sonra bu durumun değiştiğine ve Avrupa'nın çeşitli kurum ve düşünce kuruluşlarının projeye ilgisinin arttığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca projenin finansal ayağını oluşturan AAYB sayesinde, Avrasya kıtasındaki bağlantılar güçlenmiş ve altyapı projelerinin finansmanı sağlanmıştır. AAYB'ye katılım konusunda ülkelerin farklı tavır sergilediğine dikkat çekilen çalışmada, Japonya ve Güney Kore'nin bu girişime kuşkuyla yaklaştığını, Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya gibi birçok Avrupa ülkesinin ise projeye daha fazla ilgi duyduğuna değinilmektedir (Clemente, 2015:94-95).

TKTY projesini Çin'in yeni açılım politikası bağlamında inceleyen bir diğer çalışma, TKTY projesini realizm ve liberalizm açısından analiz etmektedir. Liberal açıdan Çin bu projeye üç hedefi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Birincisi, kazan-kazan politikasına dayalı

olarak, yeni ekonomik koridorlar açmaktır. İkincisi, Çin'in bölgesel bütünleşmeyi sağlamayı istemesidir. Üçüncüsü ise, global yönetişime katılma ve bu alanda ilerleme arzusudur (Passalacqua, 2016: 5). Çalışmada realizm açısından yapılan değerlendirme, TKTY projesiyle Çin'in Güney Asya ülkelerini kendi etki alanına almak istemesi şeklindedir (Passalacqua, 2016: 18). Çalışmada AAYB, Çin'in kamu diplomasisi başarısı olarak incelenmekte ve bu banka sayesinde Çin'in, ticaret ve yatırım alanında önemli hamle yaptığına değinilmektedir (Passalacqua, 2016: 58).

TKTY girişimi ve AAYB'nin kurulması, 21. yüzyılın yükselen bölgesi olan Asya'nın ekonomik ve siyasî manzarasını değiştirebilecek güçtedir. Basit bir yatırım ortaklığı ve ekonomik çıkarın çok ötesinde, global düzeyde etki alanına sahip söz konusu girişimler, Çin'in Asya'daki stratejik, siyasî ve ekonomik hedeflerine ulaşmada önemli rol oynamaktadır. Yu'nun çalışması bu konuda önemli bilgiler içermektedir. Çin'in aşırı sanayi üretimini eritmesinde ve yurtiçindeki sanayinin gelişmesinde büyük katkılar sağlayan bu hamleler ile Çin, global güç olarak yükselme ihtimalini artırmaktadır. Bununla birlikte, Yu'nun altını çizdiği önemli noktalar da bulunmaktadır. Çin'in bu hamlelerin hem içeride hem de dışarıda büyük engellerle karşılaşma ihtimalini hatırlatan Yu, söz konusu girişimlerin istenilen ölçüde ilerleme kaydedememesinde bu engellerin rolüne değinmektedir. Çin'in bu projeyi başarılı şekilde uygulamasının komşularının tepkisine bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini belirten Yu'a göre, Çin başarılı olmak için proje kapsamındaki ülkelerle işbirliğini artırmalıdır (Yu, 2017: 367).

TKTY projesini, Çin'in bölgesel değil global projesi olarak değerlendiren Aoyama, bu projeye Çin'i siyaset, finans, ticaret, altyapı ve insanlar arasındaki değişim açısından incelemektedir. Bu projenin sadece Avrasya ile sınırlı olmadığını, Afrika ve Latin Amerika'yı da kapsadığını belirten yazar, Çin'in bu üç bölgeyle ilişkilerinin gelişmesinde projenin rolüne vurgu yapmaktadır (Aoyama, 2016:19).

Avrupa ülkelerinin AAYB'ye katılma nedenlerini sorgulayan Valeriani, ABD ve Japonya'nın karşı çıktığı AAYB'ye katılmayı, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin katılma kararlarını etkileyen olası faktörleri incelemektedir. Sosyal entegrasyon (toplumsallaşma) terosinden yola çıkan yazar, Çin'in davranışlarının nasıl şekillendiğini ve kurumların ülkelerin tercihlerini nasıl etkilediğini araştırmıştır. AAYB'den farklı kurumlara üye olan Avrupa ülkeleri için AAYB'ye katılım bir sorun olarak görülmemektedir. Avrupa

ülkeleri AAYB'ye katılmakla, kalkınmayı teşvik ettiklerini göstermek istemektedirler. Bunun yanı sıra, Avrupa ülkelerinin bazıları, Çin'i ABD'nin global liderlik tahtını sallayacak bir ülke olarak görmektedirler. Bu nedenle, Çin ile olan işbirliklerini geliştirmek, her şeyden önce kendi çıkarlarının gereğidir (Valeriani, 2016: 86-87).

TKTY projesini fırsat ve risk açısından değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. TKTY projesi kapsamındaki ülkeler arasında ekonomik kalkınmanın gelişmesini, ilgili ülkelerin siyasî olarak birbirlerine güvenmeye başlamasını, ülkeler arasındaki işbirliğinin bu projeye güvence altına alınmasını fırsat olarak gören Ze ve Chenxi, süper güçlerden gelebilecek olumsuz etkileri, proje kapsamındaki ülkeler arasındaki olası çıkar çatışmalarını, farklı kalkınma düzeylerini risk olarak değerlendirmektedir (Ze ve Chenxi, 2015:i).

Luft'un hazırladığı raporda, TKTY projesinin Çin'in 21. yüzyıl büyük stratejisinin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Projenin geçtiği bölgelerde, dünya enerjisinin yaklaşık % 70'i bulunmaktadır. Ayrıca proje kapsamında, Müslüman ülkelerin neredeyse tamamı yer almaktadır. Bu projenin ABD çıkarlarıyla örtüşmediği söylenebilir. Luft, ABD'nin TKTY projesine bütünüyle karşı çıkmak yerine başka bir yol önermektedir. Luft'a göre ABD, TKTY projesinin kendi çıkarlarına uyan yanlarını benimsemelidir (Luft, 2016:1)..

3. TKTY PROJESİNİN İÇERİĞİ VE KAPSAMI

Çin merkezli global ölçekli bir proje olan TKTY, 60'dan fazla ülkede yeni ticaret yolları ve kârlı yatırım fırsatları sunmaktadır. Projenin iki parçasından birisi olan 'İpek Yolu İktisadî Kuşağı' kapsamında Çin'in doğu kıyılarından Rotterdam'a kadar uzanan bir Avrasya Kara Köprüsü kurulması öngörülmektedir. 'Tek Kuşak' boyunca Çin ile Moğolistan, Rusya, Orta Asya ve Güneydoğu Asya'nın bağlanması sağlanacaktır.

Projenin diğer parçası olan '21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu' kapsamında ise Çin'in doğu kıyısı ve Batı'ya doğru olan kısım Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu aracılığı ile Avrupa ile bağlanacaktır. Projenin bu parçasının Çin'in daha az gelişmiş olan Batı bölgelerinin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca 'Tek Yol' boyunca Çin'in proje kapsamındaki ülkeler ile olan entegrasyonu sağlanmış olacaktır.

TKTY projesi Çin Hükümeti'ndeki Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, Dış İşleri Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Koordinasyon Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu tarafından yapılmaktadır. TKTY projesi farklı ekonomik gelişmişlik

seviyesindeki ülke gruplarını bir araya getirmektedir. Bir tarafta dinamik Doğu Asya ülkeleri, diğer tarafta Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri ve son olarak ekonomik kalkınma potansiyeline sahip diğer ülkeler (China Britain Business Council ve Foreign and Commonwealth Office, 2016:7). TKTY projesi bu ülke grupları arasındaki dinamizmden yararlanarak Çin için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu proje ile Çin işbirliği, kalkınma ve istikrar açısından uygun bir ekonomik ortam oluşturmayı hedeflemektedir. Ayrıca Çin Hu Jintao döneminde başlatılan ve Xi Jinping tarafından daha da geliştirilen 'komşuluk politikası' aracılığı ile bölgesel gücünü artırmayı hedeflemektedir. TKTY projesi, Çin'in başlattığı 'komşuluk politikası' ile de uyumludur (Ekman, 2015:7)

Şekil I. Eski ve Yeni İpek Yolu Güzergahları

Source: (The Economist, 2016)

TKTY projesi şu unsurları içermektedir: (Brugier, 2014: 2-3)

- İç İstikrar ve Barış: Çin'in az gelişmiş bölgeleri istikrarsızlığı yüksek olan yerlerdir. Çin TKTY projesinin sağlayacağı ekonomik gelişme ile bu bölgelerdeki az gelişmişlik ve buna bağlı olan istikrarsızlığın çözülmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca Çin, bölgesel entegrasyonun oluşturulması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması ile ayrılıkçı hareketlerin azalacağına ve terörle mücadelede daha başarılı sonuçlar elde edileceğine inanmaktadır.

- Yakın Komşularla İşbirliği: Çin'in yeni İpek Yolu projesi, komşularıyla olan işbirliğini sağlamlaştırmayı ve komşularının istikrarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çünkü Çin, yakın çevresinde oluşan istikrarsızlıkların kendi topraklarına sıçramasından endişe etmektedir. Nitekim, 2005 yılında Kırgızistan'daki Lale Devrimi ve Özbekistan'daki Mayıs

Ayaklanması, Çin'in kaygılarının yersiz olmadığını gösteriyor. Bu amaçla, Çin, komşularıyla ekonomik ve bölgesel işbirliğini güçlendirerek bu ülkelerde ekonomik ve siyasî istikrar sağlamak istemektedir.

- Enerji Güvenliği: Çin'in enerji ihtiyacı, ortalama büyüme oranı % 10'a ulaşırken istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Çin, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, TKTY projesinin, bu ülkelerin ilişkilerinin geliştirilmesinde stratejik öncelikleri olduğu düşünülmektedir.

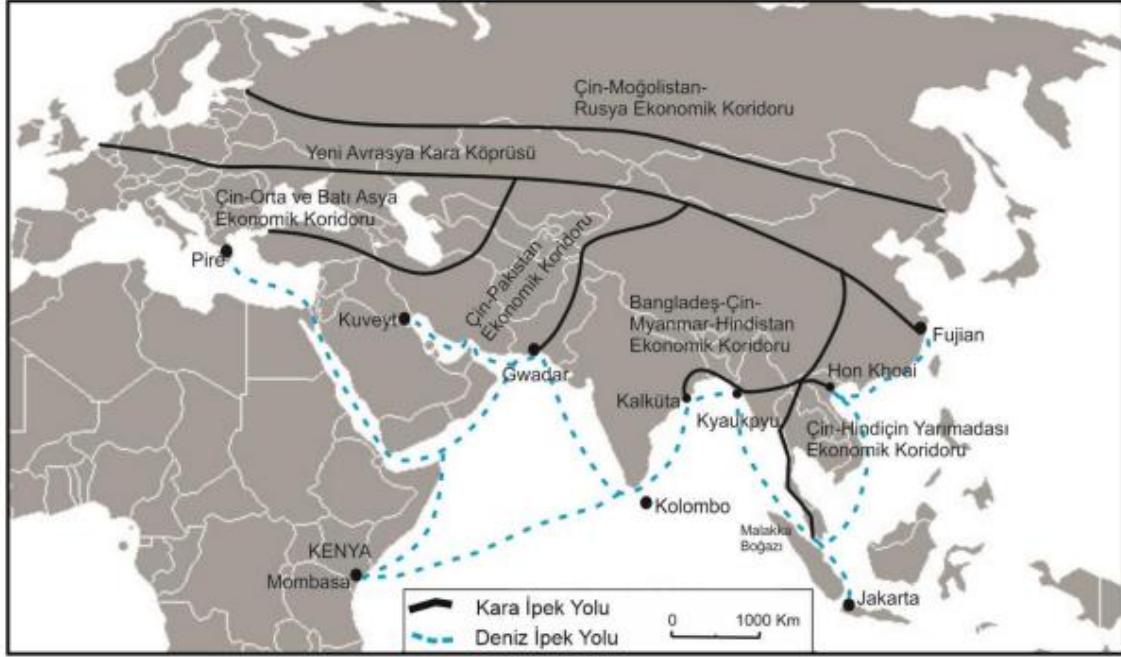
- Avrupa İle Alternatif Ticaret Rotası Oluşturma: TKTY projesiyle Çin, Avrupa ticaretiyle Rusya'ya alternatif bir rota oluşturmayı hedeflemektedir. Çin mallarının deniz yoluyla Avrupa pazarına ulaşması 20 ila 40 gün sürmektedir. Ancak bu proje sayesinde malların Doğu Türkistan'dan Doğu Avrupa'ya ulaşması 11 gün sürmektedir. Bu proje ile Çin, ticaretle Rusya'ya daha az bağımlı olacak ve Doğu Türkistan'ın, sınır ötesi ticaret ve altyapı ve tedarik zincirinin gelişmesi sağlanarak bölgesel ve global ticaret için faydalı olması amaçlanmaktadır.

TKTY projesi, Çin'in Asya-Pasifik bölgesindeki gücünü pekiştirmek için sayısız fırsat sunmaktadır. Asya-Pasifik bölgesi, ekonomik, enerji ve güvenlik açısından Çin'in dış politikası için son derece önemlidir. ABD'nin bölgeye olan ilgisi, Çin'i bölgedeki ABD'ye karşı bir denge politikası stratejisi izlemeye yönlendirmektedir. TKTY projesinin önceliğinin ekonomik olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, proje özellikle enerji için sağladığı avantajlardan dolayı daha önemlidir. Dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olan Çin, enerji tedarikçilerini çeşitlendirmek ve bağımlılığını azaltmak istemektedir. Aynı zamanda, Çin'in enerji şirketleri, çeşitli projelerini Orta Asya'da, özellikle Kazakistan ve Türkmenistan'da gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Proje bu açılarından son derece önemlidir (Ekman, 2015:9-10).

TKTY projesi 6 önemli ekonomik koridoru kapsamaktadır. Bunlar; Çin-Moğolistan-Rusya ekonomik koridoru, Çin-Orta ve Batı Asya ekonomik koridoru, Yeni Avrasya Kara Köprüsü, Çin-Pakistan ekonomik koridoru, Çin-Hindistan Yarımadası ekonomik koridoru ve Çin-Bangladeş-Hindistan-Myanmar ekonomik koridoru olarak sıralanabilir. Bu koridorlar, Şekil II'de gösterilmektedir.

Çin-Moğolistan-Rusya ekonomik koridorunda Moğolistan stratejik öneme sahip bir ülkedir. Rusya ve Çin'i birbirine bağlayan en kısa yol, Moğolistan üzerinden sağlanmaktadır. Moğolistan hükümetinin demiryolu inşa etme projesi 2001 yılında başlamıştır. Yabancı

yatırım ve işgücü eksikliğinden dolayı istenilen ilerleme sağlanamamıştır. Dolayısıyla bu ekonomik koridorla Moğolistan, gerçekleştirmeyi düşündüğü projeleri hayata geçirebilecektir. Planlanan koridorun geçiş güzergâhındaki bölge ülkeleri arasında, ekonomik entegrasyonun ve çok taraflı ekonomik işbirliğinin oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Bu koridor sayesinde, bölge ülkeleri arasındaki entegrasyon ve işbirliğinin artması beklenmektedir (Otgonsuren, 2015:4).

Şekil II: TKTU Kapsamındaki Ekonomik Koridorlar

Kaynak: (Güner, 2018:118)

Yeni Avrasya Kara Köprüsü'nden önce, Çin ve Avrupa'yı birbirine bağlaması düşünülen yol projeleri yapılması fikri ortaya atılmıştır. Başlangıçtaki projede, Orta Asya'yı atlayarak Çin ve Rusya sınırı üzerinden geçen bir proje ortaya konulmuş ancak malların Avrupa'ya geçişi dolaylı yoldan gerçekleştiği için bu projeden istenilen verim alınamamıştır. Bunun üzerine 2011 yılında yeni bir rota kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanılan rota, Doğu Çin'den Kazakistan, Rusya, Beyaz Rusya, Polonya'dan geçerek, Almanya, Fransa ve İspanya'ya kadar devam etmektedir. Yeni Avrasya Köprüsü sayesinde, mevcut rotanın daha da uzatılması mümkün olacağı söylenebilir (Debreczeni, 2016: 44).

Çin'i Arap Yarımadası'na bağlayan Çin-Orta Asya-Batı Asya ekonomik koridoru, büyük ölçüde eski İpek Yolu'nun güzergâhından geçmektedir. Çin'in Xinjiang bölgesinden

başlayıp, Basra Körfezi, Akdeniz, Orta Asya ve Arap Yarımadası'na uzanan koridor, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye dahil olmakla beraber toplam 22 ülkeyi geçmektedir (<http://jworldtimes.com/jwt2015/magazine-archives/jwt2017/sep2017/economic-corridors-under-chinas-obor-initiative/>, 25.02.2018).

Çin-Pakistan ekonomik koridoru, Çin ve Pakistan arasındaki enerji projeleri, ulaşım ve altyapı ağlarını kapsayan bir koridordur. Bu koridorla, Pakistan'da bazı özgür ekonomik bölgelerin oluşması da hedeflenmektedir. 46 milyar dolarlık bir yatırım tutarına sahip olan koridor, Pakistan'ın ulaşım altyapısının yenilenmesinde ve enerji üretim kapasitesinin artmasında önemli role sahip olacaktır. Bu koridor, Çin'in Kashgar şehrini, Pakistan'ın stratejik öneme sahip olan Gwadar limanına bağlamaktadır. Gwadar limanının stratejik öneme sahip olmasının nedeni, bu liman sayesinde Çin'in Ortadoğu'ya girişi mümkün olmaktadır (Rifaat ve Naini, 2016:3).

İpek Yolu'nun modern versiyonu olan ve 1999 Kunming girişiminin yeniden gözden geçirilmesiyle oluşan Çin-Bangladeş-Myanmar-Hindistan ekonomik koridoru, güzergâh üzerindeki ülkelerin ekonomik büyümesinde, aralarındaki ticaretin teşvik edilmesinde ve bağlarının derinleşmesinde önemli role sahip olarak görülmektedir. Bu koridor, bölgenin sosyoekonomik olarak gelişmesini, altyapı, enerji kaynakları, tarım, ticaret ve yatırım başlıkları altında sağlamayı hedeflemektedir (Islam, Hossan ve Matin, 2015: 131-132.).

Çin-Hindiçin Yarımadası ekonomik koridoru, Çin'in Endonezya Yarımadası'ndaki ülkelerle bağlantısını sağlamaktadır. Bu koridorun getirdiği işbirliği sayesinde Çin, Laos, Kamboçya, Vietnam ve diğer bölge ülkeleriyle kalkınma forumları düzenlemekte ve işbirliği anlaşmaları yapmaktadır (International Department of the CPC Central Committee, 2017:15-16).

4. ASYA ALTYAPI YATIRIM BANKASI

2016 yılının Ocak ayında faaliyetlerine başlayan AAYB'nin kurulmasına ilişkin ilk açıklama Çin'in Maliye Bakanı Lou Jiwei tarafından Güneydoğu Asya ziyareti sırasında yapılmıştır. Çin'in liderliğinde kurulan AAYB kapsamında 84 ülke bulunmaktadır. Tablo I'de AAYB üyesi ülkeler kıta dağılımına göre gösterilmektedir. AAYB'nin üye sayısının önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir.

1970'lerin sonlarında Deng Xiaoping liderliğinde sanayi, tarım, bilim ve teknoloji ve milli savunma alanlarında dışa açılma hareketi başlatan Çin günümüzde global bir aktör olma yolunda hızla ilerlemektedir. Dışa açılma politikasının bir sonucu olarak Çin 1989'da IMF'ye, 2001 yılında ise Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. 1978 yılındaki politika değişikliği ile Çin'in dış ekonomik ve siyasî meselelerdeki etkinliği de artmaya başlamıştır. Çin öncelikli olarak Asya'da nüfuz sahibi olmaya başlamıştır. TKTY projesi bu nüfuzunun bir sonucu olarak ortaya atılmıştır. Çin'in Asya'daki etkinliğini artırmak için yaptığı tek girişim TKTY değildir. Çin, Asya Altyapı Yatırım Bankasını (AAYB) da kurdu. Türkiye'nin bölgesel ve kurucu üyesi olduğu AAYB'de Almanya, Güney Kore, Avustralya ve Birleşik Krallık da bulunmaktadır (Katada, 2016:2).

Tablo I: AAYB Üyesi Ülkeler

Asya ve Kafkaslar	Orta Doğu ve Afrika	Avrupa	Amerika	Diğer
Avustralya, Bangladeş, Brunei, Kamboçya, Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Kazakistan, Kıbrıs, Kırgızistan, Laos, Malezya, Maldivler, Moğolistan, Myanmar, Nepal, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler, Singapur, G.Kore, Sri Lanka, Tayvan, Tacikistan, Tayland,	Mısır, İran, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Umman, Güney Afrika, Katar, S.Arabistan, Madagaskar, BAE, Etiyopya, Sudan, Bahreyn	Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan, Almanya, Macaristan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Belçika, Kanada, İrlanda	Bolivya, Brezilya, Ekvador, Peru, Şili, Venezüella, Arjantin	Cook Adaları, Samoa, Tonga, Vanuatu

Özbekistan, Vietnam, Afganistan, Ermenistan, Fiji, Hong Kong, Doğu Timor				
---	--	--	--	--

AAYB, elektrik, su, ulaşım, telekomünikasyon ve sağlık gibi temel hizmetlerin kalitesini artırmaya yönelik destekleyici güç sağlayacaktır. Çünkü bilindiği gibi bir ülkede ekonomik kalkınmada en önemli unsur altyapı hizmetleridir. Bunun farkında olan Çin’de özellikle Asya bölgesinin altyapı sorunlarının çözümünün tespiti ve bu sorunların çözümüne yönelik politikaların uygulanmasında finansal destek sağlayacak olan AAYB’yi hayata geçirmiştir. Her ne kadar AAYB bugün çok taraflı bir oluşum olsa da başlangıçta bu şekilde olması planlanmamıştır. Yani AAYB’nin bugünkü durumu tamamen şartların şekillendirilmesiyle olmuştur. Başlangıçta AAYB bir kalkınma ajansı veya ticaret odaklı bir banka şeklinde planlanmıştır. Ama bugün kıtalararası ve çok uluslu bir karaktere sahiptir. Bu durum AAYB’yi daha stratejik hale getirmektedir (Bessler, 2016).

Tablo II’de AAYB’nin, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (UİKB) ve Asya Kalkınma Bankası (AKB) ile karşılaştırılması gösterilmektedir. Tabloda her üç bankanın da çeşitli yönlerden benzerlik ve farklılıkları incelendiğinde AAYB’nin belirleyici özelliği daha açık ortaya çıkmaktadır. Kayıtlı sermaye açısından AAYB’nin nispeten yüksek sermayeye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum AAYB’nin kuruluş amacı ile açıklanabilir. Çünkü AAYB Asya bölgesindeki yüksek bedelli yatırım projelerinin finansmanı için kurulmuştur.

Hisse paylarına göre ilk 5 ülke incelenirse burada da AAYB’nin farklılığı ortaya çıkmaktadır. BRICS ülkelerinden Çin, Hindistan ve Rusya ilk üç sırayı almıştır. Bu durum çok kutuplu dünya düzeninde Çin’in yeni denge arayışı içinde kendi ittifakını kurmaya çalıştığını göstermektedir. AAYB’nin ekonomik bir oluşumun daha ötesinde siyasal açıdan da bir anlam taşıdığı üye ülkelere anlaşılmaktadır.

AAYB’ye üye olmak isteyen ülkelerin bu isteklerini belirtmeleri için son tarih 31 Mart 2015 olarak ilan edilmiştir. Ancak AAYB için dönüm noktası olan bir tarih vardır ki bu da AAYB’nin bir bakıma Avrupa’ya açılışı gibi değerlendirilebilir. Bu tarih İngiltere’nin

AAAYB'ye üye olmak istediği 12 Mart 2015 tarihidir. Bunun ardından Almanya, Fransa ve İtalya da AAAYB'ye katılmışlardır.

Tablo II: AAAYB'nin Diğer Kalkınma Bankalarıyla Karşılaştırılması

	UİKB	AKB	AAAYB
Amaç	İmar ve kalkınma, özel yatırımın teşvik edilmesi, uzun dönemli dengeli büyümenin teşvik edilmesi, önce en yararlı, en acil projeler için krediler düzenlenmesi, savaş zamanından barışa ekonomiye geçişin desteklenmesi	Bölgesel ekonomik kalkınma ve işbirliği İşlevler: Kamusal ve özel yatırımın teşvik edilmesi, Kalkınmayı finanse etmek için kaynaklardan faydalanmak, üyelerin kalkınmada yardım taleplerini karşılamak, teknik yardım, BM ve ECAFE ile işbirliği	Sürdürülebilir kalkınma, bölgesel işbirliği İşlevler: Kamu ve özel yatırımları teşvik etmek, kalkınmayı finanse etmek için kaynakları kullanmak, özel yatırımları teşvik etmek, diğer hizmetler
Üyelik	IMF üyesi ülkeler Toplam Üye:188	ECAFE üyesi ülkeler, diğer bölgeçi ve bölge dışı BM üyesi gelişmiş ülkeler	UİKB veya AKB üyesi ülkeler: BM tarafından tanımlı Asya ve Okyanusya ülkeleri, Bölge dışı kurucu ülkeler Toplam Üye: 57
Kayıtlı Sermaye	1944'de 10 milyar \$, %20'si peşin, %80'i istenilebilir	1965'de 1 milyar \$, %50'si peşin, %50'si istenilebilir	100 milyar \$, %20'si peşin, %80'i istenilebilir
Para Birimi	Altın, ABD Doları veya belirtilen diğer para birimleri	%50 altın veya %50 üye ülkenin konvertibl para birimi	ABD Doları veya konvertibl para birimi
Yönetişim	Yönetim kurulu üyeleri (her biri en büyük paya sahip beş üye, seçilmiş yedi üye)	Yönetim kurulu üyeleri (Bölgeden 7 üye, Bölge dışından 3 üye)	Yönetim kurulu üyeleri (Bölgeden 9 üye, Bölge dışından 3 üye)
Oylama	1.Basit Oylama: Eşit dağıtıldığında tüm oyların %5,55'i	1.Basit Oylama: Eşit dağıtıldığında tüm oyların %20'sii	1.Basit Oylama: Eşit dağıtıldığında tüm oyların %12'si

	2. Kayıtlı sermayenin bir payı için bir oy	2. Kayıtlı sermayenin bir payı için bir oy	2. Kayıtlı sermayenin bir payı için bir oy (100,000\$) 3. Her bir kurucu üye için 600 oy
İlk 5 Ülkenin Hisse Payı	1. ABD - %16,21 2. Japonya - %7,51 3. Çin - %4,85 4. Almanya - %4,40 5. Fransa/Birleşik Krallık - % 3,95	1. Japonya - %12,84 2. ABD - %2,75 3. Çin - %5,47 4. Hindistan - %5,38 5. Avustralya - % 4,95	1. Çin - %26,06 2. Hindistan - %7,51 3. Rusya - %5,92 4. Almanya- %4,15 5. Güney Kore - % 3,50
Genel Merkez	Washington	Manila, Filipinler	Pekin, Çin
Çalışma Dili	Uygulamada İngilizce	Kurala göre İngilizce	Kurala göre İngilizce

Kaynak: (Wan, 2016:81-81).

AAYB'nin neden kurulduğu ve amacının ne olduğuna dair farklı açıklamalar ve gerekçeler öne sürülmektedir. Her şeyden önce AAYB gerçekten bir ihtiyaç sonucu mu doğdu yoksa bu basit bir güç gösterisi mi? AAYB'nin gerçekten bir ihtiyaç sonucu doğduğu söylenebilir ve bu durum global ekonomideki eksen kaymasının da bir göstergesidir. Çünkü bu banka bölgenin gelişimini finanse edecek bir güçtür.

Asya Kalkınma Bankası (AKB)'nin bir çalışmasına göre bölgenin altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için gelecek 5 yılda yılda 1 trilyon dolardan fazla kaynağa ihtiyaç var. Gerek Dünya Bankası gerekse de AKB'den sağlanan kaynak bunu karşılamaya yetecek kadar değil. Ancak AAYB'nin de yıllık 1 trilyon dolar gibi büyük bir rakamı karşılamaya yetecek kadar kapasitesi yok. Yine de bir katkı sunması açısından önemli bir oluşum olarak değerlendirilmektedir (Renard, 2015:1).

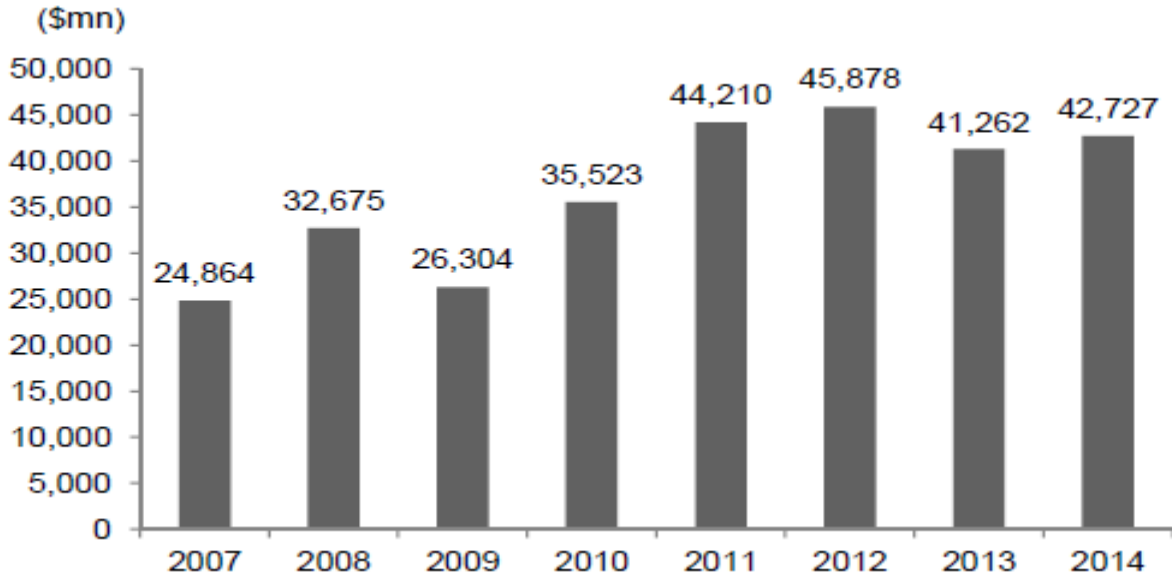
Tablo III: AAYB Tarafından Ocak 2017 İtibariyle Onaylanmış Projeler

Projenin Adı	Ülke	Sektör	Partner	Proje Büyüklüğü	AAYB Desteği
Myingyan Enerji Santrali	Myanmar	Enerji	AKB/IFC	-	20 Milyon \$

Tarbel 5 Hidroelektrik Santral Uzantısı	Pakistan	Enerji	Dünya Bankası	824 Milyon \$	300 Milyon \$
M-4 Ulusal Otoyolu	Pakistan	Ulaşım	AKB	273 Milyon \$	100 Milyon \$
Dağıtım Sistemi Yükseltmesi	Bangladeş	Enerji	Yok	262 Milyon \$	165 Milyon \$
Duşanbe Özbekistan Sınır Yolu	Tacikistan	Ulaşım	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası	106 Milyon \$	28 Milyon \$
Ulusal Gecekondu İyileştirmesi	Endonezya	Altyapı	Dünya Bankası	1,7 Milyar \$	217 Milyon \$
Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı	Azerbaycan	Enerji	Dünya Bankası	8,6 Milyar \$	600 Milyon \$
Duqm Limanı Ticari Terminali	Umman	Ulaşım	Yok	353 Milyon \$	265 Milyon \$
Demiryolu Sistemi	Umman	Ulaşım	Yok	36 Milyon \$	60 Milyon \$

Kaynak: (Weiss, 2017:14)

Tablo III'de 2017 Ocak itibariyle AAYB tarafından onaylanmış projeler gösterilmektedir. Projeler ağırlıklı olarak enerji santrali, hidroelektrik santral, otoyol, doğalgaz boru hattı, liman ve demiryolu sistemleri ile ilgilidir. Projelerin uygulanacağı ülkeler ise Myanmar, Pakistan, Bangladeş, Tacikistan, Endonezya, Azerbaycan ve Umman gibi büyük ölçekli altyapı projelerini kendi başlarına yapamayacak veya yapmakta zorlanacak ülkelerde olduğu görülmektedir. Finanse edilecek projeler enerji, ulaşım ve altyapı olarak dağılmıştır. AAYB kendi içine kapalı bir kuruluş değildir. Söz konusu projelerin finansmanında Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşlarla işbirliği içindedir. Projelerin ekonomik büyüklüğü 36 milyon dolar ile 8,6 milyar dolar arasında değişmektedir. AAYB'nin bu projelere verdiği destek ise 28 milyon dolar ile 600 milyon dolar arasında değişmektedir.

Şekil III: Çin'in AAYB Üyesi Ülkelere Altyapı İle İlgili Yaptığı Yatırımlar

Kaynak: (Sekine, 2015:12)

Şekil III'de Çin'in 2007-2014 yılları arasında AAYB üyesi ülkelere yaptığı yatırımlar gösterilmektedir. Buna göre 2007 yılında yaklaşık 25 milyon dolar olan Çin'in AAYB üyesi ülkelere yatırımları, 2014 yılında yaklaşık 43 milyon dolara yükselmiştir. Çin'in AAYB üyesi ülkelere yaptığı yatırımların ekonomik olduğu kadar siyasî boyutu da vardır. Çin, TKTY projesi kapsamındaki ülkelerin bulunduğu güzergâhta kendi nüfuzunu artırmayı hedeflemektedir. Tüm bunlar Çin'in nüfuz alanını korumak ve geliştirmek için AAYB'nin ekonomik olmaktan çok politik amaçlara hizmet etmek üzere kurulduğunu göstermektedir. Çin hükümeti Çin şirketlerinin uluslararası yatırım yapmalarını sağlamak üzere finansman imkân ve kolaylıkları sağlamaktadır. AAYB Çin'de devlet-özel sektör işbirliğinin ve devletin özel sektöre yol açıcı bir rol oynadığını göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir. Ayrıca AAYB projesi ile Çin TKTY gibi Çin'i Avrupa'ya bağlayan dev ölçekli projeleri finanse ederek güç mücadelesinde avantaj sağlayacaktır (Ren, 2016:440).

5. SONUÇ

Çin'in 21. Yüzyıldaki ekonomik kalkınma stratejisi niteliğindeki TKTY projesi Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarındaki 60'dan fazla ülke arasındaki ekonomik, siyasî, sosyo-kültürel ve güvenlik işbirliğini geliştirmeye yönelik bir projedir. Bu nedenle bu makalede TKTY

projesinin sadece ekonomik değil siyasî boyutlarının da olduğu vurgulanmıştır. TKTY projesi Çin'in bölgesel ve global nüfuz mücadelesinde oldukça stratejik bir hamle olarak kabul edilmektedir.

Çin dış politikasında önemli değişikliklere neden olacak TKTY projesi aynı zamanda Çin'in iç ekonomik, siyasî ve güvenlik problemlerinin çözümüne de katkı sağlayacaktır. Yakın komşu politikası bağlamında Çin'in Orta Asya ülkeleri ile yaşadığı sınır problemleri ve ayrılıkçı hareketlerle mücadelede TKTY projesinin sağlayacağı sinerjiden yararlanılması düşünülmektedir.

Çin'in yumuşak güç kapsamında değerlendirilen TKTY projesi ile nüfuz mücadelesinde akıllı bir strateji geliştirdiği söylenebilir. Öncelikli olarak Çin globalleşme karşıtı bir ülke olmadığını TKTY projesi ile kanıtlamıştır. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2017 yılındaki 'Kuşak ve Yol Zirvesi'ndeki konuşması da globalleşmeyi destekleyici niteliktedir. İkinci olarak Çin tarihsel olarak özellikle Afrika'ya yönelik emperyalist bir emelinin hiç olmadığı tezini günümüzde iyi kullanmaktadır. Bu nedenle Afrika ülkelerinin Çin'e yaklaşımı, ABD'ye yaklaşımından farklıdır. ABD'nin özellikle Ortadoğu'da askeri güce başvurarak, işgal ve sömürü politikası izlediği Orta Asya ve Afrika ülkeleri tarafından bilinmektedir. Orta Asya ve Afrika ülkeleri Çin'in TKTY projesine bu doğrultuda bakmaktadırlar.

Çin'in askeri güce başvurmadan izlediği bu ekonomik kalkınma politikası, Çin şirketlerinin yatırım politikalarını daha kolay ve hızlı şekilde uygulamalarını sağlamıştır. Çin devleti de şirketlerin yatırımlarını finanse etmeye yönelik AAYB'yi kurmuştur. AAYB sayesinde Çin yüksek maliyetli altyapı projelerini finanse etmek için önemli kaynak oluşturmuştur. AAYB'nin sadece Çin açısından önemi yoktur. Özellikle Orta Asya ve Afrika ülkelerinin mevcut altyapı problemleri içinde AAYB önemli bir kaynak olmuştur. TKTY projesinin bir parçası olan AAYB sayesinde Çin özellikle ekonomik alanda bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzunu artırmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

Aoyama, R. (2016). "One Belt, One Road": China's New Global Strategy. *Journal of Contemporary East Asia Studies*. Vol. 5, No.2, pp. 3-22.

- Bessler, P. 2016. China's "new Silk road": Focus on Central Asia, *EU-Asia Economic Governance Forum*, http://www.kas.de/wf/doc/kas_43841-1522-2-30.pdf?160401030733 (28.01.2017).
- China Britain Business Council ve Foreign and Commonwealth Office, "One Belt One Road – A role for UK companies in developing China's new initiative", http://www.cbcc.org/cbbc/media/cbbc_media/One-Belt-One-Road-mainbody.pdf (17.08.2017).
- Clemente, A. (2015). The "One Belt, One Road" Initiative And Its Effects On The Relations Between China And European Union. (Yüksek Lisans Tezi). Luiss guido Carli University, Italy.
- Debreczeni, G. (2016). The New Eurasian Land Bridge - Opportunities for China, Europe, and Central Asia. *The Public Sphere*. pp. 40-54.
- Ekman, A. 2015. China in Asia: What is behind the new silk roads?, *French Institute of International Relations and OCP Policy Center*, https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/note_ae_ocppc-ifri_en_0.pdf (18.08.2017).
- Güner, B. (2018). OBOR Girişimi'nin Coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı:37, ss. 112-123.
- Hussain, F. and Mezhar H. 2017. China-Pak Economic Corridor (CPEC) and Its Geopolitical Paradigms, *International Journal of Social Sciences, Humanities and Education*, Vol.1, No.2, pp. 1-17.
- International Department of the CPC Central Committee. (2017). Building the Belt and Road: Concept, Practice and China's Contribution. Foreign Languages Press.
- Islam, N.I., Hossan, M.M., Matin, S. (2015). Bangladesh, China, India and Myanmar Economic Corridor (BCIM-EC): Next Window for Economic Development in Asia. *Daffodil International University Journal of Business and Economics*. Vol. 9, No.1, pp. 131-149.
- Katada, S.I. 2016. At the Crossroads: The TPP, AIIB, and Japan's Foreign Economic Strategy, *AsiaPasific Issues*, No. 125, pp. 1-9.
- Luft, G. (2016). It Takes a Road – China's One Belt One Road Initiative: An American Response To The New Silk Road. *Institute for the Analysis of Global Security*. pp. 1-50.
- Otgonsuren, B. (2015). Mongolia-China-Russia Economic Corridor Infrastructure Cooperation. *Erina Report*. No. 127, pp.3-6.
- Passalacqua, C.C. (2016). China's new opening up policy: the one belt one road initiative. (Yüksek Lisans Tezi). Luiss guido Carli University, Italy.
- Ren, X. (2016). China as an institution-builder: the case of the AIIB, *The Pacific Review*, Vol.29, No.3.

- Renard, T. 2015. The Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB): China's new multilateralism and the erosion of the West, *EGMONT Royal Institute for International Relations*, No.63.
- Rifaat H., Maini, T.S. (2016). The China-Pakistan Economic Corridor – Strategic Rationales, External Perspectives, and Challenges to Effective Implementation. *A Visiting Fellow Working Paper*, pp. 1-31.
- Sekine, E. 2015. Aims and Prospects of the Asian Infrastructure Investment Bank Proposed by China, *Nomura Institute of Capital Markets Research*, Vol.6, No.4.
- The Economist, Our bulldozers, our rules, <https://www.economist.com/news/china/21701505-chinas-foreign-policy-could-reshape-good-part-world-economy-our-bulldozers-our-rules> (18.08.2017).
- Valeriani, M. 2016. The Asian Infrastructure Investment Bank: Why Did the European Countries Join the AIIB?. (Yüksek Lisans Tezi). Luiss Guido Carli University, Italy.
- Wan, M. 2016. *The Asian Infrastructure Investment Bank The Construction of Power and the Struggle for the East Asian International Order*. New York:Palgrave Macmillan.
- Weiss, M.A. 2017. Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB), *Congressional Research Service*.
- Yu, H. (2017). Motivation behind China's 'One belt, One Road' Initiatives and Establishment of the Asian Infrastructure Investment Bank. *Journal of Contemporary China*, pp. 353-368.
- Ze, S. ve Chenxi, Y. (2015). China's Diplomatic Efforts to Promote Energy and Resources Cooperation Along the "One Belt and One Road. *China Institute of International Studies*. No.5, pp. 1-65.
- <https://www.uschina.org/sites/default/files/2015%20%203%20BOAML%20Analysis%20on%20OBOR.pdf>, 2015, s. 3.
- <http://jworldtimes.com/jwt2015/magazine-archives/jwt2017/sep2017/economic-corridors-under-chinas-obor-initiative/> (25.02.2018).

Kişilerin Alman Marka Otomobil Tercihlerinde Bazı Tutum ve Davranışların Rolü: Bölgesel Bir Uygulama

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TUNÇ^{1*}

¹ Mehmet Akif Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, htunc@mehmetakif.edu.tr

Öz

Türkiye’de son yıllarda ekonomik gelişme ile birlikte araç talebinde hızlı artışlar gözükmemektedir. Kişilerin kullanılabilir gelirindeki artışın yanında kredi sisteminin de piyasayı desteklemesi otomotiv satışlarını artırmıştır. Yerli araba üretimine ilişkin yoğun gündemler yaşanırken kişilerin özellikle Alman marka otomobillere olan ilgisi tematik tartışmalara neden olmaktadır. 2016 yılında Türkiye’de 983 bin araç satışı gerçekleşmiştir. Aynı yıl alman marka araçlarda 330 bin adet satış gerçekleşirken, satılan 3 araçtan biri alman markasına sahiptir. Ayrıca 2016 yılında dünyada 99 milyon adet araç satışı gerçekleşirken, dünyada satılan 100 araçtan birinin Türkiye’de satıldığı tahmin edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı son yıllarda Türkiye’de hızla talebi artan alman marka otomotivlere olan ilgiye, bazı tutum ve davranışların etkisini araştırmaktır. Uygulama kısmında İstanbul’da rastgele örneklem yöntemiyle 258 kişiye anket uygulaması yapılmış olup, veriler logit modeli yardımıyla incelenmiştir. Sonuç itibarıyla kişilerin tüketim yaparken imaj algısı, güvenlik algısı, tek bir kere satın alıp uzun dönem kullanma algısı arttıkça Alman marka otomobillere olan ilgi artmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Logit, Almanya, Otomobil*

Jel Kodu: *R21, R1, F10*

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Mehmet Akif Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bankacılık ve Finans Bölümü, htunc@mehmetakif.edu.tr

Geliş (Received) :
08.02.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) :
30.06.2018

Persons That German Brand Automobile Preference The Role Of Some Attitudes and Behaviors: A Regional Practice

Abstract

Turkey in recent years along with economic development there is a rapid increase in demand for cars. Besides the increase in available revenue for people and supporting the credit system in the market automotive sales increased. While there are intense agendas for domestic car production. While there are intense agendas for domestic car production the interest of people especially to German cars, it may cause thematic discuss. In 2016, 983 thousand cars were sold in Turkey. The same year, German car brand 330 thousand cars sold in Turkey . In 2016, one of the three cars sold in Turkey has the German brand. Also in 2016 the world is estimated at 99 million cars and It is estimated that one in Turkey sold 100 vehicles sold in the world.

The aim of this study is rapidly increasing in recent years, demand for German brand in Turkey to investigate the role of some of the attitudes and behaviors of interest to the automotive industry. In the application part, 258 people were questionnaire in İstanbul by random sampling method, Analyzes were made with logit model. As a result, the interest in German-brand cars is increasing as consumers increase their perception of image, security, single-take and long-term use.

Keywords: Logit, Germany, Car

Jel Kod: R21, R1,F10

Giriş

Bir ekonomide talebi etkileyen önemli faktörlerden biride zevk ve tercihlerdir. Talep teorisi, kişilerin bir malı satın alırken öncelikle o malı fiyatına duyarlı olduğunu varsayarken, fiyat duyarlılığı dışında da bazı faktörlerin talebi etkilediğini savunmuştur. Kişilerin zevk ve tercihlerinin talep süreçlerinde etkili olması talebe konu olan malın cinsi ile de alakalıdır. İktisat teorisinde çok fazla mal ayrımı olmakla birlikte çalışmanın konusuyla alakalı olarak mallar üçe ayrılabilir. Birincisi lüks mallar kişinin gelirinden yüksek pay alan, düşük mallar

kişinin gelirinden düşük pay alan ve zorunlu mallar ise yaşamın sürdürülebilmesi için tüketilmesi zorunlu olan mallardır(Ünsal,1998, s.73). Bu ayırım içerisinde çalışmanın konusu olan otomobillerin lüks mal statüsünde incelenebileceği ve bu malların talep esnekliklerinin yüksek olduğu söylenebilir.

İktisat teorisi, rasyonel olan bireylerin bir mal tercih ederken fayda odaklı olacaklarını ve kendileri için daha çok faydalı olanı, daha az faydalı olana tercih edeceklerini savunmaktadır. Fayda odaklılık, içerik olarak geniş bir kapsama sahip iken kişilerin otomobil tercihlerinde marka, fiyat, güvenlik, teknik özellikler, yakıt tasarrufu, çevre duyarlılık gibi konularda sağlanacak potansiyel faydanın o malın talebinde önemli bir tercih nedeni olduğu ifade edilmektedir(Ersoy ve Fırat, 2006, s.204).

Kişilerin otomobil tercihini etkileyen faktörler daha önce birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olmakla birlikte kişiler kendilerine uygun otomobili tercih ederken öncelikle segment tercihi yapmakta (Terzi, Hacaloğlu ve Aladağ, 2006, s.45) daha sonra ikinci el değerlemesinden satış sonrası hizmetlere, vergi oranlarından aracın yol tutuşuna kadar bir çok kısıt altında tercihini yapmaktadır. Bu kriterler kişilere göre değişmekle birlikte, kişilere ait demografik ve kültürel faktörlerini bu tercihlerde etkili olduğu ifade edilmektedir(Toksarı, İnal, 2011, s.83). Örneğin akademisyenler üzerinde yapılan bir çalışmada aylık gelirin çok etkili, cinsiyetin ve yaşın otomobil tercihinde etkili olduğu saptanmıştır(Ruhlusaraç ve Nakip, 2016, s.100). Kişilerin aylık harcamalarının artmasının bir otomobile sahip olma olasılığını azalttığı ve kişilerin bir otomobile sahip olmasını etkileyen en önemli faktörün kişilerin yıllık toplam kullanılabilir gelir olduğunu ifade eden çalışmalar mevcuttur(Akay, ve Tümsel,2015,s.35).

Otomobil sektöründe İkinci el talebini etkileyen faktörler incelendiği çalışmalar da ise aracın kazalı olma durumu, yakıt tüketimi, fiyatı ve performansı en çok dikkate alınan konular arasında iken dış görünümü, kredi imkânı ve aracın renginin de en az dikkate alınan konular olduğu saptanmıştır(Akçi, 2016,s.329). Kişilerin otomobil satın alma niyetinde ağızdan ağıza iletişimin etkili olduğu(Karadirek, 2017, s.185). ve kişilerin kredi kartı sahip olmasının dahi bir otomobil sahip olmayı etkilediği değişik çalışmalarda vurgulanmıştır(Yayar, Çoban ve Tekin,2015, s.603).). Ayrıca kişiler otomobil tercih ederken bilgi ve iletişim kanallarının da etkili olduğu (Rijnsoever, Castaldi ve Dijst, 2009).

birinci ve ikinci elde sadece otomobil tanıtımı ve satışı yapan E-ticaret sitelerinin, pazarı etkilediği ifade edilmiştir. Günümüz koşullarında kullanılan otomobil adeta zenginliğin simgesi haline gelmiştir. Bu simge Türk toplumunda da bazen kendini göstermekte ve rasyonel tercih unsurlarının önüne geçebilmektedir(Güneş, 2012, s.229

Bu faktörler içerisinde marka faktörü otomobil sektöründe son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren çok fazla firma olması ve bu firmaların birbirine yakın mallar üretmesi, kişilerin marka hassasiyetini artırırken, son yıllarda Alman otomobil markalarına olan ilgi ve alakanın artmasının önemli bir nedeni de bu firmaların rakiplerine göre marka değerlerinin yüksek olması ve tüketici zevk ve tercihlerini iyi analiz edip bu doğrultuda mallar üretebilmeleridir.

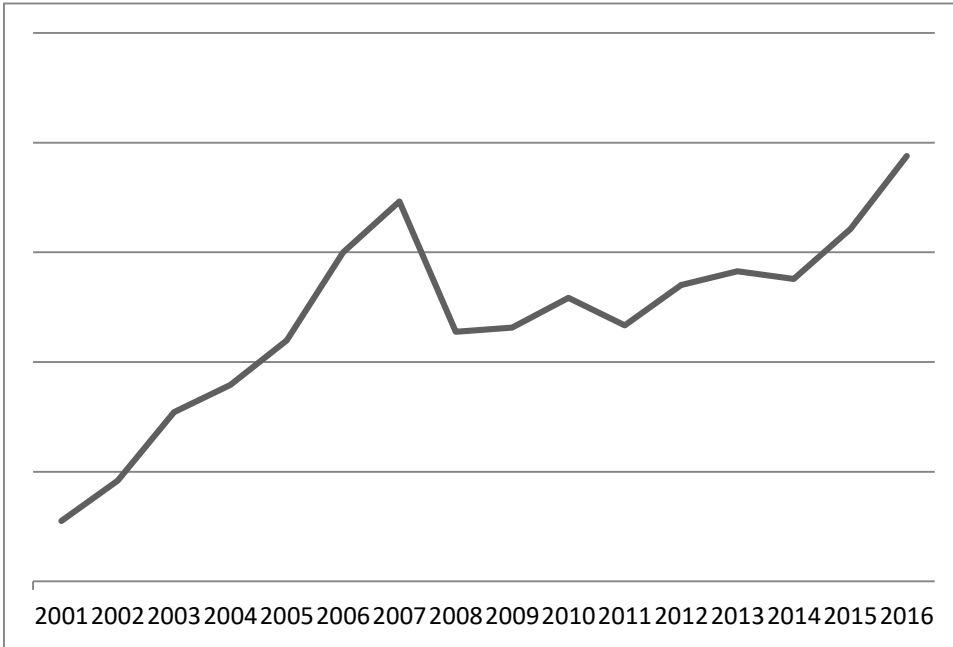
1- Dünyada ve Türkiye’de Otomotiv Sektörü

Otomotiv sektörü Türkiye’de ve dünyada hızlı gelişen bir sektör olarak kendini göstermektedir. Dünyada 2016 yılında 99 milyon adet 2017 yılında ise yaklaşık 100 milyon adet araba satıldığı tahmin edilmektedir(ODD¹, 2017, s.1). Ayrıca 28 üyeli Avrupa Birliği ülkeleri ile EFTA ülkelerinde birlikte 15 milyonun üzerinde araba satışı gerçekleşmiştir(ODD, 2018, s.3). Türkiye otomotiv piyasası incelendiğinde ise otomobil ve hafif ticari araç toplam piyasası 2017 yılında bir önceki yıla göre %2,8 azalarak 956.194 adet olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılında ise 983,720 adet toplam satış adedi ile piyasa sonuçlanmıştır(ODD,2018, s.17). İstatistikler göstermektedir ki dünyada satılan 100 arabadan biri Türkiye’de satılmaktadır.

Segment cinsinden bakıldığında 2017 sonu itibariyle en yüksek araba satışı C segmenti araçlarda 378.000 adet ile gerçekleşmiştir. Aynı dönemde kasa tipleri incelendiğinde sedan otomobiller %49 pay sahibi iken SUV araçlar 129.354 satış ile % 18 pay sahibidir. 2017 yılı aralık ayı itibariyle satılan birinci el otomobillerin % 60’ı otomatik şanzıman % 40’ı düz şanzıman olarak gerçekleşmiştir. İkinci el piyasasında 2016 yılında 4.8 milyon araba el değiştirmiş olup aynı yılda 4507 adet hibrit araç satışı gerçekleşmiştir(ODD,2018). Türkiye’de satılan 100 otomobilden 15’i birini el iken 85’i ikinci eldir.

¹ "Otomotiv Distribütörleri Derneği

Türkiye otomobil ihracatında da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Son yıllarda üretimin artmasının en önemli nedeni ihracattaki artışlardır. Tuik verilerine göre Binek otomobil ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri ihracat toplamı 2016 yılında 16 milyar doların üstündedir. 2016 yılında toplam ihracatın 142 milyar dolar olduğunu bir süreçte otomobil sektörünün toplam ihracattaki payı % 11 civarındadır. Şekil 1 de Türkiye'nin 2011 -2016 yılları arasında otomobil ve sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri ihracatı toplamının yıllara göre grafiği verilmiştir. Grafikte artan eğilimi dikkat çekerken, Türkiye 2015 yılında otomotiv ürünleri ihracatında dünyada 19. sırada yer almıştır. 2015 yılında dünyada 1.3 trilyon dolar otomotiv ihracatı gerçekleşirken en çok ihracat 235 milyar dolar ile çalışmanın kapsamında yer alan Almanya tarafından gerçekleştirilmiştir(TUİK, 2016, s.1).

Şekil 1: Türkiye’de 2001-2016 Yılları Arası Otomobil İhracatı

Kaynak: Tuik Verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2- Türkiye’de Alman Otomotiv Sektörü

Türkiye’de son yıllarda Alman marka otomobillere yoğun ilgi olduğu bilinmektedir. Özellikle lüks araç üretiminde ön plana çıkan Alman otomotiv firmaları Türk vergi sisteminde uygun araçlar üreterek, pazardaki rekabet üstünlüğünü artırmıştır. Ayrıca Alman marka otomotiv firmaları tüketici zevk ve tercihleri doğrultusunda inovasyon yapma

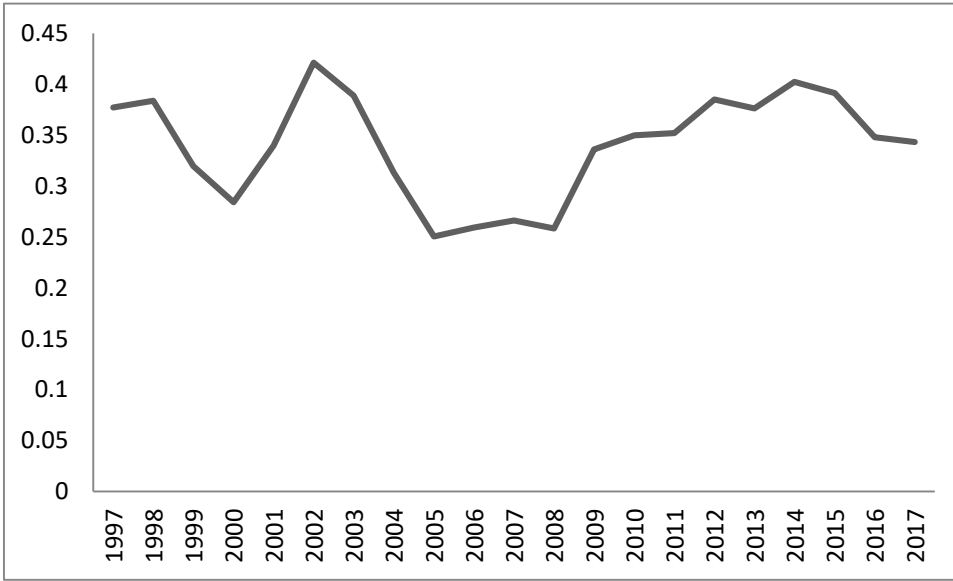
eğilimleride yüksektir. 2015 yılı verilerine göre dünyada en çok Ar-Ge yapan 20 firma içerisinde Volkswagen grup 15 milyar dolar Ar-Ge harcaması ile birinci sırada yer almıştır. Başka bir Alman otomotiv firması olan Daimler firmasıda 7.3 milyar dolar Ar-Ge harcaması ile dünyada en çok Ar-Ge yapan firma 20 firma arasına girmiştir(Pişkin, 2017, s.14).

Tablo:1 Almanya Menşeyli Binek Araba İthalatı (1997-2017)

Yıllar	Ülke	Tarife Türü	Almanya İthalatı	T.Bin. Araba İthalatı	T.Bin.A. İth/Alm.İth.
1997	Almanya	B.Otomobilleri	631.321.890	1.673.754.930	0,377189
1998	Almanya	B.Otomobilleri	534.643.204	1.392.405.649	0,383971
1999	Almanya	B.Otomobilleri	423.312.704	1.324.690.982	0,319556
2000	Almanya	B.Otomobilleri	738.013.370	2.595.868.200	0,284303
2001	Almanya	B.Otomobilleri	199.438.970	586.806.639	0,339872
2002	Almanya	B.Otomobilleri	342.609.116	813.265.650	0,421276
2003	Almanya	B.Otomobilleri	862.916.226	2.219.740.602	0,388746
2004	Almanya	B.Otomobilleri	1.321.099.796	4.213.556.246	0,313536
2005	Almanya	B.Otomobilleri	1.076.663.023	4.296.117.348	0,250613
2006	Almanya	B.Otomobilleri	1.106.796.877	4.268.704.396	0,259282
2007	Almanya	B.Otomobilleri	1.263.896.048	4.746.753.501	0,266265
2008	Almanya	B.Otomobilleri	1.175.806.856	4.551.805.485	0,258317
2009	Almanya	B.Otomobilleri	1.433.280.541	4.265.400.937	0,336025
2010	Almanya	B.Otomobilleri	2.385.555.153	6.819.601.178	0,349809
2011	Almanya	B.Otomobilleri	2.983.401.220	8.474.786.820	0,352033
2012	Almanya	B.Otomobilleri	2.791.653.374	7.248.446.647	0,385138
2013	Almanya	B.Otomobilleri	3.433.707.089	9.126.820.426	0,376222
2014	Almanya	B.Otomobilleri	3.105.483.495	7.717.928.205	0,402373
2015	Almanya	B.Otomobilleri	3.609.207.802	9.223.243.498	0,391317
2016	Almanya	B.Otomobilleri	3.423.276.204	9.839.843.675	0,347899
2017	Almanya	B.Otomobilleri	2.576.790.074	7.503.198.600	0,343426

Kaynak: Tuik Verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo:1’de son 20 yılda Türkiye’nin Almanya’dan yaptığı binek otomobil ithalatı, son 20 yılda yapılan toplam binek araba ithalatı ve Almanya’dan yapılan binek otomobil ithalatının toplam binek araba ithalatına oranı verilmiştir. İlgili 20 yıllık süreçte Alman marka otomobil ithalatının 5.7 kata kadar arttığı ve Almanya’dan yapılan binek araba ithalatının toplam binek araba ithalatına oranının yüzde kırklara kadar çıktığı görülmüştür. Son yirmi yıl içerisinde en çok Almanyadan binek araba ithalatı yapılan yıl 3.6 milyar dolar ile 2015 yılı olmuştur.

Şekil 2 Toplam Binek Araba İthalatı/ Almanya İthalatı Eğilimi (1997-2017)

Kaynak: Tuik Verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 2 de son 20 yılda Alman binek otomonil ithalatının toplam binek araba ithalatına oranının grafiği verilmiştir. 2010 yılında başlayan ve 2017 yılına kadar süren büyüme eğilimi dikkat çekmektedir. Ayrıca 2001 Türkiye’de yaşanan ekonomik krizin ve 2008 yılında yaşanan Amerika kaynaklı finansal krizin ilgili dönemlerinde grafik aşşağı yönlü çektiği gözükmektedir.

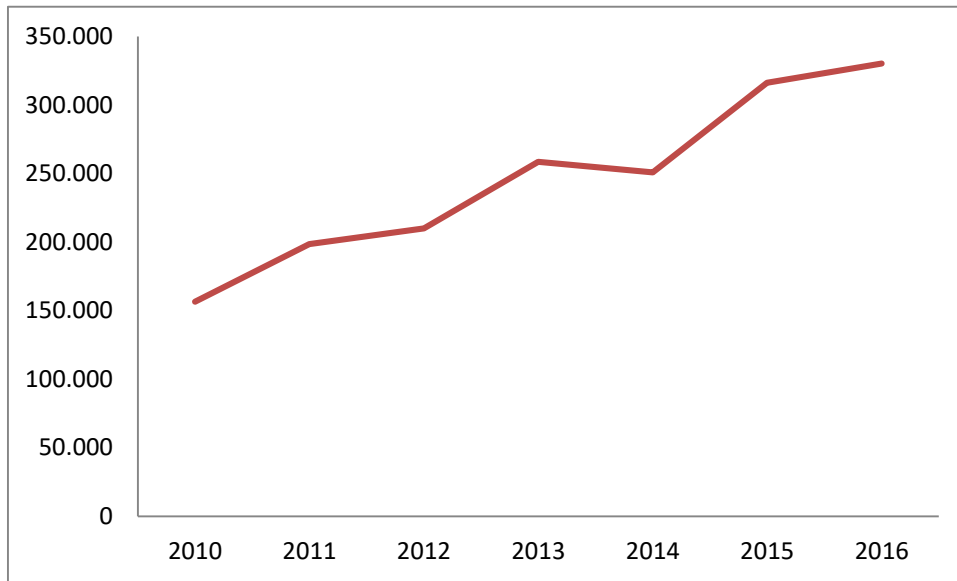
Tablo:2 Almanya Otomotiv Firmaları Satışları(2010-2017,Adet)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
AUDİ	9.656	12.064	13.720	14.987	17.809	20.279	22.005	21.585	132.105
BMW	12.034	15.018	15.247	20.705	26.174	31.221	27.166	19.564	167.129

MERCEDES	17.562	21.025	21.964	30.444	31.128	38.790	40.736	34.631	236.280
OPEL	41.572	54.437	49.825	55.993	39.255	47.000	55.471	44.707	388.260
PORSCHE	390	442	497	517	588	861	827	670	4.792
SEAT	5.113	6.059	5.811	11.065	12.697	16.911	20.637	16.064	94.357
SKODA	6.332	7.590	10.118	12.833	14537	22.107	28.876	24.679	127.072
VOLKSWAG	63.840	81.911	92.840	112.05	108.64	139.04	134.53	117.48	850.353
EN				6	7	3	5	1	
Toplam	156.49	198.54	210.02	258.60	250.83	316.21	330.25	279.38	2.000.34
	9	6	2	0	5	2	3	1	8

Kaynak: ODD verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

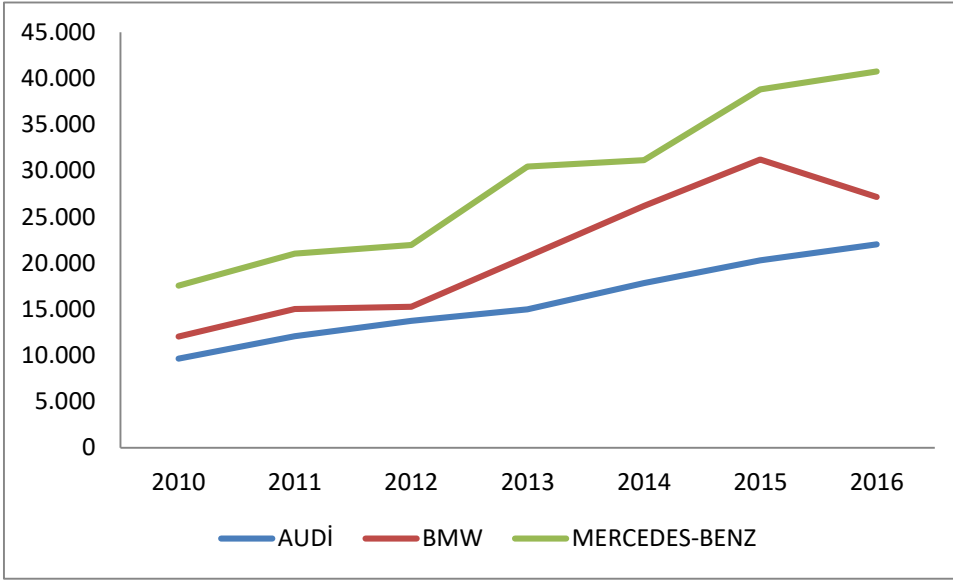
Tablo 2 'de Türkiye de satış yapan Alman otomotiv firmalarının satış rakamları verilmiştir. Rakamlar incelendiğinde son 8 yılda iki milyonun üzerinde alman marka otomotiv satışı gerçekleşmiştir. 2010 yılında 156.49 adet alman marka otomotiv satılırken 2016 yılında 2.000.34 adet alman marka otomotiv satılmıştır. 2016 yılında 330.253 adet alman marka otomotiv satılırken 2010 yılında 156.49 adet alman marka otomotiv satılmıştır. Türkiye'de ortalama satılan üç arabadan biri Alman marka otomobili olmuştur. Ayrıca 2010 ile 2016 yılları arası rakamlar incelendiğinde audi 2.23 kat, bmw firması 1.6 kat, mercedes benz firması 2.31 kat, opel firması 0.07 kat, porsche firması 2.12 kat, seat firması 4 kat, skoda firması 4.5 kat ve volkswagen firması 2.1 kat satışlarını artırmıştır. Skoda ve Seat firmalarının satışlarındaki artış oranı dikkat çekicidir.

Şekil 3: Alman Otomotivleri Talebi (2010-2016)

Kaynak: ODD verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 3 de 2010 ve 2016 yılları arasındaki toplam Alman marka otomobil talebinin grafiği verilmiştir. Grafiğin büyüme eğilimi çok net bir biçimde gözükmektedir. Ayrıca şekil 4'de Türkiye'de marka değeri yüksek olan 3 büyük markanın aynı dönemdeki satış rakamlarının grafiği verilmiştir. Grafik çok net göstermektedir ki 3 markaya da son yıllarda artan talep eğilimi söz konusudur. Ayrıca üç marka 2010-2017 yılları arasında yaklaşık 535 bin adet satış gerçekleştirmiştir. Bu durum ayrıca ülkedeki kalkınma ve refah artışını da göstermektedir.

Şekil :4 Audi, Bmw, Mercedes -Bens Talebi

Kaynak: ODD verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3- Araştırma da Kullanılan Veri Seti ve Yöntem

Çalışmanın uygulama kısmında kişilerin Alman marka otomotiv tercihlerinde etkili olan bazı tutum ve davranışlar incelenmek amacıyla İstanbul da yaşayan 285 kişiye rastgele örneklem yöntemiyle anket uygulaması yapılmıştır. Anketin İstanbul da uygulanmasının temel nedeni Alman marka otomobillerin en çok bu bölgede satılması ve bu bölgenin kişi başına düşen milli gelir açısından Türkiye'nin en zengin bölgesi olmasıdır.

Çalışmada lojistik regresyon (logit) modeli kullanılmıştır. Logit modeli bağımlı değişkenin ikili yapıya sahip olduğu, bağımsız değişkenlerin ise sürekli veya kategorik değişkenlerden oluşabildiği bir tahmin modelidir. Logit modeli katsayı tahmininde en küçük kareler yöntemi yerine en çok olabilirlik yöntemini kullanmaktadır. Bu sebepten dolayı avantajlı bir biçimde model artıklarının normal dağılması ya da değişmeyen varyans varsayımlarına sahip değildir. Fakat bu modelde mutlaka bağımsız değişkenler arasında bir ilişkinin varlığı test edilmelidir(Şenel ve Alatl, 2014 s.37).

Çalışmada kişilerin Alman marka otomotiv tercihlerini etkileyen bazı faktörlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda ankette kişilere maddi durumları elverse Alman marka otomobil tercihleri hususunda 5'li likert ölçekte soru sorulmuş olup, 1 cevabının kesinlikle katılmıyorum 5 cevabının kesinlikle katılıyorum olduğu kodlamada, ankete cevap veren 258 kişinin bu soruya verdiği cevapların ortalaması 3.18'dir. Bu durum bölgede kişilerin Alman marka otomobillere olan ilgisini ve alakasını göstermektedir. Bu değişken daha sonra bağımlı değişken olarak kullanmak amacıyla 1,2 cevapları yeniden 0 olarak 3,4,5 cevapları yeniden 1 olarak kodlanmış ve veri binary hale getirilmiştir. Anket güvenilirlik testinde Cronbach's Alpha değeri 0,83 çıkmış olup bu sonuç anketimizin güvenilir olduğunu göstermektedir. (Kalaycı,2005:405).

3-1. Model Tahmin Sonuçları

Kullanılan modelde bağımlı değişken olarak kişilerin Alman marka otomobillere olan tercihi kullanılırken bağımsız değişken olarak kişinin cinsiyeti, kişinin alman marka otomobillerdeki güvenlik algısı, kişinin birçok ürün almaktansa tekbir ürün tercih etme algısı, yabancı marka kullanmanın imaj olduğu algısı, ve yabancı marka kullandığında ithalatı artırdığına dair düşünce algısı seçilmiştir.

Tablo:3 Model Sonuçları

	Omnibus-Ki-kare	Omnibus-Sig
Step/Block/Model	89,195	,000
	Ki-Kare	Sig
Hosmer and Lemeshow Test	6,956	,541

Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square	
,292	,405	

Analizin ilk aşamasında kurulan logit modeli bütünsel olarak anlamlılığı test edilmiştir. Bu kısımda modelimize bağımsız değişkenleri ilave ettiğimiz zaman modelin anlamlılığını ölçülmektedir(Çokluk, 2010, s.1385). Tablo 2'deki Omnibus olasılık(sig) değeri 0.05 den küçük çıktığı için modelimiz bir bütün olarak anlamlı çıkmıştır. Ayrıca Hosmer and Lemeshow Testi model veri uyumunu göstermektedir(Şenel ve Alatl, 2014, s.40). Hosmer and Lemeshow Testinin olasılık değerinin 0.05'den büyük çıktığı için(,541) model veri uyumu başarılıdır.

Tablo: 4 Sınıflandırma Tablosu

Gözlemler		Tahminler		
		Alman Arabalarına Olan İlgi		Doğruluk Yüzdesi
		,00	1,00	
Alman Arabalarına Olan İlgi	,00	52	35	59,8
	1,00	21	150	87,7
Başarı Oranı				78,3

Tablo 4 de modelimize ilişkin sınıflandırma tablosu verilmiştir. Model, bağımsız değişkenler eklendiği zaman kişilerin ilgisizliğini gösteren sıfır cevabının(0) %59 oranında, ilgisini gösteren bir(1) cevabını % 87 oranında toplamda % 78 oranında tahmin etmiştir.

Tablo:5 Logit Katsayı Sonuçları

Bağımlı Değişken: Alman Arabalarına Olan İlgi	B	Exp(B)	Wald	Sig	95% C.I.for EXP(B)
Cinsiyet	-,979	,376	8,171	,004	,192-,735
Güvenlik Algısı	,983	2,674	40,913	,000	1,978-3,614
Tek bir tane markalı ürün alma algısı	,292	1,339	7,023	,008	1,079-1,661
Marka kullanmanın imaj Algısı	,403	1,496	9,833	,002	1,163-1,924

İthalatı artırma düşüncesi	-,394	,675	6,453	,011	,498-,914
-----------------------------------	-------	------	-------	------	-----------

Tablo:5 de bağımsız değişkenlerimizin kişilerin Alma marka otomobilleri tercihini nasıl etkilediğini anlamaya yardımcı olan katsayıların tahmini Wald testi yardımıyla yapılmıştır. Tablo 5 incelendiğinde katsayılarımıza ilişkin olasılık değeri, 005’den küçük çıkmış olması katsayılarımızın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde ki B değerleri ilişkinin yönü hakkında bilgi verirken Exp(B) değeri bu ilişkinin gücü hakkında bilgi vermektedir.

Sonuçlar incelendiğinde kişinin cinsiyeti bayandan(1) baya(0) doğru kaydıkça Alman otomobillerine olan ilgi 0.37 kat artmaktadır. Kişinin Alman arabalarının güvenli olduğu algısı arttıkça, alman otomobillerine olan ilgisi 2.6 kat artmaktadır. Kişinin tek bir markalı ürün kullanma algısı arttıkça Alman arabalarına olan ilgisi 1.3 kat artmaktadır. Kişinin Marka kullanmanın bir imaj olduğuna dair algısı arttıkça Alman arabalarına olan ilgisi 1.5 kat artarken son olarak kişilerin aldıkları yabancı marka ürünlerin ithalatı artırdığı düşüncesindeki artış alman arabalara olan ilgiyi 0,6 kat azaltmıştır.

Sonuç

Son yıllarda ülkemizde yerli araba üretimi konusunda hükümet başta olmak üzere hızlı gelişmeler yaşanmaktadır. Otomotiv üretmek, üretilen arabaların pazarlanması, satış sonrası hizmetler bu konuda uzman ülkelerle rekabet yerli otomotiv sektörünün gelişimi açısından önemli kriterler olarak gözükmektedir. Türkiye de 2017 yılında 956 bin araç satılması sadece binek otomobilde 2016 yılında 10 milyar dolar civarında ithalat yapılması yerli araba üretimi konusunda tartışmaların gerekliliği ve özgüllüğü konusunda önemli ispatlardır.

Çalışmada Türkiye’de satılan 3 arabadan biri olan Alman marka otomobillere olan ilginin nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Alman marka otomobillerin hem Türkiye’de hem de dünyada büyük ilgi görmesinin nedenleri yerli otomobil üretimi konusuna ışık tutabilecektir. Sonuçlar göstermektedir ki kişilerin tüketim yaparken imaj algısı, güvenlik algısı, tek bir kere alıp uzun zaman kullanma algısı arttıkça Alman arabalara ilgi artmaktadır. Ayrıca son

8 yılda Türkiye’de iki milyondan fazla Alman marka araç satılması da konunun başka akademik çalışmalara ilham kaynağı olabilecektir.

KAYNAKÇA

Akay, E. & Tümsel, B. (2016). Hanehalkı Otomobil Sahipliğinin İncelenmesi: Ardışık Logit Modeli. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 4 (4), 35-45.

Akçi, Y.(2016). İkinci El Otomobil: Tüketici Bakışıyla. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 8, sayı 22, 329-362.

Çokluk Ömay.(2010) Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice 10 (3) • Yaz / Summer 2010 • 1357-1407

Ersoy, H. & Fırat, A.(2006). Türk otomotiv sanayinde markaların tüketici tercihleri üzerine etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi sayı 8, cilt 1, 200-211.

Arıtan, T. & Akyüz, A.M.(2015). Tüketicilerin Otomobil Markalarına Yönelik Marka Sadakatleri Ve Tercihleri Üzerine Bir Araştırma. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Sayı 26, Cilt 11, 195-220.

Güneş, S.(2012). Türk Toplumunu ve Otomobil. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, 213-230.

KALAYCI, Ş. (2005). “SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri”, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara.

Karadirek, G.(2017). Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler: Otomobil Markaları Üzerine Bir Uygulama. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(2), 185-198.

Köksal, Y.& Türedi, M. (2014). Tüketici Otomobil Tercihinde Etkili Olan Bilgi Ve İletişim Kanalları Üzerine Bir İnceleme, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 32, Cilt 17, 105-125.

ODD. (2017). Dünya Otomotiv Pazarı – 2017 3. Çeyrek. İstanbul.

ODD. (2018). Otomobil ve Hafif Ticari Araç Pazarı, Basın Bülteni. İstanbul.

ODD.(2017). Avrupa Otomobil Pazarı. Basın Bülteni. İstanbul.

ODD.(2018). Otomobil ve Hafif Ticari Araç Pazarı. Basın Özeti. İstanbul.

Pişkin, S.(2017). Otomotiv Sektör Raporu. TSKB Ekonomik Araştırmalar, Ankara.

Rijnsoever, F.V.& Farla, J.& Dijst, M.J. (2009). Consumer Car Preferences and Information Search Channels. Transportation Research, Part D 14, 334-342.

Ruhlusaraç M. & Nakip, M.(2016). Akademisyenlerin Otomobil Satın Alım Tercihlerini Etkileyen Faktörler, Uluslararası Bilimler Araştırması Dergisi, sayı 1, Cilt 1, 99-111.

ŞENEL, S. & ALATLI, B . (2014). Lojistik Regresyon Analizinin Kullanıldığı Makaleler Üzerine Bir İnceleme. Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 5 (1), 35-52. DOI: 10.21031/epod.67169

Terzi, Ü.& Hacaloğlu, S.E.& Aladağ Z.(2006). Otomobil Satın Alma Problemi İçin Bir Karar Destek Modeli. İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi , Yıl: 5 Sayı:10, 43-49

Toksarı, M.& İnal, E.M.(2011). Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü: Kayseri’de Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 69-97.

Tuik, Basın Odası Haberleri, Sayı 94, Ağustos 2016.

Ünsal E.M.(1998). Mikro İktisat. Kutsan ofset matbaacılık. Ankara.

Yayar, Y.& Çoban, N.M.& Tekin, B. (2015). Otomobil Sahipliğini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Tokat İli Kentsel Alanda Bir Uygulama. Yönetim ve Ekonomi 22/2, 603-617

İbni Haldun'un İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları

Zafer Demir^{1*}

¹ Sabahattin Zaim Üniversitesi- İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Doktora Programı Öğrencisi

ÖZ

14.yüzyıl'da bilimsel metodoloji ile kaleme alınan Mukaddime, İbni Haldun'un teorik alt yapısı ve pratik gözlemlerini dengeli şekilde bir araya getirdiği başyapıtıdır. Devletlerin refahı ve çöküşünü; çevresel, sosyal, ekonomik, politik ve tarihsel faktörlerin bir araya geldiği dinamik bir çerçevede tahlil eder. Kurucusu olduğu 'Umran' ilmi ile toplum refahını esas alan arz-talep, fiyat-ücret, emek-değer, üretim-tüketim ve tüm ekonomik sistemin murakabesini yapan devlet tanımıyla bütünsel bir model ortaya koymuştur. Devleti düzenleyici ve denetleyici rolü ile iktisadi hayatın önemli bir unsuru olarak işaret etmiş. Gelişmiş bir toplum ve istikrarlı refah için devletin üstlenmesi gereken rolleri örneklerle tarif etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbni Haldun, Mukaddime, İslami İktisat, Asabiyet Teorisi, Umran İlmi

The Economic Theory of İbni Khaldun: The Role and Functions of State in Economy

ABSTRACT

The Muqaddimah, which was taken with scientific methodology in the 14th century, is the masterpiece that brings together the theoretical background and practical observations of İbni Haldun in a balanced way. Prosperity and collapse of the states; environmental, social, economic, political, and historical factors in a dynamic framework. The founder of 'Umran' has put forward a holistic model which describes the state which is the subject of the social welfare based supply-demand, price-wage, labour-value, production-consumption and the whole economic system. He pointed to the state as a regulatory and supervisory role and an important element of economic life. He described the roles that the state should undertake to exemplify an advanced society and stable prosperity.

Key Words: İbn Khaldun, Muqaddimah, İslamic Economics, Asabiyat Theory, Umran Science

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Sabahattin Zaim Üniversitesi- İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans
Doktora Programı Öğrencisi

Geliş (Received) : 12.04.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

GİRİŞ

Batı Medeniyeti, tarihi kendi perspektifinden tanımlamış ve tasnif etmiştir. Zamanı ve çağları kendi yükseliş ve çöküş dönemlerine göre tarif etmiş olsa da İslam Medeniyetinin tarihsel tecrübesi ve gelişimi Batının tarihsel değişimi ile paralel olmamıştır. Batı Roma'nın yıkılışı ile derin bir sessizlik ve karanlık döneme giren Batı; bilim, sanat, fikir ve edebiyatta da yaklaşık on asırlık bir kayıp dönem yaşamıştır. Batı Medeniyetinin karanlık çağ diye tarif ettiği orta çağ dönemi İslam Medeniyeti için her alanda yükselmenin ve bilginin altın çağı olarak yaşanmıştır. İslam Medeniyetinin aydınlık ve yükselme çağı, evrensel olarak değer ve birçok alanda önemli eserin üretildiği verimli bir dönemdir. Bu dönemde yetişen ve eserler bırakan çok sayıdaki İslam âlimi arasında son dönem temsilcilerinden birisi de İbni Haldun'dur. İbni Haldun (1332-1406) İslam coğrafyasının siyasi bunalımlar yaşamaya başladığı bir dönemde siyasetçi ve ilim adamı kimliği arasında geçen bir yaşam sürmüştür. Kâtiplik, vezirlik, sadrazamlık, elçilik, gibi değişik devlet görevleri ile kadılık, müderrislik, seyyahlık gibi ilmi görevlerde de bulunmuştur. Döneminin zorlu şartlarında kısa bir süre içerisinde çok sayıda devlet idaresi görevinde bulunmuş, farklı topluluklara tanıklık etmiş ve yakinen gözleme fırsatı bulmuştur. Sahip olduğu teorik bilgi ile tecrübe ettiği uygulamaları sentezleyerek önemli görüşler ortaya koymuştur. Kuramları batıda ve doğuda birçok bilimin doğuşuna ve gelişimine öncülük etmiştir.

İbni Haldun'un başyapıtı olan Mukaddime asırlar geçtikçe bilimsel kıymetini ve değerini koruyan çok yönlü ve bilimsel metodoloji ile hazırlanmış bir eserdir. İslam Medeniyetinin normları ile beslenen, uygulama imkânı bulmuş ve tecrübe edilmiş gözlemlere dayalı, geniş bir coğrafyada hazırlanan ve çeşitlilikten beslenen bir eserdir. Çalışmamızda Mukaddime kitabı temel alınarak İslam bilgininin iktisadi görüşleri ve ekonomik modeli ile özelle devlet ekonomisi üzerindeki rolü ve fonksiyonlarının ne şekilde olacağına dair iktisadi devlet modelini ortaya koymaya çalışacağız. Kendisinden asırlar sonra gelen modern iktisatçılara ilham ve bilgi kaynağı olan İbni Haldun'un ortaya koyduğu iktisadi görüşlerin çerçevesini çizeceğiz. Kuramlarının günümüz iktisadi problemlerin çözümünde etkin bir çözüm reçetesi olabileceği inancı ile modern iktisadi sorunlara yönelik sunulan modelin getireceği çözüm ve çıkış yollarını arayacağız.

1. İbni Haldun'dun Bilimsel Metodolojisi

İbni Haldun 14. Yüzyılda İslam Medeniyetinin ilmi ve fikri olgunluğa çıktığı, siyasi ve politik istikrarsızlıkların yeni baş göstermeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. Eğitim için İspanya, Fas, Tunus ve Mısır'a gitmiştir. Asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, tanınmış ilim adamlarından fıkıh, hadis, tefsir, mantık, matematik, fen bilimleri ve dil bilimleri dersleri almıştır. (Tekin, 2015) Eğitimini sadece İslami kaynaklardan değil batılı kaynaklara da ulaşarak, zamanın genel ilmi bilgilerine de sahip olmuştur. Sağlam bir eğitim temeli ile fikri alt yapısı oluşan düşünce adamı, daha sonra devletin değişik kademe ve farklı bölgelerde görev almıştır. Kâtiplik, elçilik, kadılık, vezirlik, müderrislik ve seyyahlık yapan İbni Haldun; adil ve tarafsız karakteri sebebiyle defalarca görevden alınıp hapis ve sürgün hayatı yaşamış bir fikir adamıdır. Sahip olduğu adalet inancı ve objektif kalabilme becerisi, olaylara ve zamana bakışında kendisini her zaman göstermiştir. Başyapıtı Mukaddime eserinde de gözlemlerini objektif bir bakış açısıyla, kimsenin etki ve tesirinde kalmadan, özgün bir dil ve yaklaşımla ortaya koymuştur. İbni Haldun'un aldığı derin teorik eğitim ve uygulayıcı olarak devletin birçok kademesinde görev alması ayakları yere sağlam basan ve tecrübe edilmiş bir model yapısını kurmuştur. Çok farklı konum ve bölgelerde aldığı görevler ile farklı toplumsal grupların tepkilerini gözleme fırsatını yakalayıp tespitlerinin çok yönlü ve farklı açılardan değerlendirme fırsatını yakaladığı söylenebilir. Bedevi toplumlara seyahat etmek suretiyle yerinde gözlemlemiş, ilk elden tarif ve tasnif etme fırsatı yakalamıştır. Özetle hem teorisyen hem de uygulamacı sıfatıyla hâkim olduğu bilgi ve uygulamaları doğru bir şekilde yorumlamış ve özgün teorilerini ortaya koymuştur.

Mukaddime'nin başyapıt olarak kabul edilmesi ve üzerinden yedi asrın geçmesine karşın kuramlarının günümüz için ışık tutabileceği inancının altında yatan nedenlerden birisi de eserin bilimsel metodoloji ile kaleme alınan ilk eser olduğu görüşüdür. (Beik & Arsyianti, 2006) Toplumların yaşayış biçimlerine, tarihsel felsefenin olgunlaşmasına ve ekonomik tahlillerinde bu bilimsel yöntem ile nesnel bir metotla topluma, olayları ve gelişmeleri doğru bir şekilde tarif edebilmiş, tanımlayarak onları sınıflandırmış ve yalnız akıl nazarı ile değil düşünce dünyasını şekillendiren hikmet ve irfan perspektifi ile yaklaşmıştır. Çağdaş ifade ile ampirik yöntem olarak kabul edilen bilgi ve uygulamanın tecrübe ile analiz edildiği bir tahlil yaklaşımı benimsenmiştir.

Batılı düşünce adamlarından ayrıldığı bu noktada akıl ve hikmeti aynı potada eriterek bir kuram ortaya koymuştur. Tahlillerinde ve tespitlerinde hangi yöntemleri kullandığı sorusunun cevabına gelince:

• **Tarihsel Tahlil Yaklaşımı:** Tarihsel olayların toplumlar üzerindeki etkisinin sadece politik ve siyasal alanda olmayıp ekonomik düzeyde gelişim ve değişimlere de etkisi olduğunu tarihsel olaylar ile birlikte izah edebilmiştir. Devletler ve iktidar dönemleri değiştikçe toplumların da dönüşüm ve gelişim yaşadığı dinamik bir değişim yaklaşımı ile tarif edilmiştir. Tarihsel süreçte toplumların ve ekonomik sistemlerinin dinamik bir yapıda olduğunu örnekler ile betimlemiştir. Devletlerin yükseliş ve çöküş döngüsü kuramında tarihsel olarak yükseliş ve olgunluk dönemlerinde güçlü ve canlı ekonomik hayatlarına dikkat çekmiş, ekonomik sistemin bozulduğu ve krize girdiği zaman dilimlerinde ekonomik hayatın çöküş ve durgunluk dönemlerine girdiğini izah etmiştir. Ekonomik vaziyetin hem sebep hem sonuç olarak belirleyici ve gösterge olarak tarihsel akışa göre değişim gösterdiğini gözlemlemiştir. Ekonomik sistemin bütün devlet organizasyonu içerisinde değiştiğini ve etkilendiğini tarihsel örnekler ile açıklamıştır. İbni Haldun'un Umran tarifinde kırsal yaşamı ifade eden bedevilik ile şehir yaşamı birlikte alınır. Bedevilik değişimin ilk aşaması olarak ele alınır şehir ve kırsal birlikte bir sosyal değişim içerisinde farklı aşamalardan geçer. (Meriç, 1974)

• **Çevresel Tahlil Yaklaşımı:** Mukaddime eserinin birinci bölümünde ekolojik ortamın, bireylerin ve toplumun üzerindeki etkilerini örnekleme ile açıklamıştır. Asırlar boyunca çevresel değişimlerin insan toplumları üzerindeki etkisinin ekonomik yaşamı da doğrudan etkileyen bir etken olarak görüldüğünü fark etmiştir. İklimler ve coğrafi koşulları, toplumların ekonomik düzen ve sistemleri hakkında belirleyici bir unsur olarak göstermiştir. Dünya iklimlerini tasvir ederken kuzey ve güneyin sert ve uygun olmayan koşulları karşısında yeryüzünün orta kısmının ekonomik hayat için en elverişli koşulların bulunduğunu aşağıdaki sözleriyle Mukaddimede açıklar.

“Zanaat ve sanatlar, güzel yapılar ve giyimler, yiyecek maddeleri ve meyvelerle hayvanlar, yeryüzünün ortasındaki bu iklimde yetişen bütün şeyler en mutedil ve uygun özellikleri kendisinde toplamışlardır.”

İklimlerin, insanların ve toplumların üzerindeki etkilerini çok değişik örnekler ile tasvir etmiş, kavimlerde ve bireylerin ahlaki gelişimlerinde iklimin etkisi üzerine derin analizlere yer vermiştir. İklimin çevre ve toplumlar üzerindeki etkisine önemli bir yer ayıran düşünür, eserinde iklimin müsait ve uygun olduğu coğrafi bölgelerin gelişmişlik ve ekonomik canlılık açısından sahip olduğu mertebeyi örnekler ile açıklamıştır. (Ziya & Fahri, 1940) İklimin ve istihsalin müsait olduğu coğrafi bölgelere nüfus hareketlerinin de çok olduğu ve nüfus ile toplumsal gelişimin beslendiği savını ileri sürmüştür. Ülkenin milli gelirinin artması ve yükselmesi için şehirleşmenin ve büyük nüfuslu şehirlerin artışının önemine değinmiş ve vurgulamıştır.

• **Sosyolojik Tahlil Yaklaşımı:** Sosyal çevre ve davranışların ekonomik karar ve davranışlara doğrudan etkilerini gözlemlemiş ve analiz etmiştir. Sosyolojinin babası olarak anılmasını sağlayan *Umran İlmi ve Asabiyet Teorisi* ile toplumun ekonomik yaşamı ve hareketlerini bir bütün olarak ele almıştır. Mukaddime eserinde toplumsal olayların ekonomik faaliyetlere tesiri ve ekonomik vaziyetin toplumsal gelişmelere etkisi iki yönlü olarak irdelenmiştir. (Al-Leheabi, Bahjat, & Ramchahi, 2013) Sosyolojinin ekonomi üzerindeki etkisi ve etkileşimi her zaman göz önünde bulundurulmuştur. Toplumların gelişmişliği ve bilgi düzeyi ile ekonomik gelişmişlik arasında doğrudan ilişkiyi tespit etmiş ve vurgulamıştır. Gelişmiş şehir topluluklarında sanat ve zanaatların da gelişmiş ve ileri seviyede olduğunu gözlemleyerek bilimsel gelişmenin ve mesleklerin ileri şehir topluluklarında mümkün olacağı tezini savunmuştur. (Ahmad, 2003) Geniş bir coğrafyada gözlemlediği bedevi topluluklarının benzer ekonomik davranış ve faaliyetlerinin bulunduğunu işaret etmiştir. Şehir yaşamında ise kırsal yaşamın aksine sosyal yapının ekonomik yapıda farklılaşma ve ekonomik davranışların nasıl çeşitlilik göstereceğini örnekler ile açıklamıştır.

• **Organizmacı Yaklaşım:** Bu yaklaşım toplumların ve sistemlerin canlı bir organizma gibi gelişim ve değişim gösterdiği fikrine dayanmaktadır. Farabi ve İbni Haldun benzer bir yaklaşımla devleti ve toplumları organizmaya benzetmiş ve betimlemiştir. (Yıldız, 2010) Farabi, devleti ve toplumu örgütsel bir vücut olarak ahenk ve organların hiyerarşi içinde çalıştığı bir yapı şeklinde tasvir etmiştir. İbni Haldun ise devletlerin ve sistemlerin canlı yapıda gelişen, değişen ve ortadan kaybolan organik sistemler olarak tanımlamıştır.

İbni Haldun bilimsel yaklaşımlarına ilave sahip olduğu gözlem ve objektif muhakeme yeteneği ile betimleme, tanımlama ve tarif etme noktasında eşsiz bir başarı yakalamıştır. İzlediği yöntem, tümevarım şeklinde gözlemlerini ve tahlillerini bir bütün olarak kuram haline getirerek sorunun çözümüne yönelik tez geliştirmiştir.

2. *İbni Haldun'un Ekonomik Modeli ve Kuramları*

Mukaddime eserinde ortaya konulan ekonomik çıkarımların İslami iktisadının asli kaynakları olana Kur'an ve hadis bilgisini esas alındığını, eserin bölümlerinde ve cüzlerin içerisinde görebilirsiniz. Ekonomik modelin temelini oluşturan insanın yaratılış gayesi, üretme ve kazanma ihtiyacı ve ekonomik kararları her daim İslami ilkelere uyumlu olması şartı eserin her satırında aranmış ve sorgulanmıştır. Genel bir bakışla, ortaya konulan ekonomik modelin esas aldığı kaynağı ve tekâmül eden bilgi birikimi ile *İslami İktisat Modeli* örneği kapsamında değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

2.1. *Sosyal Refah Kuramı*

İbni Haldun'un sosyo-ekonomik modelinde eserinin çatısını oluşturan *Asabiyet* yaklaşımı merkez kuramını üstlenmektedir. Dayanışma ve bağlılık şeklinde tarif edilebilecek yaklaşım, milletlerin ve devletlerin bir gaye etrafında karşılıklı yardımlaşma ve bağımlılık ilkesine dayanmaktadır. Bu dayanışma ekonomik hayatta uzmanlaşma, iş bölümü ve ekonomik çeşitlilik varsayımlarını beraberinde getirmiştir. (Chapra, 2014) Toplumsal refahın gelişimi ve istikrarlı bir şekilde temini ile şehrin gelişmişlik düzeyinin doğrudan ilişkisini tespit etmiştir. Eserindeki Mısır, Kahire ve Endülüs örneklerinde bir şehir gelişmişlik düzeyi ne kadar yüksek ise ekonomik refahında aynı oranda ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Üretim ve ticaretin çoğalması emeğin artışı beraberinde getirecek, emek artışı üretimi artırarak ihtiyacın üzerinde gerçekleşen üretim ve gelir toplumların refahı için gereken servetin kazanılmasını sağlayacaktır.

“Bir şehir, umran itibariyle ne ölçüde ileri ve mükemmel olursa, refahtaki vaziyeti itibariyle o şehir halkının durumu, onun aşağısındaki şehir halkının haline göre o nispette ileri olur.” Mukaddime 2.Cilt:766 Sf.

Ekonomik refahın oluşması için ekonomik hayatta çeşitliliğin ve canlılığın gerekli şart olduğunu kabul etmiştir. Şehirde gelir ve gider ne oranda yüksek olursa üretilen değer,

servet ve kalkınma o düzeyde yüksek olur şeklinde yorumlamıştır. Üretilen gelirin harcamaya dönmesiyle giderlerin de aynı oranda gerçekleşeceğini, gelir gider dengesinde gelirden yaşanacak artışın harcamaları da aynı oranda artıracığını bu ekonomik genişlemenin ise refahı yükselteceğini yorumlamıştır. Günümüz ekonomilerinde de piyasalarda görülen büyüme ve canlılık ekonominin sağlıklı olduğuna dair bir gösterge kabul edilmektedir. Ekonomik daralma ve durgunluk yaşayan ekonomiler beraberinde işsizlik, milli gelir düşüşü ve devlet bütçelerinde açıklara sebebiyet vermektedir.

İbni Haldun ekonomik olarak refah içerisindeki şehir ve toplulukların cazibe merkezi olması hem az gelişmiş şehirlerden toplulukların hem de ihtiyaç sahibi olan fakir halkların bu şehirlere göç etmesini sağladığını ifade etmiştir. Gelişmiş şehirlerde servet fazlası olduğu için ihtiyaç sahipleri ve muhtaçlara daha çok yardım edileceği ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılacağını iddia etmiştir.

“İnsanların cemiyetler halinde yaşayarak imar ettikleri yerlerde hayat seviyesinin yüksekliği ve düşüklüğü, nimet ve servetin azlığı ve çokluğu ülkelerin mamurluğuna, başka söyleyişle, istihsalin azlığına ve çokluğuna tabidir.” Mukaddime 2.Cilt:769 Sf.

Toplum refahının ekonomik hayatın canlı ve üretim gücü ile ilişkisini, ülkede görülen verimli üretim kapasitesi ve emeğin sonucunda yükselen servetin o topluma refah getireceği görüşü ile desteklemiştir. Kırsal yaşamın ekonomik modelinin ancak kendine yetebilen bir üretim modeline sahipken şehirlerde uzmanlaşmış ve iş bölümü yapılmış organizma şeklinde çalışan bir ekosistem üretim ve tüketimin dengeli bir şekilde geliştiği, gelişimin şehri ve refahı artırdığı bir döngü şeklinde genişlediğini ifade etmiştir.

Sosyal refah kavramı Mukaddime eserinin değişik bölümlerine serpiştirilmiş ve farklı detaylar ile bir bütünlük içerisinde modellenmiş bir ideali oluşturur. Üretim ve ticaretin büyümesiyle birlikte toplumların servet birikiminin artacağını, bolluk ve zenginliğin ise sosyal refahın kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Devletin ise canlı ve zengin ekonomik sisteme paralel olarak gelirlerini artırabileceği öngörüsünde bulunulmuştur.

“Bunun bir sonucu olarak o nispette refah derecesi yükselir. Bu yolla ekonomi gittikçe ilerleyip geçim genişler, zenginlik artar. Pazar’da alışverişin çoğalmasıyla da devletin geliri o oranda fazlalaşır, gücü artar.” Mukaddime 2.Cilt:774 Sf.

Güçlü ve gelirleri yeterli bir devlet modelinde ülkenin ekonomisinin ve üretiminin önemi vurgulanmıştır. Şehir toplumlarında ve ekonomik pazarlarda yaşanacak bozulma doğrudan

devletin gelirlerini azaltacaktır. Küçülen veya nüfusu daralan şehirlerde ekonomik canlılığın ve gelirin azalarak ekosistemin bozulduğunu örnekler ile bu tezinde açıklamıştır.

2.2. Arz, Talep ve Fiyat Kuramı

Fiyat: Mukaddime eserinde, fiyatların nasıl oluştuğu ve şehirlerdeki değişiminin fiyatlara nasıl etki ettiğini açıklanmıştır. Modern iktisat teorisinde arz ve talebin fiyatı oluşturduğu tezini asırlar önce İbni Haldun örnekleme yoluyla anlatmış, fiyat oluşumunu malların arzı ve talebi arasındaki ilişkiden doğduğunu tespit etmiştir.

“Bir şehrin nüfusu çoğalır, yiyecek maddeleri ve buna benzer olan hayat için gerekli maddeler ucuzlar, katıklık, meyve ve buna benzer olan nesnelere fiyatı yükselir. Bir şehrin mamurluğu azalarak nüfusu eksilirse bunun tersine olarak, yaşamak için zaruri olan maddelerin fiyatları yükselir ikinci derecedeki ihtiyaçlardan olan ve rahat hayat için gereken nesnelere fiyatları ucuzlar.”
Mukaddime 2.Cilt:769 Sf.

Yukarıda tahlil edilen örnekte nüfus artışı ile birlikte bireylerin ve üreticilerin ihtiyaç duydukları ürünlerin üretimi için verdikleri emeğin bir bütün olarak yüksek nüfuslarda temel ihtiyaç ürünlerinin arzını artıracığından fiyatların düşüşüne neden olacağı tespiti yapılmaktadır. Nüfus ve ekonomik davranışlar arzı etkileyerek azalan arz veya ürün miktarı doğrudan fiyatların artış veya azalışlarına sebebiyet verebilmektedir. Temel ihtiyaç maddeleri dışındaki ikinci derece ihtiyaç şeklinde tarif edilen tali ihtiyaçların refah arttıkça tercih sebebi olarak daha yoğun bir talep ile karşı karşıya kalacağını ve yükselen talebin fiyat artışlarına bağlı olarak mal kıtlığını doğuracağını tahlil etmiştir.

Talebin gayrimenkullerin fiyatlarına olan etkisini de aynı şekilde izah etmiştir. Toplumların ve devletlerin buhran dönemlerinde bireylerin sahip olduğu toprak ve gayrimenkullere ilginin yok olması veya azalması sonucu mülklerin fiyatları düşer ve ucuz fiyattan satılabilir. Ortam düzeliş şehirler güvene kavuştuğunda ise rağbeti artan, yükselen talebin arzı sabit olan gayrimenkullerin değerinde artış ve fiyatında yükselme ile etki eder.

Fiyatın pazarda arz ve talebin dengede oluşacağı fikrini savunan düşünür, eserinde talebin ve arzın hangi şartlarda değişiklik göstereceğini veya farklılaşacağını sosyal unsurların içinde olduğu dinamik bir yapıda ele alır. Devletin fiyata müdahalesi, üretici ve tüccar olarak ekonomik faaliyetlere katılması, nüfus ve göç hareketleri gibi çok yönlü değerlendirme yaptığı görülmektedir. Genel yaklaşımda fiyatın doğal şartlarda devletin müdahil olmadığı Pazar şartlarında adil ve serbestçe belirlenmesi fikrini savunmaktadır.

Pazara yapılacak her türlü suni müdahale ve etkilerin ekonomik hayatın sekteye uğramasına neden olabileceği uyarısında bulunmuştur.

2.3. Emek-Değer, Ücret, Para Kuramı

Emek-Değer Kuramı: İslam iktisadı emeğe, kapitalizm sermayeye dayanır. (Tabakoğlu, 2008) Bu temel prensip İslam ekonomisinin vahiy ve hadis kaynaklarından beslenerek üzerinde mutabakata varılmış bir ilke olarak görülmektedir. Emek, iktisadi faaliyetlerin ve kazançların temel unsuru olarak görülmüştür. İbni Haldun da benzer şekilde insan gücü ve emeğin temel üretim faktörü olduğu tezini savunmuştur.

Emeği merkeze alan İbni Haldun, toplumların refah ve zenginliğe kavuşması için emeğin artırılması ve üretimin toplumsal iş birliği yapısıyla geliştirilmesinin önemine değinmiştir.

“Emeğin artmasıyla bunun kıymeti olan servet, o cemiyette çoğalır. Bunun bir sonucu olarak kazançlarının artması tabii ve zaruridir. Zenginlik o cemiyeti hayatta refaha, refahın itiyatlarından olarak evleri süslemeye, güzel giyinmeye, çanak, tabak gibi ev eşyasını güzelleştirmeye, hizmetçiler ve binek hayvanları kullanmaya sevk eder. Bunların hepsi de edilen emeğin değerleridir.”
Mukaddime 2.Cilt:765 Sf.

Bu ekonomik döngü belirli iş kollarında ihtisaslaşmış ve uzmanlaşmış meslek erbaplarının oluşmasına zemin hazırlar. Çeşitlenen zanaat ve sanat kolları ile birlikte ekonomik pazarın hareketlendiği ve canlandığı görülür.

İbni Haldun'un ‘Değer Teorisi’ üretilen mal ve hizmetlerin değeri onun için harcanan emeğe eşittir şeklinde özetlenebilir. Emeği esas alan yaklaşımda değerün üretimde kullanılan emek ile eş değer olması klasik iktisat düşünürleri Adam Smith ve David Ricardo'nun yaklaşımı ile benzerdir.

Ücret Yaklaşımı: Emeği temel üretim girdisi olarak gören ve değerün emek ile ölçüldüğü bir ekonomik yaklaşıma inanan İslam düşünürü ücretin de belirlenmesinde emek sahiplerine olan arz ve talep ile şehir refahı arasındaki güçlü ilişki ile modellemiştir. Gelişmiş şehirlerde ve refahın yüksek olduğu toplumlarda işçi veya emeğin karşılığı olarak ücretin yüksek olduğunu sebepleri ile açıklamıştır. Yüksek ücretin gerekçesi olarak;

- Sanayi ve ziraatın gelişmiş olduğu şehirlerde emek arzının sınırlı olması nedeniyle yüksek talep ve ihtiyaç duyulduğundan emek pahalıdır ve değeri yükselir.

- Ücretli işçi ve meslek erbapları şehrin refahı yüksek olduğu ve geçim kaygıları sınırlı olduğu için başka kimselere hizmet vermek istememektedir.
- Refah ekonomilerinde hayat süren ekonomik aktörlerin üretimde rekabet nedeniyle iş ve hizmetlerine değerinin üzerinde ücret önerilmektedir. İşçi ve zanaatkâr bulmak zor olduğu için ücretler yükselir.

İbni Haldun'un ücret kuramı harcamalar üzerine inşa edilmiştir. Ücretler arasında farklılıklar bulunabilir. (Abbadi, 2001) Emeğe ne kadar çok ihtiyaç duyulursa ücret o oranda yüksek olur, tersi durumda ise düşük olur. Örnek olarak ilim adamları, öğretmenler, hâkim ve liderleri vermiş, ihtiyaçlara veya harcamalarının azlığı nedeniyle daha az ücret talep ettiklerini örneklemiştir. Ücretler doğal sürecin dışında belirli şekillerde yükseklik gösterebilir.

Para Kavramı: Eserde paranın fonksiyonları ve ekonomik değerine ilişkin detaylı görüşler bulunmaktadır. Altın ve gümüşü para türleri olarak tanımlamış ve paranın mübadele aracı olarak görev icra ettiğini açıklamıştır. Paranın depolanmak, saklanmak ve değişimde kullanılmak üzere kullanılması gerektiğini ve tek başına bir değer taşımadığı kuramını ileri sürmüştür. (Ahmad R.) Güvenilir metaller olarak pazarda kullanıldığını ve paranın ticaretin kolaylaştırılması için kullandığına dikkat çekmektedir. Malların değerinin verilen emek ve iş gücü ile ölçüldüğünü yinelemiştir.

“Yüce Allah, mal ve birikimler için kıymet ölçüsü olarak altın ve gümüş denilen iki madeni taş yaratmıştır.” Mukaddime 2.Cilt:807 Sf.

Altın ve gümüş eserde kıymet ölçüsü olarak değerinin korunduğu ve piyasa şartlarında kıymet kaybının diğer mallar gibi olmadığı için tedavül ettiği belirtilmiştir. Altın ve gümüşe dolayısıyla paranın fonksiyonu sadece kıymet ölçütüdür. Paranın bir emtia olmadığı ve değişim aracı olduğunu tanımlamıştır. Paranın iktisadi amacını açıklayan düşünür dolaylı olarak faiz yasağının esaslarına değinmiştir.

2.4. Üretim ve Tüketim Kuramı

İbni Haldun'un temel savını teşkil eden *Umran* ilmini iki esas üzerine inşa etmiştir. Eserinde *Bedevi Umran* ve *Hazari Umran* adı altında sosyal yaşamlarını anlattığı kırsal ve şehir yaşamını derinlemesine analiz etmiştir. İki ayrı toplum yapısını her yönüyle analize tabi

tutarken ekonomik açıdan da ele almayı ihmal etmemiştir. Kırsal yaşamdaki hayat modeline uygun olarak toplulukların ihtiyacı kadar üretip tükettiklerini iddia etmiştir. Kırsal yaşamda geçim ve kazanç koşulları çok sınırlı olup sınırlı üretim imkânı bulunmaktadır. Şehir yaşamında üretim ise çeşitlilik arz eder ve ihtiyaç duyduklarının üzerinde bir üretim veya değer ortaya koyduklarını belirtir.

Mülkiyet hakkı İbni Haldun tarafından medeni toplumun kurulması ve gelişmesinde önemli bir etken unsur olarak göz önünde tutulmuştur. Bireylerin mülkiyet hakkının olmadığı ve korunmadığı toplumlarda bireyin üretmek, ticaret yapmak ve geleceğe yönelik girişim planı yapması mümkün görülmemektedir. Birey emeği ve girişimi ile kazandığı mal ve zenginliği devletin güvencesi altında sahip olmakta ve tasarruf hakkına doğal koşullarda müdahale edilmemelidir. İbni Haldun adalet ve mülkiyet hakkı arasında doğrudan ilişkinin ve bağın bulunduğu inanmıştır. Tacirlerin ve çiftçilerin gelirlerinin yüksek vergiler yoluyla adil olmayan bir şekilde ellerinden alınması sosyal adaletin ortadan kaybolmasını etkiler. Adaletin olmadığı her toplumda toplumsal bozulma ve ekonomik çöküş kaçınılmaz bir sonudur. Toplumların zenginliği ile mülkiyet ve kazanç haklarının korunması arasında doğrudan bağ ve ilişki bulunmaktadır.

Bireysel Üretim Yaklaşımı: Mukaddimenin birinci bölümünde insanın yaratılış gayesi ve üretim ihtiyacına aşağıdaki cümle ile giriş yapar. Eserde üretimin temel girdisi insanın emeği ve kazanç çabasıdır. Üretmenin insanın yaratılış fitratının yani doğasının bir sonucu olarak var olduğunu, beşerin sahip olduğu güç ve beceri ile üretim gerçekleştirmesinin zaruretini vurgulamıştır.

“Allah insanı yaratırken gıdadan başka şeyle yaşamayacak ve bekasını temin etmeyecek bir şekilde yaratmıştır. Sevk-i tabisi insana gıdayı araştırmak yolunu göstermiştir. Allah insanı gıdasının bulacak ve kazanabilecek kudrette yaratmıştır.” Mukaddime 1.Cilt:125 Sf.

İhtiyaç fazlası tüketimin üzerinde üretimin var olması artı değer kavramı ile tasarruf ve servet birikiminin oluşmasını da sağlamaktadır. Eserinde artı üretim veya servetin şehir hayatında gelirin artışına bağlı olarak lüks ihtiyaç ve yaşam tarzının gelişmesine imkân verdiğini ortaya koymuştur.

Toplumsal Üretim (İş Bölümü) Yaklaşımı: Modern iktisadın temel yaklaşımlarından olan iş bölümü ve uzmanlaşma Adam Smith tarafından 1776 yılında *Ulusların Zenginliği* eserinde bahsedilmeden asırlar önce İslam Medeniyeti düşünür ve filozofları tarafından ele

alınmıştır. Mukaddime eserinde medeniyetlerin ve şehirlerin oluşumunda farklı meslek ve zanaat erbablarının bir ahenk içerisinde üretimin ve ticaretin safhalarında rol üstlendiği belirtilmektedir. Şehir hayatının asabiyet veya yardımlaşma duygusu ile farklı görevleri paylaştıkları ve tamamlayıcı bir rol oynadıkları ifade edilmiştir.

İlk İslam Türk filozofu Farabi (870-950) *El Medinet'ül Fazıla* (Erdemli Devlet) eserinde Adam Smith'ten 9 asır önce aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

“Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştan birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her fert bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. Bütün insanların birbirleri karşısındaki durumları da bu merkezdedir. Böylece her fert, tabiatında mükemmelleşme ihtiyacı, ancak muhtelif insanların- yardımlaşma maksadıyla- bir araya gelmeleriyle elde edilebilir.” (Farabi, 2001)

İbni Haldun ve Adam Smith aralarında dört asırlık bir zaman dilimi olmasına karşın ekonomik kuramlarındaki benzerlikler ve paralellikler tartışma konusu olmuştur. Adam Smith ‘*Wealth of Nations*’ Ulusların zenginliğini 1776 yılında yazdığına İbni Haldun’un eserinin yazılmasının (1378) üzerinden 400 yıl geçmişti. Dört asırlık bilgi ve birikimin insanlık tarihi için nedenli önemli bir zaman aralığı olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. İş bölümü konusunda İbni Haldun’un verimli bir üretim süreci için bireylerin ihtisaslaşmak yöntemiyle iş bölümüne girmesi gerektiğine ait temel prensibi genel hatlarıyla açıklamış ve toplumların yardımlaşarak gerek hayatta kalmak gerekse üretimin verimli bir şekilde gerçekleşmesi tezini net bir şekilde ifade etmiştir. Adam Smith ise bu tezi işçi bazında ve daha detaylandırılmış örnekleme suretiyle genişletmiştir. (Ead & Eid, 2014) Örneğin Ulusların Zenginliği kitabında işçilerin bireysel üretim kapasiteleri ile toplu üretim kapasitelerinin yardımlaşma ve ihtisaslaşmak suretiyle ne kadar fazla ilave imalat gücü ve kapasitesi getirdiği gibi detay örneklemeler getirilmiştir. Batının bilimsel anlamda İbni Haldun’u fark etmemesi veya gözden kaçırmaması kadar İslami akademisyenlerin ve kültürün İbni Haldun’un ekonomik tezini dünya milletlerine yeterince anlatmaması ve tanıtmaması da ayrı bir eksiklik olarak izah edilebilir.

Mukaddimenin birinci bölümünde Allah insanı ihtiyacını ve kazancını sağlayacak bir kudret içerisinde yarattığını vurguladıktan sonra ekmeğin örneğini vermiştir. Örnekte ekmeğin üretimi için buğdayı eken, un haline getiren, hamuru hazırlayan ve ekmeği pişiren her birey

ve bu işlemlerdeki aletleri üreten kişilerin bir ara gelmesinden bahsetmiştir. Bu örneği aşağıdaki cümle ile tamamlamıştır.

“Bu toplanan kimseler, birbirine yardım ederek kendilerinin sayılarından kat kat fazla insanı geçindirecek miktarda gıda maddeleri istihsal edebilirler.”
Mukaddime 1.Cilt:126 Sf.

Bireyin ekonomik faaliyetlerinde uzmanlaşma veya ihtisaslaşma yoluyla ekonomik aktivitelerde bulunması ekonomik değer üretmek için en verimli ve optimum ortamın varlığı anlamına gelmektedir. Uzmanlaşma, bireyin daha çok girişim cesaretinin oluşmasına ve verimli bir şekilde fayda sağlaması ile sonuçlanır. İbni Haldun, iş bölümü aynı toplum içerisindeki bireyler arasında olabileceği gibi farklı toplumlar arasında da gerçekleşebilir görüşünü ileri sürmüştür. (Falay, İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri, 1978) Bu görüş milletler arasındaki ticaretin geliştirilmesi ve özendirilmesi anlamında dış ticaret fikrinin ortaya konulmasıdır.

Tüketim Kavramı: İbni Haldun'un gözlemlerinde bedevi toplumlarda kırsal yaşam şartlarının gereği olarak tüketim ve üretim arasında denge unsuru temel olarak görülmektedir. Kırsal yaşamda üretim ihtiyaç kadar yapıldığı için tüketimde aynı şekilde temel ihtiyaçları kadar tüketir. Bedevi toplumlarda yaşam yalındır ve koşullara uygun olarak yaşam gereçleri de gıda, barınma, giyim ve savunma için sağlamlık ve pratik olması aranmaktadır. (Orçan, Haziran 2010) Şehirde ise insanların ihtiyaçları farklılık arz eder ve temel ihtiyaçları dışında lüks tüketim mallarını da tercih eder. Şehir toplumunda zanaatkâr ve sanatkârların bulunması hem bu talebin hem de mesleki arzın sonucu olarak varlığını sürdürür.

Umran kuramında şehrin karmaşık yapısıyla çalıştığı, uzmanlaşma temelli üretim ve ziraat yaklaşımı ile ihtiyaçlarının üzerinde bir üretim büyüklüğüne ulaştıklarını belirtir. Üretilen fazla değer rahat yaşam veya lüks yaşam harcamalarında kullanılmak üzere diğer bölge insanlarına satılarak servet kazanmalarını sağlar. Şehir toplumlarında çeşitlenen ekonomik sistem beraberinde yeni ihtiyaçların doğmasını yeni ihtiyaçlar da yeni üretim ve mesleklerin doğmasına sebebiyet vererek ekonominin canlılık düzeyinin ve refahın artış etkisini artırmış olacaktır.

Kazanç Türleri: Mukaddimenin içeriğinde sosyal yapı içerisinde bireylerin kazanç veya gelir yolları izah edilmiştir. Tarım, avcılık, zanaat, ticaret ve yöneticilik kazanç türleri olarak

belirtilmiştir. Yöneticilik ve devlet memurluğu da tacirlik veya üreticilik gibi ekonomik bir faaliyet kapsamında değerlendirilmiştir. Bedevi ve şehir topluluklarının farklılıklarını ve gelir türlerini ihtiyaçların ve coğrafi şartların farklılıklarına uygun olarak değişiklik gösterdiğini bölge ve şehir örnekleri ile detaylandırmıştır. (Falay, 1978) Gelişmiş toplumlarda kazanç türlerinin ve mesleklerinde sosyal refahın yüksekliğine paralel olarak çeşitlilik göstereceğine ve farklılaşacağına da farklı bölgelerdeki gelişmiş şehir örneklerine bakarak tarif etmiştir.

3. İbni Haldun'dun İktisat Kuramında Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Üstlendiği Fonksiyonları

Mukaddime eserinde devletin ekonomik rolü konusunda örneklere ve gözlemlere dayalı objektif tespitler ve bulguları görebilirsiniz. Devleti ekonominin içerisinde ekonomik faaliyetlerde katılım pasif ve göreceli sınırlı bir ekonomik aktör olarak hedeflenmiştir. Devletin denetim ve gözetim rolü ekonominin düzen ve istikrarı için olmazsa olmaz önemli bir fonksiyon olarak vurgulanmaktadır.

İbni Haldun'un genel ekonomik dengesinin esasları güncel tabirle milli gelir artışı ve ekonomik büyüme esaslarına dayanmaktadır. Milli hasılanın artışı ve ekonomik büyümenin devletin gelişmesi ve refahının temelini teşkil etmektedir. (Choudhury, 2016) Ekonomik refahın veya toplumsal gelişmenin sağlanması için devletin mali genişlemesi, iş gücü verimliliğinin artırılması, kar marjlarının sermaye temerküzüne imkân verecek şekilde genişlemesi ve düşük vergi/gümrük tarifelerinin uygulanması başlıklarında ifade edilmiştir.

3.1. Optimum Vergi Teorisi

Doğru vergilendirme sistemi ekosistemin sağlıklı ve verimli çalışması için devletin üstlendiği en önemli düzenleme tekniğidir. Mukaddime 'de vergiler hem sosyal refah için devletin üstlendiği güvenlik, adalet ve eğitim gibi hizmetlerin finansmanı için gerekli hem de girişimcilerin üretim ve ticaretini engellemeyecek oran ve düzeyde belirlenmelidir. Ekonomik üretim ve katma değer sağlanması için doğru tespiti gereken bir yasal zorunluluk olarak dengeli bir politika güdülmesi beklenen devlet rolünü ifade etmektedir. Devletin aşırı ve ağır vergiler yoluyla askeri harcamalara odaklandığı bir ekonomik sistemde reel üretimin vergi yükü ve kısıtlamalar altında üreteceği katma değer sürekli olarak daralacak ve azalma eğilimine girecektir. Artan vergi yükü baskısı girişimciliğin ve yeni

yatırımların önünü keseceğinden azalan yatırımlar ve daralan ekonomik hacim beraberinde gelirlerin negatif yönde gelişimine neden olarak vergi artışı, devletin gelir artışını değil sosyal refah azalışını ve istihdam kaybını beraberinde getirecektir.

“Ülkeyi imar etmenin temeli, müstahsillere imkân dahilinde az vergi yüklemektir. Bu takdirde müstahsiller üretimden istifade edeceklerine güvenirlere ve severek üretimlerini artırmaya çalışırlar. Mukaddime 1.Cilt:572 Sf.

İbni Haldun’un vergi teorisinde aşırı ve ağır vergi yükünün ekonomik hayata zarar verdiği yaklaşımı vardır. Ağır vergilendirmenin iki açıdan ekonomik gelişmişliğe olumsuz etkisi bulunmaktadır. (Islahi, Ağustos 2015) İlki verginin yüksekliği ekonomik faaliyetlerden elde edilecek serveti azalttığı için girişimcilerin çalışma ve üretme isteğine ket vuracak şekilde etki eder. İkincisi aynı olumsuz etkinin devamı olarak kazanç sağlamayan girişimci veya üretici yeni yatırım ve tasarruf etmek noktasında isteksiz davranmasına neden olmaktadır.

Arz yanlı iktisat teorisini Arthur Laffer 1970’li yıllarda devletin aşırı vergi almasının iktisadi faaliyetlerde olumsuz sonuçlar doğuracağı kuramı üzerine Laffer Eğrisi olarak tanınan dünyaca ünlü vergi geliri teorisini oluşturmuştur. İbni Haldun’un Laffer’in kuramını asırlarca önce aynı yaklaşım ile ortaya koymuş ve vergi teorisini bu açıdan ilk dile getiren düşünür olarak ifade edebiliriz. Laffer Eğrisinde vergi gelirlerinin uygun değer olduğu nokta marjinal vergi yükünün devletin gelirlerini azaltıcı etkisi belirtilmektedir. Mukaddime eserinde düşünür aynı şekilde verginin artırılması bir noktadan sonra ekonominin ana sistemine zarar verdiği için ekosistem bozulur ve vergi alınacak gelir oluşumuna mâni olur görüşündedir.

“Vergiler derece ve yavaş yavaş arttığı için halk da, bunları toplayan da, açık olarak artış nispetini bilmez. Fakat çalışma ve istihsallerin ahaliye faydası az dokunduğu ve ümitler boşa çıktığı için, ülkenin mamurluğu etkilenir. Ahaliden birçoğu kazandığı ile ödediği vergileri mukayese ettiğinde, çalışmasından istifadesi az olduğu işten el çeker, imar ve üretim azlığı nispetinde vergilerden elde edilen paralar da azalır.” Mukaddime 1.Cilt:572 Sf.

İbni Haldun’un vergi teorisindeki gözlemlerine dayanarak savunduğu ve vurguladığı vergi adaleti konusu teorisinin önemli noktalarından birisidir. Kuzey Afrika topluluklarında yaptığı gözlemlerde idarenin mensupları arasında uyguladığı farklı ve ağırlaştırılmış vergi uygulamaları adaletsizlik duygusu ile ekonomik canlılığı olumsuz etkiler. Adaletsiz

uygulamalar ticaretin ve üretimin bölgede gelişmesine engel olduğu gibi mevcut girişimcilerin terk etmesini ve teşebbüslerinin de önünde engel olarak duracaktır. Ödeme gücünün üzerinde bir vergi yükü veya belirli kesimlere muafiyet tanıma gibi toplumsal adaleti zedeleyici kararların alınmasından devlet yönetiminin kaçınması gerekmektedir. (İlgen, 2005) Vergi müteşebbisin karını ve kazancını belirleyeceği için sadece devletin gelir ve harcamalarını değil özel sektörün ve pazarın canlılığını belirleyen faktördür.

“Bir devlette halk yükletilen vergilerin miktarı az olursa, ahali çalışarak servet kazanmaya heves eder, ülke kalkınır. Vergiler azalınca üretim artar, mal ve para kazanmanın yolları çoğalır. Bir yurdun mamurluğu artar, vergileri azalır, o devletin hakimiyet devamlı ve istikrarlı olur.” Mukaddime 1.Cilt:570 Sf.

Verginin mükellefler arasında adaletle dağıtılması toplumsal asabiyyetin korunması açısından büyük önem arz etmektedir. Vergiler soylu, bürokrat, akraba vb. subjektif ayrımlara tabi olmadan tüm halka adil uygulanmalı görüşü İbni Haldun tarafından vurgulanmıştır. Devletlerin çöküş döneminde israf, refah ve bolluğa alışılmasının sonucu olarak sürekli artan ihtiyaçları ve giderleri karşılamak için düzenli olarak artar. Artan giderleri için devletin ağır vergi yükü kademe kademe artar ve dayanılmaz bir hal alır. Bir nokta gelir ki vergi ödemek kazanmanın getirisinin üzerinde bir külfet haline gelir. Burada tacir ve üretici ekonomik faaliyetini sürdürmek istemez.

3.2. Kamu Maliyesi Yaklaşımı

Mukaddime 'de uygulanan gümrük ve gelir vergilerinin devletin gelişmişlik düzeyinin ölçütlerinden birisi olarak gösterilmiştir. Devletlerin yaşam teorisine göre kuruluş, büyüme, olgunluk ve çöküş dönemlerinde kamu harcamalarının ve giderlerinin farklılaşmasına bağlı olarak vergilerde artış veya azalış görülmektedir. Toplumların yükseliş dönemlerinde görülen uygun ve verimli vergi politikaları durgunluk ve çöküş dönemlerinde ekonominin ve ticaretin sekteye uğramasına neden olacak yüksek ve ağır vergi uygulamalarına yerine bırakmaktadır.

İbni Haldun'a göre devletin harcamalarında aşırılık ve lüks giderlerin varlığı devletin ekonomik hayata olumsuz bir müdahalesi şeklinde tesir edecektir. Devletin lüks kamu binaları inşa etmesi kaynakların ve gelirlerin israfı anlamına gelmektedir. (İslahi, Ağustos 2015) Devletin harcamalarında verimlilik ve zorunluluk ilkesine göre hareket etmesi gerektiğini savunulmaktadır. Toplumsal refahın merkeze alındığı ekonomik felsefede zaruri

olmayan ve ihtiyaç duyulmayan harcamaların kaçınılması gereken kamu harcamaları olduğu önemle vurgulanmaktadır.

İbni Haldun'un ekonomik perspektifinde devletin askeri harcamalara ayırdığı bütçenin sınırlı ve asgari düzeyde tutulması gerektiğini savunmuştur. Devlet sahip olduğu sınırlı bütçe gelirlerinin alternatif olarak toplumun gelişimi ve sosyal refahının artırılması için öncelikle toplumsal gelişim ve eğitim gibi alanlara aktarması gerektiği inancındadır. (Karataş, April 2006) Devletin sahip olduğu sınırlı vergi gelirlerinin önemli bir kısmını savunma ve askeri harcamalara aktarması asli fonksiyonlarının yerine getirilmesini engelleyecektir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarına yeterince kaynak ayrılmadığı için toplumsal refah olumsuz şekilde etkilenecektir.

Kamu harcamalarının piyasa üzerindeki doğrudan etkisi eserde detaylı olarak açıklanmıştır. Kamu harcamalarının azalmasının devletin gelirlerinde azalmaya dolaylı olarak pazarda resesyona sebebiyet vereceği açıklanmıştır. Devlet topladığı gelirleri piyasada tekrar harcayarak bireyler için gelir oluşturmazsa piyasada talep düşeceğinden arzın daralmasına bağlı olarak ekonomik durgunluğun artmasına yol açabilecektir. Eserde devlet kamu harcamaları ve kamu çalışanlarının bütçeden aldığı ücretler ile iktisadi hayatın canlılığının ve gelişmesinin birincil etkenlerinden birisi olarak görülmüştür. (Aydın, Eylül 2015) Kamu harcamalarının azalması veya ücretlerin düşmesi piyasalarda doğrudan durgunluk etkisini doğuran bir gelişmedir. Devletin harcamalarını yükseltmesi ve istikrarlı yapması doğru vergi rejiminden geçmektedir. İbni Haldun'un umran kuramının temelini oluşturan şehrin kalkınmasında devletin etkisini açıklar. Şehrin gelişmesi ve büyümesi için devletin gücüne ve organizasyonuna ihtiyaç olduğunu belirtir. Nüfus ve ticari canlılık ortamı sağlanan bir şehirde oluşan ekonomik gelişme beraberinde şehrin imarına katkı sağlayacak saray, cami ve kervansaray yapımına katkı sağlar. (Arslan, 1987) Şehrin imarındaki bu canlılık sanat ve ilim adamlarının şehre gelmesine ve yetişmesine uygun zemin hazırlar görüşünü ileri sürmüştür.

3.3. İstikrarlı Mali Sistem Kuramı

İbni Haldun mali sistemin korunması gerektiğini savunmuştur. İstikrarlı bir mali sistem için bürokratların paranın kıymetinin korunması ve değer kaybına yol açacak müdahalelerden kaçınması gerektiği görüşündedir. Devlet idarecilerinin yüksek kamu yatırımları ve askeri harcamalarının varlığı mali sistemin bozulmasına yol açacak etkenler olarak bir risk

taşımaktadır. Bu harcamaların yüksek enflasyona neden olacağı ve enflasyonun parasal değer kaybı ile birlikte halkın milli paraya olan güvenini ortadan kaldıracabileceği öngörüsünde bulunmuştur. Ekonomik yaşamda adaletli bir sistemin kurulması için parasal sistemin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gerektiğine, halkın satın alma gücünün korunmasının ise bu istikrarın bir sonucu olarak doğrudan sosyal refahın düzeyini etkilediğine dikkat çekmektedir. Bu konuda istikrarın sağlanması ve mali sistemin denetimi için ise bağımsız bir kurumun kontrol görevini üstlenmesi tavsiye etmiştir. Mali sistemin korunması için özerk yapının yapılacak müdahale ve denge bozucu ekonomik kararlara karşı siyasi baskı ve kararlardan etkilenmeden adil bir karar mekanizması ile yönetmesi gerekmektedir. Parasal istikrarın korunması için merkez bankaları vasıtasıyla bağımsız bir yapı ile ekonomide mali sistemin yönetiminde aktif ve dengeli bir rol üstlendiği görülmektedir.

İbni Haldun'un ekonomik perspektifinde istikrarlı bir mali sistem için paranın tedavülü ve değerinin korunması temel yaklaşım olarak vurgulanmaktadır. Modern miktar teorisinin temelleri olan para arzının çokluğu veya fazlalığı ekonomik zenginliğin göstergesi olarak görülemez fikrini iddia etmiştir. Güvenilir bir paranın piyasa varlığı tüm girişimciler ve tacirler için teşvik ve yatırım iştahını artırıcı önemli bir etken olarak değerlendirilmelidir. İstikrarlı bir parasal sistem yatırım, üretim ve ticaret hacminin artması için ekosistemin kurulması ve zeminin varlığını göstermektedir. Müdahale edilen ve doğal yapısı bozulan mali sistemler ise istikrarsızlık ve güvensizliğin beraberinde getireceği ekonomik buhranların nedenleri arasında sayılabilir.

İbni Haldun devletin piyasada oluşacak fiyatlara müdahale etmesini ve sabit fiyat belirlemesini sağlıksız bir yapıya neden olacağı görüşündedir. Toplum refahı için adil olmayan bir fiyattan malın piyasada arzını ve talebini oluşturmaya çalışmak suni bir değer oluşturacak olup doğal arz talep ilişkisinde denge fiyatına bırakılması ise en doğru ve sağlıklı piyasa fiyatlandırmasının oluşmasını sağlayacağı görüşündedir. Bu şekilde dışsal bir karar ile belirlenen fiyattan yapılan üretim ve ticaret doğal ve adil bir sistemi engellediği için zamanla üretici ve tacirler piyasadan çekilmeye ve ekonomide yer almamaya tercih etmeye başlayacaktır. Ayrıca fiyatın re'sen tespit edilmesi parasal değer korunması dolayısıyla maliyenin de olumsuz olarak etkilenmesine yol açabilmektedir. Bu model ile piyasa fiyatına

müdahale eden ülke ekonomilerin zamanla üretim kaybı nedeniyle dış ülkelerden ithalat ve mal transferi ile bu açığı kapatmak zorunda kalacaklarını durumun daha da olumsuzluk etkisi getireceğini uzun vadede işaret etmektedir.

3.4.Sınırlı (Müdahaleci Olmayan) Devlet Kuramı

Mukaddime piyasa modelinde serbest piyasa kavramına uygun olarak mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımında olduğu malın fiyatının pazarda belirlendiği piyasa mekanizması kabul görmektedir. Devletin piyasa mekanizmasına ve ekonomiye müdahalesi uygun görülmemektedir. Devletin ekonomik bir aktör olarak üretim süreçlerinde ve Pazar şartlarına karışan bir fonksiyon üstlenmesini doğal ortamın bozulmasına yol açan bozucu bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Devletin piyasalar üzerindeki rolünün murakabe şeklinde gerçekleşmesi, etik ve bozucu unsurların denetlenmesi şeklinde organize edilmesi tavsiye edilmektedir. (Tabakoğlu, 2008) Üretici veya tacir devlet yerine gözetim fonksiyonu üstlenen devlet sağlıklı bir ekonomik sistemin şartı olarak değerlendirilmektedir. Devlet ekonomik oyuncu olarak sağlayacağı avantajlar ve güç ile özel teşebbüsün veya girişimin önünü kesen rakip bir rol üstlenmesi ekonominin gelişimi ve sağlığı açısından uygun olmayan bir yaklaşımdır.

Devletin ekonomik faaliyetlere doğrudan katılması sağlıklı bir ekonomik model için zafiyet oluşturabilir. Devlet memur ve bürokratlarının ekonomik faaliyetlere katılması sahip oldukları ticari veya üretim bilgileri piyasa koşulları için ve rekabet için yeterli olmadığı için gereken katma değer üretilmesi ve ticaretin başarılı olması gereken zemin oluşmamış olacaktır. İbni Haldun'un devlet eliyle üretimin veya ekonomik faaliyetlerin yönetilmemesine ait görüşleri yakın tarihlerde birçok gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler tarafından özelleştirme ve devletin ekonomide küçülme politikaları tercihleri ile hayata geçirilmeye başlamıştır.

“Devlet, alışverişte kar, sermaye nispetinde olduğu ve devlet adamlarının elinde de büyük servetler bulunduğu için, sermayeleri az olan tüccarları zor duruma sokarlar, mümbit topraklarda ekin ektirirler, hayvan besler ve türetirler; bu suretle kazandıkları ile mas satın alır ve bu malları pazarlara sürerler. Bunlar bu alışverişleriyle devletin servetinin artacağı ve daha çok vergi toplayacağı iddiasıyla, ticaret ve çiftçilikle meşgul olurlar. Fakat bunların bu işleri, son derece büyük bir hatadan başka bir şey değildir. Bunun birçok bakımdan halka zararı dokunur.” Mukaddime 1.Cilt:576 Sf.

İbni Haldun halkın servet ve gücünün birbirine denk ve rekabet edecek düzeyde olduğunu, pazarda ticaretin ve üretimin doğal dengede işlediğini vurgular. Devlet ise büyüklüğü ve

üstünlüğü ile pazarın doğal akışını bozarak piyasanın asli unsurları olan bireyleri pazarın dışına atar. Devletin sadece ticarete katılmasını değil aynı zamanda fiyatlara müdahil olmasına da bozucu etki olarak görmektedir. Rekabet edecek unsurları yok etmek amacıyla fiyatları ucuzlatmak ve pahalandırmak fırsatı olduğu için ticaret erbabı ve hane halkı zamanla hem ticaret yapacak imkanları kalmaması nedeniyle hem de kazançları yetersiz olduğu için sıkıntı yaşamaya başlar, toplum refahı bozularak geçim sıkıntısı genele yayılır. Devletin ekonomi üzerindeki asli görevi sosyal refahın artırılması için gerekli yasal ortamın hazırlanması ve ekonomik aktivitelere yardımcı olacak politikaların geliştirilmesidir. Devletin ekonominin ana merkezinde olmadığı ticaretin ve üretimin asli oyuncularını olan girişimciler ve özel sektörün piyasa mekanizması içerisinde devletin temel denetim ve düzenleyici rolü içerisinde denge ve ahenk ile çalıştığı bir ekonomik düzen hedeflenmektedir. Devletin ekonomiye doğrudan katılması ve müdahalesi doğal aktörlerin ticari aktivitelerini olumsuz etkileyerek değer üretimini negatif yönde sonuçlandıracaktır. Üretim ve ticaret azaldıkça ekonomik canlılığın kaybolmasına neden olarak göç ve şehirlerin nüfus yoğunluğunda azalmaların sonuçları görülecektir. Devletin ekonomi üzerindeki güven sağlayıcı denetim ve düzenleme gücünü etkin bir şekilde kullanması beklenmektedir. Devlet girişimciler ve yatırımcılar için güvenilir ve istikrarlı bir ekonomik ortamın devamlılığı için etkin rol oynamalıdır. Devlet imalatın ve ticaretin artırılması için teşvik politikaları, ticari ve finans merkezlerinin kurulması, ticaret yollarının ve ulaşımın kolaylaştırılması gibi özendirici imkân ve yolların aranmasına destek vermelidir.

Mukaddime iktisadi faaliyetlerin devamı için girişimcilerin kar ve servet elde etmek isteklerinin korunması ve sürdürülmesini önemle vurgular. Kar güdüsü olmayan ekonomik aktiviteler değer üretmez ve geleceği sınırlı olarak ele alınmıştır. Karın olduğu yerde ticaret ve üretim gelişir, yeni yatırımların kaynağı olan sermaye birikimi ortaya çıkar. (Candan, 2007) Bu önemli iktisadi döngü için girişimcinin devlete güveni ve malının güvenliğinin de sağlanması gereklidir. Devletin haksız bir şekilde mal varlığına el koymak veya mülkiyetini zorla almak gibi mülkiyet hakkına razı göstermeyen eylemleri ekonomik aktivitelere doğrudan zarar verir ve toplumların bir arada varlığını sağlayan asabiyet veya bağlılığı ortadan kaldırır. İbni Haldun, devletin bireylerin mallarına haksız sahip olması ve düşük fiyattan satışa zorlamasını iktisadi açıdan yabancılaşma kavramı ile ifade etmektedir. (Kozak, 1984) Bireylerin ekonomideki yabancılaşması teşebbüs ve yeni girişimleri hayata geçirmesine engel olan duygudur.

4. İktisadi Disiplinlerde Devletin Ekonomideki Rolü ve Tarihsel Gelişimi

İktisadi ekollerin tamamı toplumların refahı için ideal bir ekonomik sistem modeli önermiş ve geliştirmiştir. Her iktisadi sistem aslında bir ideolojinin ekonomik cüzünü oluşturmuş ve bütün bir paradigma içerisinde yerini almıştır. Geçtiğimiz yüzyılın iki zıt yaklaşımı liberalizm ve sosyalizm temel kuramlarının içerisinde iktisadi yaklaşımlarında devleti farklı konumlandırmış ve görevler yüklemiştir. Yaşanan ekonomik kriz ve kırılmalar her defasında sistemlerin ve rollerin sorgulanması ve revizesi fikrini doğurmuştur.

Merkantilizm: Orta çağ'ın etkilerinin azaldığı 1500'lü yıllar ile 1750 sanayi devrimi dönemini kapsayan yaklaşımda devletin rolü etkin ve baskındır. Sabit ekonomik kaynakların paylaşımında altın ve gümüş stokunu artırmak suretiyle refahı hedefleyen sistemde devlet dış ticaret fazlasının oluşması için ekonomiye doğrudan müdahale etmelidir. Feodaliteden sanayi ve ticaret merkezli ekonomik düzene geçiş için devletin ticari kapitalizmi yükseltmesi ve koruması beklenmiştir. Bu yaklaşımda sermayenin temerküzü devlet eliyle sağlanmış ve korunmuştur.

Fizyokrasi: Başarısız ticari kapitalizm tecrübesi “Bırakınız yapsınlar, bırakın geçsinler” ilkesi ile özdeşleşen oluşumun başlangıcı olmuştur. Refahı ve servetin kaynağını kıymetli maden stoğu ile değil tarımsal üretimden kaynaklandığı savını ileri sürmüştür. Doğal düzen tezi ile ekonomik yaşamın kendiliğinden uyum içerisinde olacağına ve devletin bu doğal sisteme müdahalesinin gerekmediğine inanılmaktadır. Devletin harcama ve borçlanmasına karşı gelinmiş ve vergilerin temel değer üreten tarım gelirlerinden alınması gerektiği fikri ortaya konulmuştur.

Klasik İktisat: Sanayi devrimi ile başlayan süreçte piyasa ve fiyat mekanizması ile görünmez elin dengelediği ekonomik yaşama veya piyasaya müdahaleye gereksinim duyulmamaktadır. Rekabetin ekonomik dengenin dinamiği olarak görülen disiplinde devletin ekonomiye her türlü müdahalesi uygun görülmemiştir. Devletin güvenlik, adalet ve organizasyon görevi üstlenmesi gerektiği, piyasanın kendi dinamiğinde sağlıklı bir şekilde çalışıp toplumsal refahı üreteceği ifade edilmiştir.

Keynezyen Yaklaşım: 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile birlikte klasik iktisadın görüşleri derinden sorgulanmıştır. Ekonominin kendiliğinden dengeye gelemeyeceği ve devletin müdahalesine gereksinim duyulacağı görüşünü ortaya koymuştur. Müdahaleci yaklaşım

ekonominin istikrarsızlık ve bozulmalarının önüne yalnız devlet kontrol ve yönlendirilmesi ile geçileceğini, devletin ekonominin sorunlarına doğrudan ilgisinin ve katkısının olması gerektiğini açıklar. Devletin harcamaları ve bütçe planlaması ekonomin genel pozisyonu ve işleyişi için önemli bir belirleyici unsur olarak görülmektedir.

Neo-Klasik Yaklaşım: Devletin müdahaleci yaklaşımı 1970'li yıllarda devletin çözümleri yeni sorunların kaynağı olduğunu ve keynezyen politikaların krizlerin aşımında etkin olmadığı gözlemlenmiştir. Kapitalizmin revizyon ihtiyacı ve gereksinimi ile devletin ekonomideki payının küçülmesi ve piyasanın yeniden etkin kılınması gerektiğini ifade etmiştir. Minimal devlet anlayışı ile vergilerin hafifletilmesi ve devletin rolünün azaltılması temel yaklaşım olarak görülmektedir.

Arz Yanlı İktisat: 1973 Petrol krizi ile birlikte ortaya çıkan stagflasyonla ortaya çıkan olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması için tezler üretilmiştir. Ekonomide arzın önemine odaklanan modelde vergilerin ekonomik kalkınmaya ve gelişmeye etkisi önemli vurgulanmıştır. Laffer teorisi ile vergilerin düşürülmesi ve optimum düzeyi yakalanması ekonomik refah için şarttır. (Öztürk, Mart 2006) Bu yaklaşımda devletin küçülmesi ve vergilerin düşürülmesi suretiyle girişimcilerin yatırım iştahını ve faaliyetlerinin artırarak refahın getirilmesi hedeflenmiştir. Devletin sınırlamalarının ve harcamalarının kısılması gerektiği ve müdahalelerin ortadan kaldırılmasının ekonomik gelişmenin alt yapısı olduğu görülmüştür.

Tarihsel süreçte devletin ekonomideki konumu, yaşanan iktisadi gelişmelere ve kırımlara bağlı olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Devletin etkin veya aktif olmaması görüşleri, yaşanan toplumsal ve ekonomik olaylara göre farklılık göstermiştir. Her kriz veya bunalım beraberinde yeni çözüm arayışlarını, yeni çözümlerde yeni sorunların doğuşuna ortam hazırlamıştır. Ekoller ve disiplinlerde bir önceki veya cari uygulamanın eksikliklerini gidermek ve alternatif olmak maksadıyla ortaya çıkmıştır.

Güncel olarak olgunlaşan iktisadi yaklaşımlarda liberal iktisadi yaklaşım dünya genelinde küresel ekonomik sistemin yeni hali olmuştur. Hakim iktisadi görüş ve uygulamalarda devlet ülkelerin geri kalmış, gelişmekte veya gelişmiş olmasına göre farklı roller üstlenebilmiştir. İdeal kurguda ise devletin denetim ve düzenleyici rolünün olmazsa olmaz kabul edildiği bununla birlikte ekonomik yaşama doğrudan katılımının ve müdahalesinin daraltılması gerektiği kanaati yaygınlık kazanmıştır. Devletin toplumsal adalet ve refahının kalıcı olarak

sürdürülebilmesi için yasal düzenlemenin kolaylaştırıcı ve çözümleyici olması gerekmektedir.

5. Sonuç

İbni Haldun'un eserinde getirdiği ekonomik çözümler ve ürettiği kuramların başarısı sağlam fikri altyapısının üzerinde inşa ettiği pratik tecrübe ve gözlemlerin gücünden gelmektedir. Sadece bir teorisyen olarak tahmin ve beklentiler üzerine kurulu bir yaklaşım yerine hem uygulayıcı olarak almış olduğu görevler hem de değişik bölge ve topluluklardaki gözlemleri ile kuramları gerçek olay ve toplumların tecrübesinden süzülerek gelmektedir. Dönemin çalkantılı ve bunalımların yaşandığı bir dönem olması farklı boyut ve yönlerden değerlendirme ve örnekleme fırsatını da beraberinde getirmiştir. Güçlü devlet ile sağlam bir ekonomik model arasında doğrudan bir bağ kurmuş, bu bağın iki yönlü olarak birbirlerini etkilediğini ve şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Genel hatlarıyla Mukaddime eserinde İbni Haldun tarafından devletin ekonomide etkisi ve rolü:

- *Devlet ekonomik yaşamın sağlıklı bir şekilde sürmesi için korumacı, düzenleyici ve denetleyici otorite rolünü etkin olarak üstlenmeli ve kullanmalıdır,*
- *Toplumsal refahın sağlanması, yükseltilmesi ve sürdürülmesi devletin ekonomideki birincil görevidir. Ekonomik sistemin bozulmasına neden olacak etken ve tehditleri engellemek için güçlü bir savunma ve şehir yapısı kurulmalıdır.*
- *Adil Vergi Sistemi devletin ekonomideki ağırlığının ve refahın sürdürülmesi için gereken gelirlerin sağlanması için en önemli ve kritik unsurdur.*
- *Devlet ekonomik faaliyetlere doğrudan katılmamalı, ticaret ve üretim ile uğraşmamalıdır. Devletin doğrudan katıldığı ekonomik faaliyetleri piyasaların doğal akışını ve toplumun refahına olumsuz etkiler yapacaktır.*
- *Devlet harcamalarında kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalıdır. Gereksiz askeri harcamalar, lüks ve israfa yönelik kamu harcamaları asli kamu harcamalarının aktarılmasına dolayısıyla toplum refahının azalmasına neden olur.*
- *Ticaret ve üretim istikrarlı sistemlerde gelişir ve yükselir. Devlet paranın ve mali sistemin istikrarını sağlayarak kazancın ve karın kıymetini ve değerini güvence altına alır, istikrarlı pazarlar cazibe merkezi olarak çekim gücü oluşturur.*

- *Devletin denetim ve kontrol görevi, klasik disiplinlerden farklı olarak etik ve sosyal faydanın korunması şeklinde ahlaki ilkeler ile birlikte ele alınmalıdır. Devlet; karaborsacılık, ihtikâr, hizmet kalitesi, tüketici hakları ve fırsat eşitliğinin korunması gibi toplumun refah ve adalet duygusunu güçlendirecek prensipleri getirmelidir. Sınırsız kazanç veya mutlak bireysel refahın üzerinde toplumsal refahın faydası gözetilmelidir.*

İbni Haldun'un modelini kurduğu iktisadi devlet yaklaşımında, ekonomik sisteme denetleme rolü ile olumsuz sapsmaları ve etkileri bertaraf edecek korumacı ve düzenleyici bir otorite yaklaşımı bulunmaktadır. Devlet ekonomik hayatta küçük ve asgari düzeyde katılımcı iken adaletli vergi sistemi ile ekonomik hayatın dengeli bir şekilde canlılığını koruyacak bir mali sistemi inşa etmelidir. Ekonomik yaşamın ve pazarın doğal akışında ve sağlıklı yürümesi için mülkiyet hakkının korunmasında, ihtikarın engellenmesi, bürokratların ticaretle meşgul olmaması ve lükse dayalı harcama bütçelerinin oluşmamasına dikkat edilmelidir. Yönetimsel bozulma, ekonomik zafiyeti ekonomik yıkım da devletin çöküşünü hızlandıran bir etken olarak vurgulamıştır.

Mukaddimeyi günümüz ekonomik hayatın düzenlemesinde devletin iktisadi hayattaki konumunu ve tarifini mevcut disiplinlere bakarak '**Karma İktisadi Devlet Yaklaşımı**' olarak tanımlayabiliriz. Devletin ekonomide çatı bir kurumsal yapı olarak hem nitelik hem nicelik kontrolünü ve düzenlemeleri yapan doğrudan ekonominin içinde olmayan fakat gerektiğinde veya problemler doğmadan aksiyon olarak ekonomik hayatın toplum lehine düzenlemesini sağlayarak toplumsal refahı gaye edinen bir kurgusu bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abbadi, S. (2001). Ibn Khaldun Contribution to The Science Economics. *Journal of Al Azhar University-Gaza*, 41-48.

Ahmad, R. (n.d.). Ibn Khaldun- A Great Pioneer Economist. *Punjab University Research in Economics*.

Ahmad, Z. (2003). *The Epistemology of Ibn Khaldun*. London: Routledge Curzon.

Al-Leheabi, S., Bahjat, M., & Ramchahi, A. (2013). The Economic Thought of IBN Khaldoun in His 'Muqaddimah'. *World Applied Sciences Journal*, 42-47.

Arslan, A. (1987). *İbni Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Aydın, K. (Eylül 2015). *İbni Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Beik, I. S., & Arsyianti, L. D. (2006). Ibn Khaldun's Contribution on Modern Economics Development: An Analysis based on Selected Economic Issues. *International Conference on Ibn Khaldun*.
- Candan, N. (2007). İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 235-245.
- Chapra, M. (2014, September). Islamic Economic Thought and The New Global Economy. *Islamic Economic Studies*, pp. 1-16.
- Choudhury, M. (2016). *Ibn Khaldun's Political Economy*. İstanbul: İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi.
- Ead, P., & Eid, N. (2014). Between Ibn Khaldun and Adam Smith (Fathers of Economics). *IOSR Journal of Business and Management* , 54-56.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Yayın.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldu'un İktisadi Görüşleri*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Farabi. (2001). *El Medinet'ül Fazıla*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı- İslam Klasikleri.
- İlgen, A. (2005, Ocak). İbni Haldun'un Kamu Ekonomisi, Maliyesi ve Vergi Dünyasına İlişkin Görüş ve Analizleri. *Vergi Dünyası*, pp. 101-106.
- İslahi, A. (Ağustos 2015). Ibn Khaldun'su Theory of Taxation and Its Relevance. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 1-19.
- Karataş, S. C. (April 2006). The Economic Theory of Ibn Khaldun and The Rise and Fall of Nations. *Foundation for Science Technology and Civilisation*.
- Kayaoğlu, İ. (1980). *İslami Kurumlar Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kozak, İ. E. (1984). *İbni Haldun'a göre İnsan-Toplum-İktisat*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Meriç, C. (1974). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Orçan, M. (Haziran 2010). Kentleşme Sürecinde Tüketim Önceliklerinde Meydana Gelen Değişme. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 1-16.
- Öztürk, N. (Mart 2006). Ekonomide Devletin Değişen Rolü. *Amme İdaresi Dergisi*, 17-38.
- Tabakoğlu, A. (2008). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekin, A. (2015). *İbn Haldun Mukaddime*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2010). İbni Haldun'dun Tarihselci Devlet Kuramı. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25-55.
- Ziya , H., & Fahri, Z. (1940). *İbni Haldun*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Restoran Seçiminde Tüketiciyi Etkileyen Faktörlerin DEMATEL Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Bir Uygulama

Ekrem BADEM^{1*}

¹Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

ebadem@bartin.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZTEL²

² Bartın Üniversitesi, İ.İ.B.F. , İşletme Bölümü

aoztel@bartin.edu.tr

ÖZ

Hizmet sektörü içerisinde yer alan restoran işletmeciliği sadece dışarıda yemek yeme olgusunu karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda müşterilerin iyi vakit geçirme, sosyalleşme, dinlenme gibi ihtiyaçlarının karşılandığı müesseseler haline gelmiştir. Tüketici alternatiflerinin yoğun olduğu günümüzde restoran işletmeleri, rakiplerine üstünlük sağlamak için müşterilerin talepleri doğrultusunda hareket etmek zorundalardır. Bu çalışmanın amacı, bir hizmet işletmesi olarak restoranların tüketici tercihini etkileyen faktörlerini belirlemek, faktörler arası ilişki düzeylerini ve önem derecelerini saptayarak restoran seçimi uygulamasını gerçekleştirmektir. DEMATEL yöntemi faktörler arasındaki ilişkiyi nicel olarak ifade etmek için uygun bir yöntemdir. Bu çalışmada, Bartın Üniversitesi'nden uzman akademisyenlerin görüşleri alınmış ve restoran seçimini belirleyen faktörler DEMATEL yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan analizde restoran seçiminde en yüksek etkiye sahip faktör, “hizmet kalitesi” olur iken, en düşük etken ise, “fiyat” olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Restoran Seçimi, DEMATEL Yöntemi.

The Evaluation of Factors Affecting the Consumer in Restaurant Selection by Using the DEMATEL Method: An Application

ABSTRACT

The restaurant operations within the service sector not only meet the eating out situation but also become the establishments where the customers meet their needs such as having a good time, socializing and resting. Today, where consumer alternatives are intense, restaurant operators have to act in line with customers' demands in order to be superior to their competitors. The aim of this study is to determine the factors affecting the consumers of restaurants as a service operation, to realize the restaurant selection application by

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi

Geliş (Received) : 01.06.2018

Kabul (Accepted) : 28.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

determining the relation levels and importance ratios between the factors. The DEMATEL method is an appropriate method to quantify the relationship between factors. In this study, the opinions of expert academicians from Bartın University were taken and the factors determining the restaurant selection were examined by DEMATEL method. As a result of the analysis, the factor that has the highest effect on restaurant selection is "service quality" while the lowest factor is determined as "price".

Keywords: Restaurant Preferences, DEMATEL Method.

1.GİRİŞ

Hizmet işletmesi içerisinde yer alan yeme içme sektörü yoğun rekabet koşullarıyla birlikte gün geçtikçe büyüme eğilimi göstermektedir. Küreselleşen ve gelişen teknolojiler, kadınların çalışma hayatına atılması, gelir düzeyindeki artışlar, evde yemek yapmak için gereken zamanın kısıtlı olması ile sosyalleşme olgusu, insanların dışarıda yemek yeme alışkanlıklarında değişimlere sebep olmuştur.

Yemek ihtiyacının dışarıda karşılanması sanayileşme ve kentleşme ile birlikte modernleşmenin etkisiyle Batı Avrupa’ da ortaya çıkmıştır (Akarçay ve Suğur, 2015, s. 2). Dışarıda yemek yeme olgusu ülkemizde son yıllardaki ekonomik gelirlerindeki ve teknolojik gelişmelerle birlikte kişilerin yaşam tarzları ve buna bağlı olarak tüketimlerinde meydana gelen artışlar sebebiyle yükseliş göstermektedir (Yüksekbilgili, 2014, s. 6353). Dışarıda yemek yeme kısaca yemek ihtiyacının ev dışı yiyecek ve içeceklerle karşılanması durumudur. Ticari düzlemde ise ev harici herhangi bir işletme tarafından bir ücret karşılığında üretilen ve servis edilen yiyecek ve içeceklerin tüketimini ifade eder (Özdemir, 2010, s. 218). Dışarda yemek yeme olgusu ve buna duyulan ihtiyaç yiyecek-içecek sektörünün gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisidir (Bekar ve Dönmez, 2016, s. 3). Bu sektör müşterilerinin sadece dışarda yemek yeme olgusunu karşılamakla kalmayıp bunun yanında onların yemekten zevk almalarına, hoşça vakit geçirmelerine, zamandan tasarruf etmelerine, dinlenme ve rahatlamalarına olanak sağlamaktadırlar. Ayrıca iş toplantılarına ev sahipliği yaparak insanların itibar kazanma gibi hususlarına yardımcı olmaktadır.

Frost ve Sullivan’ın yaptığı “Türkiye Cash & Carry Pazarı” araştırmasına göre, 2015 yılına kadar Türkiye’deki restoran miktarında yıllık ortalama % 5,1’lik yükseliş tahmin edilmiştir (Arıker, 2012, s. 11). Şaylan (2012)’ a göre 2011 yılı verilerinde Türkiye’ de aileler bütçelerinin % 30’ luk kısmını beslenmeye ayırmaktadır. Aile gelirlerinin % 30’ luk dilimi ayırdığı bu bütçenin % 13’ lük payı ise dışarıda yemek için harcanmaktadır. ABD’ de ise beslenme bütçelerinin yaklaşık % 50’ lik kısmını ev dışı beslenmeye ayrılmaktadır. AB ülkelerinde (Almanya, Fransa, İngiltere vs.) hazır yemekten yararlanan kişi sayısı ortalama 65-70 milyon iken ülkemizde bu rakam 8 milyon civarındadır. Yapılan araştırmalar ve veriler hazır yeme- içme sektörümüzün her geçen yılda en az % 20-25,2 lik bir büyüme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir (URL-1, 2012).

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere ülkemizde çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi her geçen yeme-içme sektörü gelişerek dışarda yemek yeme alışkanlığı giderek artmaktadır. Yeme-içme sektörünün en dinamik halkalarından birisi de restoran segmentidir. Günümüzde restoranların pazarlama odak noktası müşterileridir. Benzer amaca yönelik çok sayıda işletme faaliyette olmasından dolayı restoranların böyle bir ortamda rekabet avantajı

sağlaması büyük önem taşımaktadır. Bunun için en önemli unsurların başında müşteri memnuniyeti gelmektedir. Tüketiciler, alternatiflerinin fazlalığı, yaşam standardının artması, ekonomik ve teknolojik olanaklara ile restoran seçimlerini artık yalnızca fiyat faktörüyle değerlendirmemektedirler. Fiyatın yanı sıra müşteri memnuniyeti, restoranın ürün ve hizmet kalitesi, personel yetkinliği, atmosferi, güvenilirliği, tüketici tatmini ve değeri gibi bazı faktörler de tüketici karar verme sürecinde etkin rol oynamaktadır.

Yapılan araştırmalar ve çok sayıda çalışmada restoran seçimi tercihinde tüketicilerin birçok kriteri dikkate aldıkları görülmektedir. Bu çalışmada restoran seçimi kararını etkileyen beş önemli faktörün; mağaza atmosferi, fiyat, hizmet kalitesi, personel kalitesi ve ürün kalitesi faktörlerinin müşterilerin restoran seçimine olan etkileri araştırılmıştır. Aynı zamanda bu faktörlerin birbiriyle olan ilişkileri ve birbirlerini etkileme derecelerini ölçmek amacıyla çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan DEMATEL (The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemiyle analiz edilmiştir. Ayrıca bu yöntem müşterilerin karar vermelerinde etkin rol oynayan araştırmamıza konu olan faktörlerin önem derecelerinin hesaplanmasına olanak sağlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Yiyecek ve içecek sektörü dünyada meydana gelen ekonomik buhranlarda bile devamlı büyüyen ve gelişen bir sektör olmuştur. Bunun asıl nedeni insanların fizyolojik yapılarından dolayı yeme ve içmenin insanlar tarafından her daim karşılanması gereken temel ihtiyaçlarından olmasıdır. Bu nedenle bu temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik hizmette bulunan kurumlar tarih boyunca oldukça fazladır. Sayıları artan yiyecek- içecek işletmeleri birbirleriyle rekabete girmiş ve bu durumda yiyecek-içeceklerin fiyatlarını düşürerek insanların dışarıda yemek yemelerine yol açmıştır (Rızaoğlu ve Hançer, 2013, s. 7).

İnsanların toplu olarak büyük gruplarla yemek yeme alışkanlıkları 12.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Romalılarda ve antik Yunanlılarda banket² faaliyetlerine 2500 yıl öncesinde rastlanmaktadır Avrupa’ da ayrı ve özel yemek yeme yerleri 1700’ lü yılların ortasında faaliyete başlamıştır (Pınar, 2015, s. 3). İkinci Dünya Savaşının ardından, kültürel ve sosyo-ekonomik koşulların savaş öncesine göre birçok değişim göstermesi ile birlikte bu değişimin insanlara daha farklı, yeni zevkler ve lezzetler sunmaya başladığı görülmüştür (Akarçay ve Suğur, 2015, s. 3).

Yeme-içme hizmet işletmeleri ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bölükoğlu (1988)’ na göre yiyecek & içecek hizmet işletmesi, yapısı, şekli, teknik donanımı gibi nicel, sosyal değeri, hizmet- ürün ve personel kalitesi gibi niteliksel olgular ile müşterilerin açlık ihtiyaçlarının karşılanmasını mesleki olarak sağlayan sosyal, ekonomik ve disiplin altına alınmış örgüttür. Başka bir tanım da ise, Belgin (2010)’ e göre hizmet işletmesi, fiziksel ürünler dışında ekonomide yer alan her türlü faydalı çalışma ve etkinliğin üretildiği yerdir (URL-3, 2010). Çelik (2012)’ e göre yeme-içme sektöründe hizmet yemek ve servis hizmetidir. Bu sektörde kaliteyi; yemeğin leziz olmasının yanı sıra, yemek hizmetinin gerçekleştiği alanın ambiyansı, servis yapan personelin işine hakim olması, ürünün tazeliği, müşterinin

²Banket: Kutlama ya da ağırlama için gerçekleştirilen, insanların birbiriyle görüşüp konuşmalarına olanak sağlayan akşam yemeklerinin yapıldığı alanlar anlamına gelmektedir. (Kaynak: <http://camia.com.tr/otelcilikte-banket-alani-nedir/>)

kullanılan malzeme için herhangi bir kaygı duymaması gibi faktörler belirler. Bu tanımlar ışığında hizmet işletmelerini, insan gayreti sonucu meydana gelen fiziksel olmayan ürünlerle müşterilerine doğrudan yarar sağlayan ve bu sağlanan yarar karşısında ticari bir kazanç sağlayan işletmeler olarak tanımlanabilir.

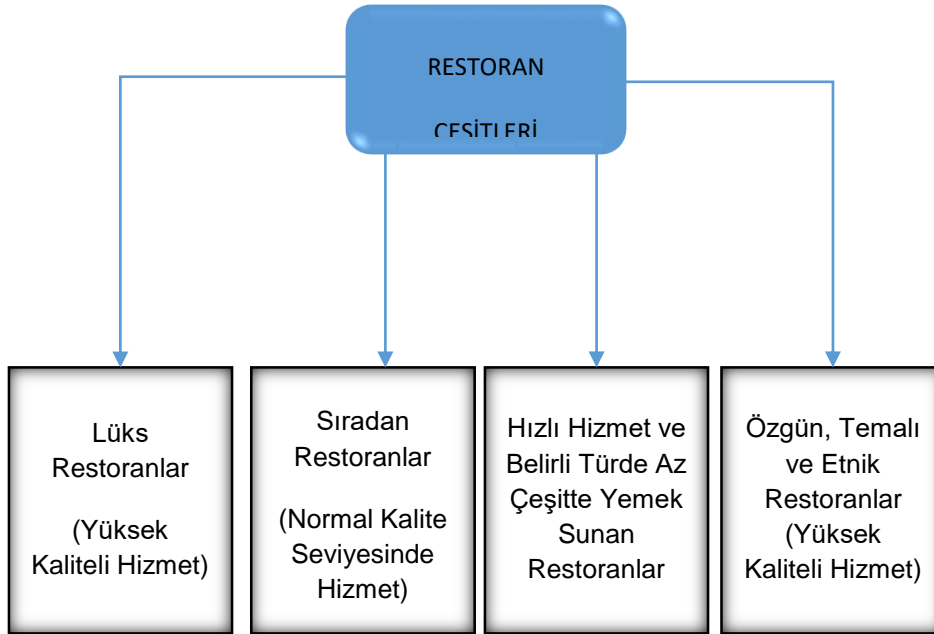
Hizmet sektörünün kapsadığı faaliyetler geniş bir alanı içermektedir. Bu alanlar, danışmanlık, mühendislik, sağlık, sigorta acenteleri, bankalar, telekomünikasyon şirketleri ve otel zincirleri gibi büyük uluslararası organizasyonlardan, restoranlar, taksiler, kuaförler gibi küçük ölçekli yerel işletmelere kadar uzanmaktadır (İnan, 2010, s. 2). Hizmet sektörü içerisinde yer alan yiyecek ve içecek sektörüne ait ilk sınıflama Standard Industrial Classification adıyla, Merkezi İstatistik Bürosu tarafından İngiltere’de 1948 de yapılmıştır. 1958, 1968 ve 1980 de yenilenmiştir. 9 ana gruptan oluşan bu sınıflamada ana gruplardan birini oluşturan ağırlama endüstrisinin alt branşlarından birisi de yiyecek ve içecek sektörüdür (Türksoy, 1997, s. 1). Bu grup aşağıdaki tabloda detaylı olarak verilmiştir. Tablo 1. Otel ve Yiyecek & İçecek Hizmetlerinin Sınıflandırılması

SINIF	GRUP	FAALİYET DALI
66		Otelcilik ve Yiyecek & İçecek Hizmetleri
	661	Restoranlar, Barlar ve Diğer Beslenme Üniteleri
	6611	Evde Tüketime Dönük Hizmet Sunan Yiyecek & İçecek Üniteleri
	6612	Üretildiği Yerde Tüketime Dönük Yiyecek & İçecek Üniteleri
	662	Birahane ve Barlar
	6620	
	663	Gece Kulüpleri
	6630	
	664	Kantinler
	6640	

Yiyecek ve içecek sektörünün alt grubunda yer alan restoranların geçmişi eski tarihlere dayanmaktadır. Restoran kelimesi köken itibariyle, Fransızca ‘restore’ den gelmekte olup, yeniden düzenlemek, formuna sokmak anlamına gelmektedir (Türksoy 1997, s. 2). Gürkan(2015)’ a göre ilk restoran, 1760’ lı yılların Fransa’sında Boulanger adında bir kişinin besleyici ve şifalı olduğu iddiasıyla zindelik, tazelik anlamına gelen restaurers adını verdiği çorbalar yapıp sattığı dükkanlar açtı. Kendi dükkanı da restorante olarak adlandırdı (URL-2, 2015). Ülkemizde ise restorancılık hizmetlerinin ilk olarak on beşinci yüzyılda kahvehanelerin kurulması ile başladığı kabul edilmektedir. Birçok ürünün bir arada satıldığı ilk restoran resmi kayıtlara göre 1879’da Konya’da açılmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde ise özellikle modernleşme çabalarının etkisi ile ülkemizdeki restoranların sayısı ve çeşitliliği hızla artmıştır. 1980’lerde turizm hareketlerinin yoğunlaşmaya başlamasının etkileri, restoranlara da sıçramış ve sadece yerli halka değil yabancılara da hizmet vermeyi amaçlayan uluslararası disipline sahip restoranların sayısı armaya başlamıştır (Kılıç, 2011, s. 34).

Restoranlar, müşterilerin huzurlu bir ortamda yemek yemelerine olanak sağlayan, tercih edilen yiyecek ve içeceklerin masalara servis sunumuyla hizmet veren yerler olarak

tanımlanmaktadır. Restoran işletmelerinden oluşan restoran endüstrisi gittikçe büyüyen bir endüstri haline gelmiştir. Restoran işletmeleri bir yandan bulunduğu bölgenin ekonomisine katkı sağlarken diğer yandan da turizm endüstrisinde çalışanların istihdamına da olanak tanımaktadır (Albayrak, 2014, s. 191). Farklı görüşlere göre restoran tanımı yapılmış olmakla birlikte, Yıldız (2010)' a göre bugünkü anlamıyla bir yiyecek-içecek işletmesinin restoran sayılabilmesi için; müşterinin geldiğinde oturması için hazır bulunan bir masa ve sandalye, müşteriye sunulacak menüdeki yiyecek ve içeceklerin çeşitliliği, bu yiyecek-içeceklerin fiyatlandırılması ve sipariş alınan müşteriye yapılan sunum, özelliklerinin olması gerekir. Her geçen gün değişen dünya, ekonomik ve teknolojik gelişmelerle işletmeler artık aynı kalitede mal ve hizmetler üretilip benzer fiyatlarla sunmaktadırlar. Hizmet anlayışı, ürün çeşitliliği ve müşteri profili gibi pek çok konuda farklılaşan işletmeler içinde en yaygın olanı restoranlardır (Zencir ve Kozak, 2014, s. 7). Bu yaygınlık aynı zamanda sektörde birçok rakiple mücadele etmek anlamına gelmektedir. İşletmelerin rakiplerinden bir adım önde yer alabilmeleri ürün ve hizmet kalitesinin farklılaşmasından ziyade sunulan hizmetin kalitesi ve hizmet değeri ile gerçekleşecektir (Yücenur ve diğ. 2011, s. 156). Tüm hizmet işletmelerinde olduğu gibi restoran işletmeciliği sektöründe de pazar oldukça kalabalıktır. Kotler (1974)' e göre restoranlar işletmeleri fiziksel olarak yemek sunmak için müşterilerine yiyeceklerin seçilmesi, hazırlanması, pişirilmesi ve sunulması hizmetlerini de sağlamaktadır. Bu bağlamda Kotler, fiyat ve kalite unsurlarının tüketicinin restoran seçimindeki en başta gelen belirleyici faktörler olarak ifade etmektedir. Pınar (2015)' a göre restoranlar, sunulduğu hizmetin özelliğine göre; alışveriş merkezlerinde veya kalabalık yerlerde hizmet sunan restoranlar, lüks restoranlar, özgün temalı restoranlar ve standart restoranlar olarak başlıca dört gruba ayrılmıştır.

Şekil 1. Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Sınıflandırılmasında Ticari İşletmeler olarak Hizmet Sunan Restoran Çeşitleri (Ninemeir, 1995; James ve Baldwin, 2003; Pınar, 2015).

Lüks, seçkin restoranlar: Kalite standardı yüksektir. Sipariş üzerine hazırlanıp sunulan geniş menülere sahip olan bu restoranların mutfak ve servis iş gören sayıları oldukça fazla olmakla

birlikte restoran elemanları eğitilmiş, deneyimli ve kalifiyedir. Müşterilerinin uzun süreler restoranda kalmasını sağlayan resmi bir temasa sahip lüks restoranlar misafirlerinin kendilerini özel hissedeceği atmosfer ve dekora sahiptirler. Bu nitelikli sebeplerin yanı sıra yiyecek-içecek ve işçilik maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı fiyatlar diğer restoranlara göre çok yüksektir.

Sıradan, geleneksel restoranlar: Adından da anlaşılacağı üzere sıradan her bölgede çokça görülen restoran türüdür. Geniş bir menüye sahip garson servisli bu restoranların standart olmayan farklı bir atmosfer dekorları vardır. Fiyatlar orta seviyelerde seyretmektedir.

Hızlı yiyecek- içecek sunan restoranlar: Hazırda ve kolayda yiyeceklerin sunulduğu sınırlı menüye sahip olan bu restoran türleri daha çok alışveriş merkezlerinin belirli bir katında görülmektedir. Bu katta yoğunlaşan farklı restoranların kullanım alanları genellikle ortaktır. Müşteri yemeğini self servis olarak seçtiği restorandan alarak ortak kullanım alanlarındaki masalarda yiyebilmektedir. Self servis uygulaması olan restoranların iş gören sayısı haliyle oldukça azdır. Reklamlarla atmosfer yaratılan bu restoranlarda fiyatlar diğer restoran türlerine göre makuldür.

Özgün, etnik ve özellikli restoranlar: Et ve balık restoranları, vejetaryen restoranlar; Çin, Akdeniz, Ege Mutfağı gibi belirli kültüre odaklı restoranlar bu restoranlara örnektir. Sınırlı bir menüye bağlı olan bu restoranlar etnik karaktere uygun, çekici ve canlı bir atmosfere sahiptirler. Çalışanlar etnik kültürün özellikleri doğrultusunda özel olarak bilgili ve deneyim sahibidirler. Özellikli ve etnik unsurlar söz konusu olduğu için yiyecek-içecek ve işçilik maliyetleri yüksek olduğu için fiyatlandırmada buna bağlı olarak yüksektir.

Yiyecek-içecek sektörünün alt grubunda yer alan restoranların ekonomik krizlerde bile sayılarında artış görülmektedir (Pınar, 2015, s. 3). Bunun en önemli nedeninin günümüzde insanların ekonomik gelirlerindeki artıştan dolayı olduğunu söylemek mümkündür. İnsanların satın alma gücündeki artışa ek olarak, sektörde hızlı bir rekabet söz konusu olduğu için kişinin evde yemek yapmak için harcayacağı tutar ile dışarıda ödediği tutar arasında çok büyük bir fiyat farkı olmayışıdır. Denizler (2008)' e göre ABD' de bir yılda dışarıda yenen öğün sayısı yaklaşık 63 milyardır; dışarıda yenen yemeklerin %31,9' u toplu yemek servislerinde iken % 68,1'i de restoranlarda gerçekleşmiştir. Avrupa Birliğine üye dokuz ülkede yapılan araştırmaya göre ise, bir yılda yenen öğün sayısı yaklaşık 35,6 milyar olup, % 44,7' sinin toplu yemek servislerinde, %55,3' ünün de restoranlarda gerçekleştiği saptanmıştır. Dışarıda yenen yemeklerde ABD' nin Avrupa Birliği ülkelerine kıyasla sayısal oranda fazla olması yine bahsedilen satın alma gücünün daha fazla olması ve rekabet eden işletmelerin bir hayli fazlalığıdır. Ülkemizde de ev dışı yemek yeme alışkanlığı gün geçtikçe artmaktadır. 2013 yılındaki ekonomik dalgalanmalara rağmen 2014 yılı ev dışı yemek yeme cirosunun yıllık 20 milyar doları aştığı tespit edilmiştir. Turizm, Restoran Yatırımcıları ve İşletmecileri Derneği (TURYİD) verilerine göre 2009' dan 2012' ye kadar geçen sürede yıllık bazda %20 ila %25' lik bir büyüme meydana gelmiştir. Ayrıca Target Group Index (TGI) Türkiye' nin yapmış olduğu araştırmaya göre, ülkemizin kent nüfusunun her 10 kişiden yaklaşık 4' ünün dışarıda yemek yediği sonucuna varılmıştır (URL-4, 2014). Araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere insanlar her geçen gün yeme-içme ihtiyaçlarını dışardan sağlamaktadırlar.

Ülkemizde ve dünyada hizmet işletmesi içinde artarak büyüyen, farklı statü ve gelir düzeyinde müşteri yelpazesine sahip restoran sektöründeki bir işletme rakip işletmelerle

rekabet edebilmek, kar marjını yüksek tutabilmek ve sahip olduğu müşteri kitlesini elinden kaçırmamak için müşteri memnuniyetine önem vermesi gerekmektedir. Müşteri memnuniyetinin sağlanması işletmenin müşteri odaklı hareket etmesiyle mümkündür. İşletmeler, günümüz yenilenme çağında tüketicilerin devamlı yenilenen isteklerini karşılamak adına araştırma ve geliştirmeye önem vermeli ve bu araştırmalar neticesinde belirlenen beklentiler çerçevesinde yenilikçi olmalıdırlar. Bunun için işletme bünyesinde çalışan personelin eğitimine önem verilmelidir (Karakaş ve diğ. 2017, s. 615).

Pınar (2012)' e göre müşteri odaklı bir pazarlama yaklaşımını benimseyen restoran yönetiminin dikkat etmesi gereken hususları şu şekilde sıralanmaktadır.

- Müşteri ilişkileri yönetiminde, daimi müşterilerin özel isteklerine göre hizmet sunmak. Onlara isimleriyle hitap etmek.
- Leziz bir yemek sunabilmenin yanı sıra, müşterilerin egolarının da tatmin edilmesi gerekmektedir. Müşterinin restoran yönetimi için özel oldukları hissettirilerek (doğum günü mesajları, restoranda çekilmiş resimlerinin restoran duvara asılması gibi) restoran hakkında görüşlerinin daha da olumlu hale getirilmesi hedeflenmektedir.
- Restoran yönetimi hedef müşterinin alışkanlıkları ve satın alma gücüne bağlı olarak pazarlama stratejilerini belirlemesi gerekmektedir. Hedef müşteri kitlesi orta gelir düzeyinde ise ona göre fiyatlandırma uygulanmalı, menüde çok pahalı yiyeceklere yer verilmemelidir.
- Restoranlarda sıcak, samimi, güven veren bir ambiyans yaratılması gereklidir. Müşterilerin rahat edebilecekleri ergonomik masa ve sandalyeler kullanılmalıdır.
- Menü'nün açık ve anlaşılır şekilde hazırlanmış olup, çok karışık ve anlaşılması zor yabancı kelimelerden mümkün olduğunda kaçınılmalıdır. Menü üretimden sorumlu olacak kişi olan aşçıbaşı ile beraber belirlenmelidir (Şarlar ve Şerefoğlu, 2015, s. 19).
- İster büyük isterse de küçük ölçekte rekabet eden bir işletme olsun, başarılı bir restoran yönetimi için güven duygusuna sahip, birbirleriyle anlaşabilen, uyumlu bir takım çalışması son derece önemlidir. İş gören seçimini deneyimli, insan ilişkilerinde başarılı, istekli ve iyi niyetli çalışanlardan seçip iyi bir ekip ruhunun yaratılması gerekmektedir.

3. MÜŞTERİNİN RESTORAN SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Genel olarak restoranlar hakkında literatür taraması ışığında bu bölümde araştırmanın asıl konusu olan restoran seçimini etkileyen faktörlerin neler olduğu incelenecektir. Tüketicilerin yaşamları boyunca mal ve hizmet seçiminde çok sayıda karar vermeleri gerekliliği gayet açıktır. Restoran seçimi de karar vermeyi gerektirir. Karar verme süreci, insanların iki ya da daha fazla alternatiften birini seçmesiyle tamamlanmış olur (Gregory ve Kim, 2004, s. 83). Restoran seçimi ile ilgili daha önce birçok araştırma yapılmıştır. Lewis (1981), Auty (1992) ve Clark ile Wood (1998)' un yaptıkları araştırmalar sonucunda genel itibarıyla restoran seçiminde altı kıstasın etkili olduğu belirlenmiştir. Bu kıstaslar şu şekildedir:

- Yemek Kalitesi,
- Menü / Yemek Çeşitliliği,
- Fiyat,
- Atmosfer / İmaj,
- Konum / Uygunluk,
- Servis.

Tablo 2. Restoran Seçiminde Etkili Faktörlerin Sıralanması
Kaynak: Özdemir (2010).

Etkili Faktörler	Önceki Çalışmalarda Ölçütlerin Sıralanması		
	Lewis (1981)	Auty (1992)	Clark ve Wood (1998)
Yemek Kalitesi	1	2	2
Menü/Yemek Çeşitliliği	2	1	1
Fiyat	3	3	3
Atmosfer/İmaj	4	4	4
Konum/Uygunluk	5	5	--
Servis	--	--	5

Yukarıdaki tabloda restoran seçimiyle ilgili yer alan daha önceki araştırmalara göre etkili faktörlerin puanlaması sonucunda menü (yemek çeşitliliği) birinci, yemek kalitesi ikinci sırada yer almaktadır. Fiyat faktörü sıralamada üçüncü sırada yer alırken atmosfer (imaj) ise dördüncü sırada yer almaktadır. Konum (uygunluk) iki çalışmaya göre beşinci faktör olarak belirlenmiştir. Servis faktörü ise yalnızca Clark ve Wood ‘ un çalışmasında ilk beş kriterin içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu restoran seçim kararını etkileyen en önemli beş kriterin yemek çeşitliliği, yemek kalitesi, fiyat, atmosfer ve konum olduğu görülmektedir (Özdemir, 2010, s. 223; Yüksek Bilgili, 2014, s. 6354).

Bu çalışmada, daha önce yapılan çalışmalar doğrultusunda restoran seçiminde tüketici tercihini etkileyen faktörlerden fiyat, hizmet kalitesi, ürün kalitesi, personel kalitesi ve atmosfer faktörleri belirlenmiş olup araştırmanın bu faktörler üzerinde şekillenmesi amaçlanmıştır.

3.1. Müşterinin Restoran Seçimini Etkileyen Faktörler: Fiyat

Müşteriler açısından fiyat, onlara ürün veya hizmet hakkında az da olsa bilgi veren, mal ve hizmetin ne olduğunun idrak edilmesinde ve analizinde yardımcı olan bir kavramdır (Örgün ve diğ. 2013, s. 30). Fiyat, özellikle tüketicilerin ürün ile ilgili bilgi sahibi olmadığı durumlarda kalitenin bir göstergesi olmaktadır. Tüketiciler, bu durumda sunulan ürün veya hizmetler arasındaki farklılıkları belirlemede fiyata dayanmaktadırlar (Atılğan, 2015, s. 15). Öndoğan (2010)’ a göre restoran işletmeciliğinde fiyatlandırma politikasını belirleyen restoran içi ve dışı etkenler şu şekildedir;

- Yasal tertipler,
- İşletmenin sektördeki yeri ve konumu,
- İşletme maliyetleri,
- İşletmenin restoran sektöründeki yemek hizmeti türü,
- Fiyatlandırma amaçları,
- Ürün ve hizmetin niteliği,
- Tüketici tercih ve davranışları.

Fiyatlandırma kararını etkileyen kriterler; ilk olarak işletme maliyetleridir. İkinci olarak talep gelmektedir. Bir sonraki önemli kriter ise rekabettir. Rekabeti pazarlama ve fiyatlandırma hedefleri takip eder. Son olarak da ürünün kendisini ve çevresel faktörleri sıralamak mümkündür (Hançer ve diğ. 2007, s. 22).

3.2. Müşterinin Restoran Seçimini Etkileyen Faktörler: Personel Kalitesi

Tüketiciler için de olsa işletmeler içinde olsa bir hizmet alımı düşünüldüğünde bu işlemin ana katılımcıları müşteriler ve hizmet personelidir. Hizmet sunan işletmeler için personel müşteri memnuniyeti oluşturulmasında önemi mal ve mamul sunan işletmelerden oldukça fazladır (Aydın, 2016, s. 185). Hizmet sektöründe gerçekleştirilen çalışma durumu insan faktörüyle yürütülmektedir. Bu sebeple bir hizmet işletmesi için personel önemli bir etken olduğundan personelin seçiminde ve işe alınma evresinde dikkat edilmeli niteliğine göre personel seçimine karar verilmelidir (Kıngır, 2006, s. 458). Personel kalitesinde amaç ihtiyaç duyulan işe uygun personelin seçilmesi gerekir. Zira alanında deneyimsiz ve yanlış seçilen bir iş görenin maliyeti restoran için ek bir maliyet oluşturacaktır.

Restoran işletmeciliğinde personel kalitesinin sağlanması için personelin kişisel bakımına özen göstermesi, kibar olması, her durumda tebessüm etmeyi bilmesi, ekip çalışmasına uyumlu olması, kendi alanında gerekli eğitimi alması ve işini severek yapması gerekir. Restoranda sunulan hizmetin istenilen kalitede ve zamanında olması için personelin ekip ruhu ve koordineli şekilde çalışmaları gerekmektedir. Bu çalışma yöntemi restoranın pozitif anlamda tanıtımına ve karlılığına katkı sağlayacaktır.

3.3. Müşterinin Restoran Seçimini Etkileyen Faktörler: Ürün Kalitesi

İşletmelerin bağlı olduğu sektörde başarının en önemli faktörlerinden birisi de ürün kalitesidir. Ürün kalitesinin işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikli role sahip olması gerekir (Halis, 2007, s. 50). Müşteriler restorandaki yiyecek ve içeceklerin tazeliği, güvenliği, lezzetine oldukça önem vermekte ayrıca restoranının atmosferi, menünün zenginliği, servisin ilgi çekiciliği, bekleme zamanı, servis personelinin ilgisi, çocuk menüleri ve çocuklar için aktivite alanları, konfor, yeterli park alanı gibi pek çok unsuru restoran seçimlerinde dikkate almaktadırlar (Birdir ve Kale, 2014, s. 58).

Restoranda hizmetinin temel iş tanımı; müşterilerine arzu ettikleri yiyecek ve içecekleri hazırlayarak sunulmasıdır. O halde, yiyecek ve içeceklerin kaliteli ve sağlıklı ürünlerle insan sağlığına en elverişli pişirme metoduyla hazırlanıp, sunulması gerekir. Yiyecek ve içeceklerin hijyen kuralları çerçevesinde; her türlü hastalık unsurlarından arındırılmış olması elzemdir. Denizler (2008)' e göre hijyen ile temiz aynı anlama gelmemektedir. Temizlik, her hangi bir objenin üzerinde insan gözüyle görülebilen kirlilerden arındırılmış bir durumu ifade ederken; hijyenik temizlik insan sağlığına zarar veren mikroorganizmalardan arındırılmış temizlik olarak tanımlanmıştır. Ürün kalitesi sadece müşteriye sunulan yiyecek ve içecekleri kapsamamaktadır.

Hazır yemek sektöründeki işletmeler hakkında yapılan araştırmalarda hizmet kalitesini ölçmek için yiyecek ve içecek kalitesi önemli bir nitelik olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda yiyecek içecek kalitesinin niteliği tüketici sadakatinde olumlu bir tesirinin

olduğu iddia edilmektedir (Hacıefendioğlu ve Koç, 2009, s. 163). Restorandaki yemek yeme hizmeti için kullanılan her ekipmanında kaliteli ve hijyenik olması istenir. Müşterinin iyi vakit geçirebilmesi için kullanılan koltuk veya sandalyelerin rahat ve ergonomik olması gereklidir. Sunulan ürün ve hizmetten tatmin olan bir müşteri restorana karşı duygusal bir bağ kuracak ve tekrar gelme eğilimi gösterecektir.

3.4. Müşterinin Restoran Seçimini Etkileyen Faktörler: Atmosfer

Tüketicilerin restoran seçimlerini etkileyen oldukça önemli bir diğer faktör restoran atmosferidir. Restoranın atmosferi, imajı, konumu, müşterilerine rahat bir ortamda hizmet deneyiminin sunulması tüketim tavrına yönelik düşüncelerini etkilemektedir.

Restorandaki iş görenin işe bağlılığı, motivasyonu ve verimliliği kadar ergonomik ve kriterlere uygun restoran tasarımı oluşturularak bir atmosfer yaratmanın restorandan ekonomik getiri sağlayabilmenin ön koşullarından birisidir (Akın ve Gültekin, 2015, s. 253). Atmosfer denildiğinde restoranın iç ve dış görünümünün bir bütün halinde tüm unsurlarını ifade etmektedir. Birdir ve Kale (2014)' ye göre restoranlardaki yenilikler, dizayn, kullanılan ergonomik malzemeler, müzik, ışık vb. gibi müşterinin dikkatini çekerek ve müşteri memnuniyeti oluşturarak tekrar gelme ihtimalini artırmaktadır. Restoranın ambiyansı, mobilyaların konumları, ışıklandırma, tasarımda kullanılan eşyalar ve renkler gibi fiziksel özelliklerin yanı sıra, koku, müzik, ortamın sıcaklık, ferahlık gibi görülmeyen özelliklerde bir atmosfer meydana getirmede önem teşkil etmektedir. Restoranın fiziki bölümlerinden biri olan mutfakın ayrı bir önemi vardır. Mutfak bölümü, yiyecek ve içeceklerin hijyenik bir ortamda hazırlanarak pişirildiği ve işletmenin doğası gereği bazen de tüketildiği alandır. Mutfak işletmenin kalbini temsil eder. Bu sebeple işletme bünyesindeki konumu, tasarımı ve planlaması oldukça önemlidir (Çekal, 2013, s. 63).

Bir hizmet tüketiminde haz müşterinin hizmetin fiziksel ortamında kendini iyi hissetme derecesi ile yakından ilgilidir (Koç, 2015, s. 304). Bulunduğu bölgedeki rakip restoran işletmelerine rekabet üstünlüğü kurmak isteyen restoranların, misafirlerinin restoranda geçirecekleri zamanın kalitesini artırmak, müşteri hoşnutluğunun sağlanmak ve tekrar gelme niyetlerini yükseltmek amacıyla özgün bir restoran atmosferine önem vermeleri gerekmektedir.

3.5. Müşterinin Restoran Seçimini Etkileyen Faktörler: Hizmet Kalitesi

Hizmet işletmelerinin başarılı olmalarının temel şartı kaliteli hizmet sunmalarıdır. Rakip işletmelerden farklılaşmanın ya da onlara karşı üstünlük sağlamanın yolu da kaliteli hizmet sunmaktan geçer (Küçükaltan, 2007, s. 62). Hacıefendi ve Koç (2009), hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı yaratmada önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Müşteri sadakati üzerinde pozitif etkisi olduğu ileri sürülen hizmet kalitesi kapsamı içinde yer alan deneyimler, değer ve güvenilirlik gibi boyutların da müşteri bağlılığına olumlu etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ürün metalaştırılmasının arttığı bir çağda hizmet kalitesi, farklılaşma ve sivrilme için en umut verici kaynaklardan birisidir. İyi hizmet vermek, bir müşteri yönelimi uygulamasının özünü teşkil eder (Kotler, 2010, s. 50). Hizmet sektörü içerisinde yer alan restoran işletmeleri, sunulan hizmetin kalitesini artırarak farklılıklarını ortaya koymalı ve verimlilik düzeylerini en üst seviyede tutmak zorundadırlar. Üzerem (1997)' e göre hizmet kalitesini artırmak için restorana gelen müşterilere gereken özen, alaka ve yakınlığın gösterilmesi,

istenilen hizmeti vaktinde ve kusursuz şekilde sunarak müşterinin güveninin kazanılmasına dikkat edilmelidir. Restoran personeli müşterilerine yardımcı olma konusunda istekli olduğunu göstermesi gerekmektedir. Ayrıca, restoran bünyesindeki hizmet içi eğitim programlara ağırlık verilerek hizmet kalitesinin artmasına katkı sağlanmış olunacaktır.

3. YÖNTEM

Tüketicilerin bir mal veya hizmet seçimlerinde birçok faktörden etkilenmekte ve çok fazla sayıda kriterin dikkate alınması gerekmektedir. Benzer şekilde, müşterilerin restoran seçimlerine etki eden birçok faktör bulunmakta olup, çok sayıda faktörün dikkate alınmasını gerektiren çok kriterli karar verme problemi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile müşterilerin restoran seçimlerinde etkilendikleri faktörleri The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) yöntemiyle değerlendirerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

3.1 The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) Metodu

Karar verme süreci; metotları, koşulları ve türleri bakımından her dönem araştırma konusu olmuştur. Karar verme problemleri; doğası, kara vericinin yöntemleri ve kararın gayesi gereği, bir alternatifi seçmeyi, o alternatifleri en iyiden en kötüye doğru sıralamayı veya daha önceden belirlenmiş homojen bölümlere ayırmayı gerektirir. Faktörlerin birden fazla olma halinde çok kriterli karar verme metotlarına başvurmak gerekmektedir. Çok kriterli karar verme, karar analizinin en çok tercih edilen yöntemlerini içeren bir dalıdır. Bu yöntem; faktörlerin seçimi, değerlendirilmesi ve bu faktörler arasından bir seçim yapılmasını, alternatif faktörlerin gruplandırılmasını veya önem derecelerine göre sıralanmasını sağlayan yöntemler barındırmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemi çok amaçlı ve çok nitelikli olmak üzere iki ayrı karar verme metoduna sahiptir. DEMATEL Yöntemi çok nitelikli karar verme teknikleri içerisinde yer alır (Altan ve Aydın, 2015, s. 101).

DEMATEL, neden-sonuç ilişkilerini analiz etmek için güçlü bir tekniktir (Büyüközkan ve diğ. 2017, s. 195). DEMATEL ilk olarak, Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü Bilim ve İnsan İlişkileri Programının çalışmaları sonucu, kompleks bir karar probleminde farklı kapsamlar arasındaki yapısal bağların kavranmasını basitleştirmek ve çözümlenmeye katkıda sağlamak amacıyla geliştirilmiştir (Chu ve diğ. 2017, s. 3). DEMATEL metodu, kompleks problemlerin bileşenlerini sebep-sonuç kümelerine ayırır ve aralarındaki nedensellik bağımlı ortaya çıkarır. Bununla birlikte metot, direkt etkilerin yanında dolaylı etkileşimleri de hesaba katma olanağı sağlar (Çınar, 2013, s. 162). DEMATEL yöntemi sayesinde kriter ağırlıkları belirlenebilmekte, bu kriterler önem derecelerine göre sıralanabilmektedir (Karaoğlan, 2016, s. 12). DEMATEL yönteminde diğer faktörleri daha fazla etkileyen ve onlardan daha yüksek bir önceliğe sahip olan kriter neden faktörü, diğer faktörlerin etkisi altında olan ve düşük önceliği olduğu kabul edilen faktör ise sonuç kriteri olarak tanımlanmaktadır (Aksakal ve Dağdeviren, 2010, s. 907). Bu yöntem son zamanlarda karmaşık problemlere sahip birçok konunun analizinde sıklıkla kullanılmakta olup uygulaması 4 adımdan oluşmaktadır (Sevim ve diğ. 2011, s. 218).

1.Adım: (Doğrudan Etki Matrisini Oluşturma)

Öncelikle uzman bir ekip tarafından ikili karşılaştırma ölçeği (Ar ve diğ. 2015, s. 287) kullanılarak faktörler yatay ve dikey düzlemde yazılır. Bir sonraki adımda faktörlerin ilişki

boyutuna göre 0' dan 4' e kadar puanlandırılarak A başlangıç karar matrisi elde edilir. Bu matrisin kapsamı $n \times n$ ' dir.

Tablo 3: DEMATEL Yönteminde Değerlendirme Ölçeği:

Sayısal Değer	Tanım
0	Etkisiz
1	Düşük Etki
2	Orta Etki
3	Yüksek Etki
4	Çok Yüksek Etki

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{1j} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{i1} & \cdots & a_{ij} & \cdots & a_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nj} & \cdots & a_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım:

Oluşturulan A başlangıç karar matrisindeki satır ve sütunlarındaki en küçük değer (z) kullanılarak normalize edilerek N matrisi elde edilir. N matrisinin köşegen öğeleri 0'dır.

$$N = \begin{bmatrix} 0 & \cdots & a_{1j} & \cdots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{i1} & \cdots & 0 & \cdots & a_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \cdots & a_{nj} & \cdots & 0 \end{bmatrix} \quad (2)$$

3. Adım:

N matrisinin oluşturulmasının ardından kriterlerin, diğer kriterlere toplamda ne kadar etkiledikleriyle ilgili T matrisi oluşturulur. T matrisi için aşağıdaki Eşitlik 3 kullanılır.

$$T = [t_{ij}]_{n \times n} = N(I - N)^{-1} \quad (3)$$

4. Adım:

Dikey ve yatay düzlemlerin toplamı D vektörü ve R vektörü olarak, Eşitlik 4 ve 5 yardımıyla bulunur:

$$D = [D_i]_{n \times 1} = \left[\sum_{j=1}^n t_{ij} \right]_{n \times 1} \quad (4)$$

$$R = [R_j]'_{1 \times n} = \left[\sum_{i=1}^n t_{ij} \right]_{1 \times n} \quad (5)$$

Gönderici ve alıcı grupların belirlenmesi için toplam etki matrisindeki (T), satırlar toplamı (D) ve sütunlar toplamı (R) yardımıyla D+R ve D-R değerleri hesaplanır. Bu vektör kriterlerin ne kadar öneme sahip olduğunu göstermektedir. D ve R birbirinden çıkarılarak dikey vektör oluşturulur. D-R sonucuna göre kriterin cause veya effect grubuna gireceğine kararı verilir. D-R sonucu pozitif ise kriter cause grubunda, negatif ise effect grubundadır. Pozitif D-R değerine sahip kriterlerin diğer kriterler üzerinde daha yüksek etkiye sahip ve öncelikleri olduğu varsayılır. Negatif D-R değerinde olan kriterler ise diğerlerinden etkilendikleri ve diğer kriterlere göre düşük bir önceliğe sahip oldukları kabul edilir.

4. UYGULAMA

Bu çalışmada, restoran seçiminde tüketiciyi etkileyen faktörler, DEMATEL yöntemiyle analiz edilmiştir. Faktörleri belirlemek için yiyecek-içecek sektörüyle ilgili daha önce yayımlanmış akademik yazınlardan yararlanılmıştır. Restoran seçimini etkileyen faktörleri belirledikten sonra faktörlerin etki matrisini oluşturmak amacıyla pazarlama alanında uzman akademisyen tarafından DEMATEL Değerlendirme Ölçeği' ne göre doldurulan matrislerin ortalaması alınarak Restoran Seçimi Direk Etki Matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4: DEMATEL Yöntemi Uygulamasında Belirlenen Kriterler Ve Kısa Açıklamaları

(A)	Atmosfer	Restoran atmosferi
(F)	Fiyat	Restoranda belirlenen fiyatlandırma
(P)	Personel Kalitesi	Restoranda iş görenler ve iş gören kalitesi
(Ü)	Ürün Kalitesi	Restoranda kullanılan ürün ve ürün kalitesi
(H)	Hizmet Kalitesi	Restoranda sunulan hizmet kalitesi

Restoran seçimini etkilen faktörler Tablo-4' de olduğu gibi belirlenmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında belirlenen faktörler tabloda belirtildiği üzere kısaltmalar kullanılarak kriter hesaplamaları yapılacaktır.

Tablo 5: Direk Etki Matrisi

KRİTERLER	A	F	P	Ü	H	Toplam
-----------	---	---	---	---	---	--------

A	0	2,66667	2,66667	2	4	11,33333
F	2	0	2	2,33333	2,66667	9
P	2,66667	2,66667	0	2,33333	4	11,66667
Ü	2,33333	3,66667	1,66667	0	3	10,66667
H	3,33333	4	4	3,33333	0	14,66667
Toplam	10,3333	13	10,3333	10	13,6667	0

Uzman görüşlerin kriter sonuçlarının aritmetik ortalaması alınarak Tablo-5' deki Direk Etki Matrisi oluşturulmuştur. Direk Etki Matrisindeki kriterlerin satır ve sütun toplamlarına bakıldığında en büyük değer Hizmet Kalitesi (H) satırına ait olan 13,6667 değeri olduğu tespit edilmiş olup "z" değeri kabul edilmiştir.

Tablo 6: Toplam İlişki Matrisi

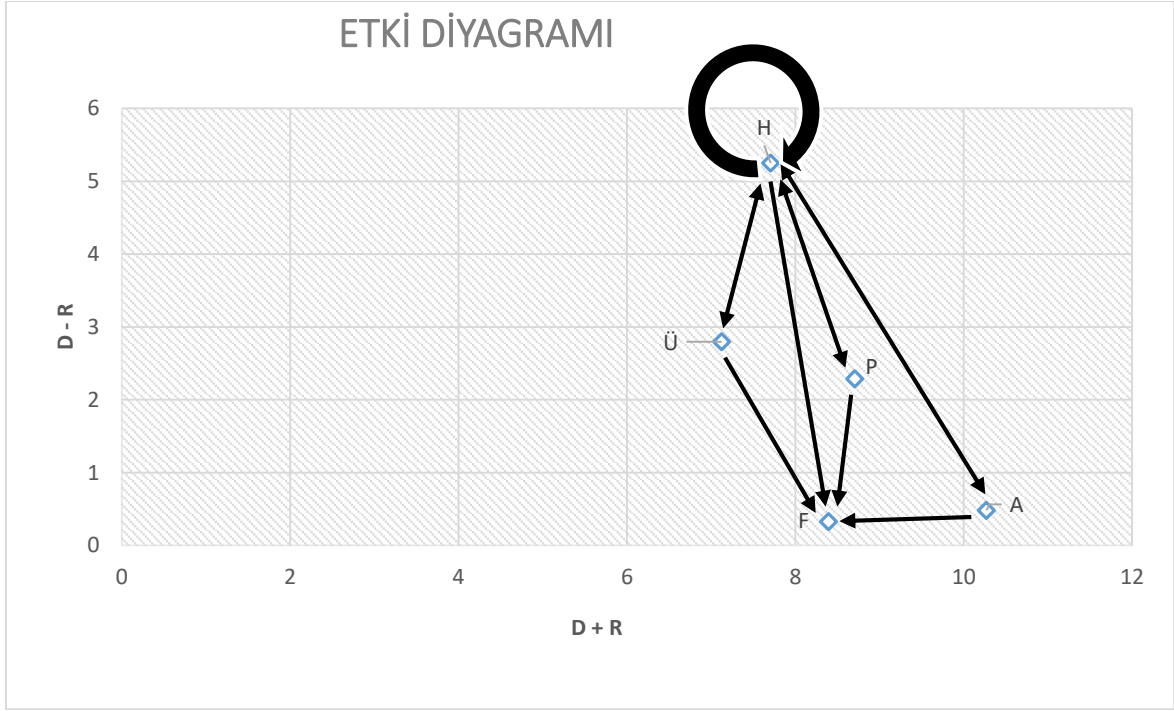
	A	F	P	Ü	H
A	0,8614	1,2062	1,03795	0,97196	1,2973
F	0,82485	0,84654	0,83296	0,82878	1,02744
P	1,04378	1,23021	0,89328	1,00822	1,32098
Ü	0,93623	1,17662	0,91108	0,77642	1,16021
H	1,22926	1,48169	1,27329	1,208	1,28674

Sonraki işlem ise DEMATEL metodundaki adımlar sırasıyla uygulanarak Normalleştirilmiş Direkt İlişki Matrisi oluşturulmuş daha sonrasında Tablo-6' daki "(F) Toplam İlişki Matrisi" ve Tablo 7' deki "Etkilenen ve Etkileyen Faktör Grupları" elde edilmiştir.

Tablo 7: Etkilenen ve Etkileyen Faktör Grupları

	D	R	D+R	D-R
Atmosfer	5,374812	4,895519	10,27033	0,479293
Fiyat	4,36057	4,034116	8,394686	0,326453
Personel Kalitesi	5,496456	3,209268	8,705724	2,287188
Ürün Kalitesi	4,960562	2,165493	7,126054	2,795069
Hizmet Kalitesi	6,478977	1,229264	7,70824	5,249713

Etki-Yönlü Grafik Diyagramı oluşturulurken dikkat edilmesi gereken ilk öncelik; Eşit Değerinin tespit edilmesidir. Tablo-6' daki değerlerin ortalaması alınarak eşit değerinin 1,06686 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değer (1,06686) üzerinde bir değere sahip olan Tablo-6' daki her bir hücre koyu zeminle belirtilmiştir. Eşit değeri baz alınarak etkilenen ve etkileyen faktör gruplarına göre oluşturulan grafik diyagramı ise Şekil-2' de verilmiştir.

Şekil 2: Etki-Yönlü Grafik Diyagramı

5.SONUÇ

Kişilerin seçimleri, sosyal yaşantıları, eğitim ve gelir düzeyleri, psikolojik yapısı vb. etkenlere göre değişiklik arz etmektedir. Bu çalışmada, restoran seçiminde çoklu kriterlerin analizi ve alanında uzman kişilerin görüşleri ile restoran seçiminde tüketicileri etkileyen kriterlerin etki düzeyleri saptanarak, sektörde faaliyet gösteren işletmelerin, restoran seçimi faktörlerinden hangisine daha çok önem vermesi gerektiği yönünde bir örnek meydana getirilmiş ve model bir uygulama yapılmıştır.

DEMATEL metoduyla faktörlerin birbirlerini etkileme derecelerinin yanında sistemdeki bağlantılarda ölçümlenmiştir. Bu ölçümlerde Hizmet Kalitesi' nin restoran seçiminde belirlenen kriterler arasında en çok etkiye sahip olan kriter olduğu ortaya çıkmıştır. DEMATEL yöntemiyle yapılan bu uygulamada ölçümler ve hesaplamalar sonucunda restoran alanında uzman olan görüşlere göre önem derecesine sahip kriterler sırasıyla "Hizmet Kalitesi", "Ürün Kalitesi", "Personel Kalitesi", "Atmosfer" ve en az öneme sahip kriter ise "Fiyat" olarak belirlenmiştir.

Yapılan örnek uygulamaya göre, restoran işletme sahip ve yöneticilerinin müşteri memnuniyetini sağlayarak rakip işletmelere rekabet üstünlüğü kurması ve işletme karlılığını artırması için öncelikle işletmelerinde sunulan hizmet kalitesine odaklanmaları gerekmektedir. Yiyecek-içecek sektörü içerisinde yer alan restoran işletmeciliği bir hizmet işletmesi olduğundan dolayı müşteriye sunulacak hizmetin tam olarak ne anlam ifade ettiğini iyi anlamalı ve hizmet kalitesine gerekli önemin verilmesi gerekmektedir. Müşteri sadakatini sağlama açısından, müşterilerine daha kaliteli hizmetin nasıl verileceğini araştırmalıdır. Aynı şekilde restoranda kullanılan tüm ürünlerin çeşitli kalite ve gıda standartlarına uygun olmasına dikkat edilmelidir. Ürün kalitesi bir restoran için sadece hazırlanan yemeklerin kalitesi olarak anlaşılmalıdır. Öyle ki restoranda kullanılan hizmet kapsamında her ne

kadar ürün var ise hepsi ürün kalitesi faktörü içerisinde yer almaktadır. Yemek yeme için kullanılan malzemeden lavaboda kullanılan peçeteye müşteri memnuniyeti esasına dayanarak kaliteli olmak zorundadır.

Ayrıca analiz sonucunda “Personel Kalitesi” faktörünün de önemli olduğunu görürüz. Bir işletmede müşteriyle ilk olarak irtibata geçecek ve onu bir misafir gibi ağırlayacak işletme personelidir. Restoran işletmeciliğinde personel; mutfak personeli ve salon personeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Müşteri memnuniyeti ve sadakati açısından ikisine ayrı ayrı görevler yüklenmektedir. Mutfak personeli, lezzetli, taze, temiz yemek yaparken, salon personeli ise müşterinin gelişinden uğurlanışına kadar onu bir misafir gibi ağırlamalıdır.

Uygulamaya göre dördüncü önem sırası restoran atmosferine aittir. Günümüzde insanlar restoranlara yemek yeme ihtiyaçlarının yanında dinlenme ve sosyalleşme gibi gereksinimlerinden dolayı da gitmektedirler. Bu sebeple restoran her yeriyle nezih bir ortam olmalıdır. İnsanlar restorana geldiklerinde rahatlamalı ve dışarıdaki yoğun stresten bir nebze de olsa kurtulabilmelilerdir.

Genel itibarıyla, müşteriler tercih ettiği restoranda huzurlu, hijyenik ve düzenli bir ortamda yemek ihtiyaçlarını karşılayabilmek, taleplerini her an iletebileceği yetkin bir iş gören ve almış olduğu hizmetin karşılığında makul bir fiyat beklentisi içerisinde olmaktadır. İşletmenin başarısını artırmaya yönelik hizmet kalitesini etkileyen atmosfer, müşteri beklentileri, dış çevre, restoran ambiyansı, iş görenlerin niteliği, kapsamlı ve açık bir menü, hijyen kuralları gibi temel kriterlerin dikkatli ve titiz bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu önemli unsurlar dikkat edildiği takdirde müşteri memnuniyetinin oluşacağı aşikardır.

Bundan sonraki yapılacak olan uygulamalarda, restoran seçimi faktörlerinden daha fazla alternatif ile çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmanın “Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri”nden biri olan DEMATEL yöntemi kullanılarak yapılacak çalışmalara yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca restoran seçiminde tüketiciyi etkileyen faktörlerin etki ve önem derecelerine göre restoran yöneticilerinin uygulama sonucunu dikkate alarak, hem restoran değerinin hem de müşteri memnuniyetinin artmasına bir dayanak olması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akarçay, E. ve Suğur, N. (2015). Dışarıda Yemek: Eskişehir’de Yeni Orta Sınıfın Fast-Food Yeme-İçme Örüntüleri, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, s.1-29.

Akın, G. ve Gültekin, T. (2015). Günümüz Restoran Tasarımında Kriterler, Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarımı Dergisi. Cilt:3, Sayı:3, s.253.

Aksakal, E. ve Dağdeviren, M. (2010), Anp ve Dematel Yöntemleri İle Personel Seçimi Problemlerine Bütünleşik Bir Yaklaşım, Gazi Üniversitesi Mühendislik Fakülte Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 4, s.905-913.

Albayrak, A. (2014). Müşterilerin Restoran Seçimlerini Etkileyen Faktörler: İstanbul Örneği, Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, s.190-201.

- Altan, Ş. ve Aydın, E. K. (2015). Bulanık Dematel ve Bulanık Topsis Yöntemleri İle Üçüncü Parti Lojistik Firma Seçimi İçin Bütünleşik Bir Model Yaklaşımı, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı:3, s.99-119.
- Ar, İ.M., Gökşen, H. ve Tuncer, M.A. (2015). Kablo Sektöründe Tedarikçi Seçimi İçin Bütünleşik Dematel-Ass-Vikor Yöntemlerinin Kullanılması. Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, s.285-300.
- Arıker, Ç. (2012). Tüketicilerin Restoran Seçiminde Kullandıkları Seçim Kriterleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki, Öneri Dergisi, Cilt:10, Sayı:38, s.11-31.
- Atılğan, K. Ö. (2015). Pazarlamada Fiyat: Davranışsal Bir Yaklaşım, (1.Baskı). Ankara: Akademisyen Kitabevi Yayıncılık.
- Aydın, G. (2016). Hizmet İşletmelerinde Etkin Pazarlama Yöntemi, (1.Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bayat, B. (2014). Uygulamalı Sosyal Bilim Araştırmalarında Ölçme, Ölçekler ve 'Likert' Ölçek Kurma Tekniği, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 3, s.1-24.
- Bekar, A., Dönmez, F.,G. (2016). Tüketicilerin Dışarıda Yemek Yeme Nedenlerine İlişkin Bir Değerlendirme, International Peer-Reviewed E-Journal Social Sciences, Cilt: 11, Sayı:1, s.1-15.
- Birdir, S. S ve Kale, Y. E.(2014). Restoran İşletmelerinde Yenilik Uygulamaları: Mersin ve Adana Örneği, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Cilt: 11, Sayı:3, s.57-72.
- Bölükoğlu, İ. (1988). Kitleye Yönelik Yiyecek & İçecek Hizmet İşletmelerinde Optimizasyon, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Büyüközkan, G., Güteryüz ve Karpak, B. (2017). A New Combined If-Dematel and If-ANP approach For CRM Partner Evaluation, International Journal of Production Economics, Sayı: 191, s.194-206).
- Çekal, N. (2013). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Mutfak Tasarımında Dikkat Edilmesi Gereken Faktörler, e-Journal of New World Sciences Academy, Cilt:8, Sayı:1, s.62-66.
- Çelik, M. (2012). Müşteri Memnuniyeti ve Hizmet Kalitesi Üzerine Adıyaman Üniversitesi Yemekhanesi' nde Bir Uygulama, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 10, s.29-54.
- Chu, J., Li, W., Yang, H. ve Yu, S. (2017). An Approach for Prioritizing Key Factors Affecting Air Travel Experience Based on Grey Theory and Dematel, Proceedings of the 23rd International Conference on Automation & Computing, University of Huddersfield, s.1-6.

- Çınar, Y. (2013). Kariyer Tercihi Probleminin Yapısal bir Modeli ve Riske Karşı Tutumlar: Olasılık DEMATEL Yöntemi Temelli Bütünleşik bir Yaklaşım, *Sosyoekonomi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 19, s.157-186.
- Denizer, D. (2008). Yiyecek İçecek Hizmetleri, F. Maviş (Ed.). (6-7). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri Yayını.
- Gregory, S. ve Kim, J. (2004). Restaurant Choice, *Journal of Foodservice Business Research*, Cilt:7, Sayı:1 s.81-95.
- Haciefendioğlu, Ş. ve Koç, Ü. (2009). Hizmet Kalitesi Algılamalarının Müşteri Bağlılığına Etkisi ve Fast-Food Sektöründe Bir Araştırma, *Cilt:18, Sayı:2, s.162-167*.
- Halis, M.,(2007), Toplam Kalite Yöntemi Perspektifinden İşletme Performansı, “İş, Güç” Endüstri İlişkiler ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt:9, Sayı:4, s.47-65.
- Hançer, M., Biçici, F. ve Tanrısevdi, A. (2007). Fiyat Sonu Yazım Stratejileri: Kafe ve Restoran Menü Fiyatlarının Öğrenci Algıları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Çalışma, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı:1, s.21-32.
- İnan, H. (2010). Hizmet Pazarlaması, (1. Baskı). Adana: Nobel Kitabevi.
- Karakaş, A., Bilgin, Y. ve Kınır, S. (2017). Restoran İşletmelerinde Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Amasra’ da Faaliyet Gösteren Balık Restoranları Üzerine Bir Araştırma, *4.Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi*, s.600-619.
- Karaoğlu, S. (2016). Dematel ve Vikor Yöntemleriyle Dış Kaynak Seçimi: Otel İşletmeciliği Örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 55, s.9-24.
- Karaoğlu, S. ve Şahin, S. (2016). Dematel ve Ahp Yöntemleri ile İşletmelerin Satın Alma Problemlerine Bütünleşik Bir Yaklaşım, *DSRL Kamera Örneği, İşletme Araştırma Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, s.359-375.
- Kılıç, O. (2011). Restoran İşletmelerinde Hizmet Garantisi Uygulamaları ve Müşteri Tercihlerine Etkileri, *Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın*.
- Kınır, S.(2006). Bir Hizmet İşletmesi Olarak Beş Yıldızlı Otel İşletmelerindeki Yönetimsel Sorunlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.457-481.
- Koç, E. (2015). Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi, (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kotler, P. (1974). Atmospheric As A Marketing Tool, *Journal of Retailing*, Cilt: 49, Sayı:4, s.48-64.
- Kotler, P. (2005). Marketing Insights From A to Z, A. K. Bakkal (Çev).(9. Baskı). İstanbul: Mediacat Kitapları. Katıpal Medya Hizmetleri.

Küçükaltan, G. (2007). Hizmet Kalitesi Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar. Ş. Gümüşoğlu, İ. Pınar, P. Akan, A. Akbaba (Ed.). Hizmet Kalitesi Kavramına Genel Bir Yaklaşım ve Hizmet Kalitesinin Önemi İçinde (57-71). Ankara: Detay Anatolia Akademik Yayıncılık.

Öndoğan, E.N. (2010). Restoran Pazarlamasında Kullanılan Temel Pazarlama Karma Elemanları 'P', Ege Stratejik Araştırma Dergisi, s.1-25.

Örgün, E., Solunoğlu, A. ve Yayla, Ö. (2013). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Ziyaretçilerin Psikolojik Fiyatlandırmaya İlişkin Algıları: Ankara Örneği, Turizm ve Gastronomi Araştırmaları Dergisi. Cilt:1, Sayı:1, s.29-35.

Özdemir, B. (2010). Dışarıda Yemek Yeme Olgusu: Kurumsal Bir Model Önerisi, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, S.218-232.

Pınar, İ. (2015). Yiyecek ve İçecek İşletmeleri Yöntemi, (1. Baskı). Ankara: Ertem Basım Yayın.

Rızaoğlu, B. ve Hançer, M. (2013). Menü ve Yönetim, (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Sevim, U., Ar, İ.M. ve Baki, B., (2011), Yeniliği Engellenen Finansal Faktörlerin Dematel Yöntemi İle Değerlendirilmesi”, 11. Üretim Araştırmaları Sempozyumu, s. 215-223.

Şarlar, A.G. ve Şerefoğlu F. (2015). Yiyecek İçecek Sektörü İçin Yerel Girişimcilik, (1. Baskı). Ankara: Ertem Basım Yayın.

Üzerem, N. (1997). Hizmet Kalitesi Yöntemi, Pazarlama Dünyası Dergisi, Cilt:11, Sayı: 63, s.33-39.

Türksoy, A. (1997). Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Yönetimi, (1.Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Yücenur, G., Y., Demirel, N., Ç., Ceylan, C. ve Demirel, T. (2011). Hizmet Değerlerinin Müşterilerin Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçülmesi, Doğu Üniversitesi, Cilt:12, Sayı:1, s.156-168.

Yüksekbilgili, Z. (2014). Restoran Seçim Ölçütleri Üzerine Bir Araştırma, Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:36, s.6261-6380.

Zencir, E. ve Kozak, M. (2014). Birinci Sınıf Restoranların Kurumsallaşma Durumu Üzerine Bir Araştırma: Türkiye Örneği, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Cilt: 11, Sayı:1, s.6-20.

URL-1,(2012),

<http://sektorlernedurumda.blogspot.com.tr/search/label/Kafe%20Sekt%C3%B6r%C3%BC>, Son Erişim Tarihi: 01 Kasım 2017.

URL-2, (2015). <https://adilgurkan.blogspot.com.tr/2015/03/>, Son Erişim Tarihi: 15 Kasım 2017.

URL-3, (2010). <http://www.bilisimdergisi.org/s127/pdf/112-115.pdf> , Son Erişim Tarih: 04 Aralık 2017.

URL-4, (2014). <http://www.sozcu.com.tr/2014/ekonomi/restoranda-20-milyar-dolarlik-yemek-yedik-501917/> , Son Erişim Tarihi: 10 Aralık 2017.

İş Özelliklerinin İş Tatmini Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Elif BAYKAL^{1*}

¹ Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü

Dr. Ömer Erdem KOÇAK²

²Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü

ÖZ

Bu çalışmada; Hackman ve Oldham'ın iş özellikleri modeli baz alınarak, örgüt içerisindeki bireylerin yaptıkları işten mutluluk duymaları ve tatmin olmalarına sebep olan iş özellikleri ile, bireylerin işlerinden duydukları tatmin ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Hackman ve Oldham iş özellikleri modeli klasik örgüt teorisinin, insan ilişkileri teorisinin, davranış bilimleri teorilerinin ve iş dizaynına sistem odaklı yaklaşımın özelliklerini bünyesinde birleştiren bir modeldir. Bu çalışmada, söz konusu modeli Türkiye bağlamında test etmek üzere, İstanbul ve çevresindeki illerde faaliyet gösteren, 100 ve üstü personele sahip firmalarda görev alan beyaz yaka ofis çalışanlar üzerinde saha araştırması yapılmıştır. Araştırma için düzenlenen ankete 238 kişi dönüş yapmış ve bu dönüşlerden 202 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir. Araştırmaya ait veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiş ve analizler sonucunda iş özelliklerinin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkileri incelenmiş; çalışanların işten ayrılma niyetini, beceri çeşitliliği ve özerkliğin etkilediği tespit edilirken, iş tatmini üzerinde ise görevin anlamlılığı, beceri çeşitliliği ve kısmen geri bildirim etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, iş özellikleri, işten ayrılma niyeti, motivasyon

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimler Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü

Geliş (Received) : 04.06.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

Effects Of Job Characteristics On Job Satisfaction And Intention To Leave

ABSTRACT

In this study; based on Hackman and Oldham's job satisfaction model, the relationship among job characteristics that make organization members happy and satisfied with their work, individuals' job satisfaction and individuals' intention to leave their work has been investigated. The Hackman and Oldham job characteristics model is a model that combines classical organizational theory, human relationship theory, behavioral sciences theories and system approach to work design. In order to test the model in Turkish context, the field research related to this study was conducted on white-collar office workers working in firms operating in Istanbul and surrounding provinces and having more than 100 staff. A total of 238 people returned to the survey and 202 available surveys have been obtained. The data of the study were analyzed using SPSS program. In the related analyzes the effects of job characteristics on job satisfaction and job separation intention were examined. As a result of the analyzes; it has been determined that job satisfaction is positively effected by job meaningfulness and skill diversity and partially effected by feedback and intention to leave is effected by skill diversity and autonomy.

Keywords: Job Satisfaction, Job characteristics, Intention to leave, Motivation

1.GİRİŞ

Çağdaş iş ortamlarında çalışanların yaptıkları işten memnun ve tatmin olmaları ve dolayısıyla işlerini severek yapmaları örgüt içi uyumu arttıran önemli bir faktör olarak gündeme gelmektedir. Aşırı zorlayıcı rekabet ortamı, iş odaklı liderlik biçimleri, baskılayıcı performans yönetim sistemleri bireylerin işlerinden zevk almasını zorlaştırmakta işi bir stres unsuru haline getirmektedir. Aslında, gelinen noktada kapitalist üretim ve tüketim felsefesi, kendi tüketim anlayışını yaratmış ve bu anlayış tüm yaşamı kuşatınca iş hayatı gün geçtikçe daha da maddileşmeye başlamıştır.

Çağdaş iş hayatının genel kabul görmüş, merkezi, bürokratik ve genellikle hiyerarşik örgüt yapıları modern iş hayatının gereklerini karşılayacak temel örgüt tarzlarından biri olarak kabul edilmekle birlikte birey bazında problemleri de beraberinde getirmektedir. Sanayileşme ile birlikte geleneksel örgüt yapıları işlevini yitirmiş, yerlerine daha karmaşık, daha büyük ve daha bürokratik yeni örgütsel yapılar ortaya çıkmış, ileri seviyede bir iş bölümü, uzmanlaşma, hiyerarşik ast üst ilişkileri, gayri şahsilik, rasyonalite, kural ve ilkelere

sıkı sıkıya bağlılık gibi kriterlere göre işlemeye başlayan örgüt yapıları ortaya çıkmıştır. Modern örgütlerin çalışanları baskılayan ve hayatlarına fazla müdahale eden tarzı birçok çalışan açısından rahatsız edici bulunmakta ve bazen açıktan bazen örtülü şekilde tepkilere sebep olmaktadır. Modern kurumlar, kişisel olmayan (gayrişahsi) ilişki dizgeleri oluşturduklarından, kişisel eğilimler ve ihtiyaçlara karşı da ilgisizdirler (Aytaç, 2005). Modern örgütlerde, örgütsel süreçlerin insani ve sosyal değerlerden ayrışık olması, bireylerde yalnızlaşma, yabancılaşma, nevrotik semptomlar gösterme, örgüt aleyhinde tavırlar sergileme ve kimi zaman reel hayattan kaçınmak gibi sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Kanungo, 1992: 414). Kısaca modern, bürokratik örgütler, hiyerarşik organizasyon yapıları gereği çalışanları negatif enerji ile yükleyebilmekte, resmi mesafeli, soğuk ve disipline dayalı yapıları, çalışanlar üzerinde baskı unsuru olmakta; stres, anksiyete, depresyon gibi sorunlara sebep olmaktadır. Hatta bazı durumlarda depresif kişilik yapısının yerleşmesine dahi zemin hazırlamaktadır (Katz, 1977: 14-17). Buna bağlı olarak, örgüt içindeki birey zaman zaman işinden sıkılmakta, bunalmakta ve hatta işini değiştirme eğilimine girebilmektedir.

Aslında, görevlerini icra ederken, çalışanların yaptıkları işten zevk ve memnuniyet duymaları, yaptıkları işlerine daha fazla odaklanmalarına ve daha büyük şevkle çalışmalarına sebep olmakta, bu şevk de sonuç itibari ile daha başarılı bireyler haline gelmelerine katkı yapmaktadır. Bu anlamda bireylerin sahip oldukları işe karşı sahip oldukları olumlu tutum ve yaklaşımlar, daha yüksek bir motivasyonla çalışmalarını ve de daha kaliteli ve daha olumlu iş çıktıları ortaya çıkarabilmelerini sağlamaktadır. Düşük verim ve bireyin işine yabancılaşması ile ilintili sıkıntılar, organizasyonları bu sıkıntıları çözme amaçlı yeni ve daha zengin iş dizaynları yapmaya, iş zenginleşmesine gitmeye zorlamaktadır (Hackman ve Oldham, 1975: 159). Çalışanlar, işleri daha çekici hale getirildiğinde işlerini daha büyük bir şevkle icra etmekte ve daha sahiplenici bir tutum sergilemektedirler. Literatürde, işe karşı takınılan söz konusu olumlu tutum, iş tatmini, olumsuz tutum ise iş tatminsizliği olarak kabul edilir (Erdoğan, 1999: 231). İşin, birey açısından önemli kabul edilebilecek özelliklere sahip olması ve icra etmek için çekici gelmesi, kendisi için önemli olan nitelikleri taşıması, iş tatminini örgüt araştırmalarında temel odak noktalarından biri haline getirmektedir. İş tatminin, iş performansı, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve yaşam tatminini gibi kavramlarla yakından ilintilidir (Heller vd. 2002: 815). İş hayatında

doyurulan değerlerin birey açısından önem derecesi ne kadar yüksek ise bireyin işinden duyduğu tatmininin derecesi de o kadar yüksek olmaktadır (Wagner ve Hollenbeck, 2010:138). İş tatminsizliği ise, işin koşullarından, araç gereç eksikliğinden, liderlik ve yönlendirmenin yetersiz oluşundan, işten elde edilen maddi çıkarların eksikliğinden, yeterince takdir edilmemekten ve prestij eksikliği gibi birçok konudan kaynaklanabilir (Eren, 2001: 241). Ancak bu çalışmada iş tatminsizliğine kaynak olarak işin temel özelliklerine odaklanılmıştır ve iş özellikleri ile ilgili olarak da Hackman ve Oldham'ın (1980) iş özellikleri modelinden esinlenilmiştir. Hackman ve Oldham'ın (1980) modelinde iddia edildiği gibi iş özelliklerinin çalışanların iş tatminini etkileyeceği ve işten ayrılma niyetleri üzerinde belirleyici olacağı öngörülmüştür.

Aslında, Hackman ve Oldham iş özellikleri modeli klasik örgüt teorisinin, insan ilişkileri teorisinin, davranış bilimleri teorilerinin ve iş dizaynına sistem yaklaşımının özelliklerini bünyesinde birleştiren bir teoridir (Fisher, 2000). Hackman ve Oldham'ın modelin, bireylerin işlerinde motive oldukları unsurları belirlemeye yönelik bir iş tasarımı metodudur. Hackman ve Oldham (1980) tarafından öne sürülen bu metot, örgüt içerisinde çalışanların, çalışma tarzı, bireysel yetkinlikleri ve iş tecrübeleri ile uyumlu değişimler yapılarak görevlerin yeniden tasarlanması ve çalışanları işlerinden daha fazla zevk alır hale getirmek ve verimliliklerini yükseltmek hedeflenmektedir. Bu model, çalışanların iş motivasyonlarını ve iş tatminlerini birlikte ele alması sebebiyle endüstri ve örgüt psikolojisi araştırmacıları açısından ilgi çeken kuramlardan biridir.

Modele göre, örgüt üyelerinin yaptıkları işler ile ilgili içsel motivasyon sahibi olabilmeleri ve bu motivasyonlarının kalıcı olabilmesi için üç temel şart söz konusudur: Birincisi, bireyin yaptığı işin sonuçları ile ilgili geri bildirim alabilmesi. İkincisi, bireyin üzerine tanınmış olan işlerin neticelerine dair sorumluluk duyması, üçüncüsü ise bireyin işini anlamlı ve önemli bulmasıdır. Frankl'a (1992) göre bireylerin iş ortamındaki temel motivatörlerinden biri anlam arayışıdır. İşini, mantıksız, gereksiz ve saçma bulan bireylerin mutlu olması söz konusu değildir. Aşırı bürokratik örgütlerde işlerine süreç olarak hakim olamayan, rutin ve standart işleri tekrarlamaktan ibaret görevlere sahip olan bireylerin işlerinden tatmin olmamalarının arka planında da bu anlam boşluğu yatmaktadır. Hackman ve Oldham'ın modeline göre de bu üç şarttan herhangi biri sağlanamazsa, içsel motivasyon yani iş tatmini düşecektir (Kaşlı, 2007: 161). Hackman ve Oldham (1974) iş özellikleri modeli beklenti

teorisinin aşağıdaki prensipleri üzerine inşa edilmiştir. 1. İnsanlar sonucunu başarabileceklerine inandıkları işlerle meşgul olmak isterler. 2. Bireyler psikolojik ihtiyaçlarını karşılayan hedeflere daha çok önem verirler. 3. Bireyler, örgütsel hedefler için uğraştıklarında bireysel psikolojik ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlarsa işlerine dört elle sarılırlar. 4. İnsanların hayatlarına dair üst düzey ihtiyaçları (gelişim ihtiyacı, başarı ihtiyacı, güç ihtiyacı) bireyleri sürekli motive eden itici güçlerdir. 5. Bireyler işlerinin söz konusu üst düzey ihtiyaçlarını karşılayabildiğini gördüklerinde işlerini yapmak için daha büyük motivasyon hissederler (Ayandele, ve Nnamseh, 2014:90).

İş özellikleri modeli daha detaylı incelendiğinde söz konusu modele göre, bir işin beş önemli özelliği olduğu görülür. Bu beş temel iş özelliğini işinde bulan birey, her bir iş özelliğine göre farklı bir psikolojik durum deneyimler ve bu deneyimler, çalışanın işinden tatmin olmasına, motivasyonunun yüksek olmasına ve dolayısıyla hem kendisi hem de görev aldığı organizasyonda yüksek kaliteli iş çıktılarının elde edilmesine katkıda bulunur. İş özellikleri modeli bakış açısıyla, bir iş, işi yapan kişinin motivasyonunu, iş performansını, iş tatminini daha yüksek seviyelere çıkaracak niteliklerde olmalı ve çalışanın devamsızlık oranını ve işten ayrılma niyetini düşürecek özelliklerde olmalıdır (Kaşlı, 2011:161)

Ancak, söz konusu pozitif ilişki sadece iş zenginliği ile motive olan bireyler için geçerlidir (Bilgiç, 2008: 68). İş özellikleri modelinde birinci özellik beceri çeşitliliğidir). Bu özellik bir işin, işi yapan kişinin çeşitli becerilerini kullanmasına izin verip vermemesiyle ilgilidir. Mesela, bir doktorun çalıştığı hastanede görevini icra ederken, okulda ve katıldığı tüm kurs ve seminerlerde öğrendiği bilgi ve becerileri hastaları üzerinde uygulayacak fırsatı bulması. İkinci özellik görev kimliğidir. Bu özellik, kişinin işine ne denli bütüncül bir yaklaşımla icra edebilme şansı olduğu ile ilgilidir. Yani, işin ne denli baştan sona kadar ilgili çalışan tarafından takip edilip, neticelendirildiği ile ilgilidir. Küreselleşme, üretimden hizmete geçiş ve her şeyden önce teknolojik gelişmeler günümüz iş hayatında görev kimliğinin çeşitlenmesinde katkıda bulunmuştur (Wegman vd., 2018). Küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamına uyum sağlayabilmek için bürokratik örgütler daha yalın örgütler haline gelmeye başlamış (Royal ve Agnew, 2011), iş zenginleştirmenin benimsendiği yalın organizasyonlar çoğalmaya başlamıştır. Çalışanlar işlerinde içsel motivasyonu deneyimleyebilmek için yaptıkları işte görev çeşitliliğine önem vermeye başlamışlardır. Örneğin, tekstil atölyesinde çalışan bir üretici sadece ürettiği gömleğin ütüleme işi ile

ilgilenirken, tasarımcı bir butikte çalışan bir terzi elbisenin kesiminden, provasına kadar tüm süreçlerinden sorumludur ve üretim aşamalarına daha hakimdir. Üçüncü özellik ise icra edilen görevin anlamlılığıdır. Bu özellik, kişinin sorumlu olduğu bir işin başkalarının hayatına dokunup dokunmaması, başkalarının hayatında önemli değişikliklere sebep olup olmamasıyla ilgilidir. Birey başkalarını etkileyen ve onların hayatında fark yaratan bir işe sahip olduğuna dair algı geliştirdiğinde, işini daha fazla önemsemekte ve daha çok benimsemektedir. Özellikle hizmet sektörünün büyümesi ile birlikte müşterilerle çalışanların teması arttığı için çalışanlar başkaları üzerinde yarattıkları etkiyi daha rahat gözlemleyebilme şansı elde etmişlerdir (Fried vd., 2008). Mesela, müvekkilini büyük bir sıkıntıdan kurtardığının farkında olan avukat, kendi mesleğine daha fazla saygı duymakta ve bundan sonra aldığı davalarda da aynı mutluluğu ve tatmin duygusunu tekrar yaşayabilmek için elinden gelenin en iyisini yapmak için çaba göstermektedir. Yine yalın organizasyonların yarattığı bireyin kendi işi üzerindeki artan hakimiyeti işini daha anlamlı görmesine ve sahiplenmesine sebep olan bir diğer faktördür (Humphrey vd., 2007).

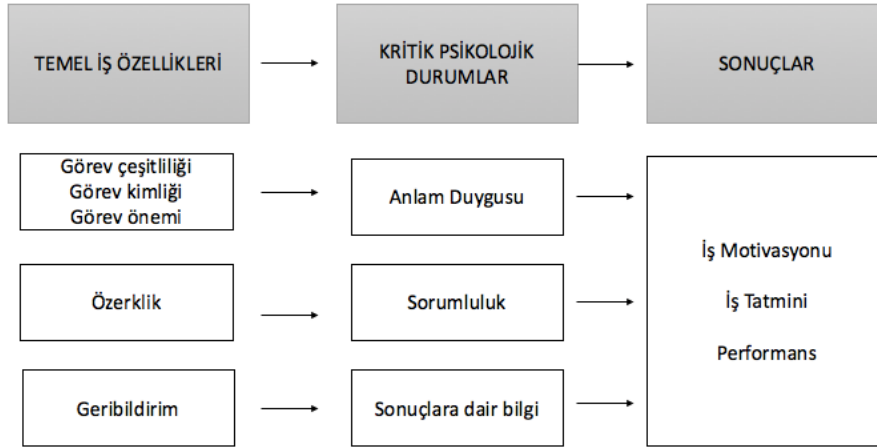
Dördüncü iş özelliği ise kişinin işini yaparken deneyimlediği otonomi, yani serbestiyettir. Bu özellik sayesinde çalışan görevini icra ederken sık sık üstüne danışmak zorunda kalmaz. İş ile ilgili kontrolü elinde tutar. Kritik kararları kendisi verebilir. İş ile ilgili konularda kendisine danışılır. Dolayısıyla işi ile ilgili hakimiyet duygusuna sahip olur. Örneğin kurumsal bir şirkette proje yöneticisi olarak çalışan bir mühendis, anahtar teslim proje mantığı ile çalışmasına izin verildiği durumda, projenin tüm detaylarına hakim olacak ve tüm sorumluluğu kendisi üstlenecektir. Proje ile ilgili iş kalemünün tasarımı ve her aşamadaki gelişmeler söz konusu yöneticinin kontrolünde olacak ve sonuçlardan sorumlu olacaktır. Bu da proje yöneticisinin işi ile ilgili serbestiyet ve hakimiyet duygularını deneyimlemesine sebep olacaktır.

Hackman ve Oldham'ın (1975) modeline göre bireyler söz konusu beş iş özelliğini işlerinde deneyimlediklerinde bu özelliklerin doğal bir çıktısı olarak bazı kritik psikolojik durumları yaşamaya başlarlar. Bu psikolojik durumlardan ilki deneyimlenmiş anlamlılık duygusudur. Yani işini yaparken kişinin aslında işinin ne kadar anlamlı olduğunu, kendisinin ve başkalarının hayatına ne denli artı değer kattığını fark etmesidir. Bu duygu, yukarıda bahsi geçen iş özelliklerinden görev çeşitliliği, görev kimliği ve görev önemini işinde fark eden bir bireyin işini anlamlı, kıymetli ve yerine getirmeye bulmasıdır. Bireyin işini anlamlı

bulması ve önemsemesi, hayatın diğer karelerinde de işini anlamlı bulmasına ve önemsemesine sebep olur ve hayat kalitesini artırır. Bir diğer kritik psikolojik durum ise sorumluluk duygusudur. Yani bireyin işini yaptığında sonuç olarak ortaya çıkan tabloda kendisini sorumlu hissetmesi, iş çıktılarının sorumluluğunu üzerine almasıdır. Söz konusu sorumluluk duygusu birey açısından hem bir yükümlülük hem de bir motivatördür. Birey, sorumluluğunu aldığı bir işi tamamladığında, sorumluluğunu yerine getirmenin iç huzuru ve gururunu yaşar, öz güveni artar dolayısıyla bu durum içsel motivasyonunu artırır. işine daha fazla odaklanmasına katkıda bulunur. Bir diğer kritik psikolojik durum ise sonuçlarla ilgili çalışanın bilgi sahibi olmasıdır (Hackman ve Oldham, 1975: 162). Yani çalışanın devamlı surette yaptığı işe ilgili ve bu işteki performansı ile ilgili bilgilendirilmesi, kendisini değerlendirme şansını elde etmesi ve olası başarısızlıklar için önceden tedbir alma şansını elde etmesidir. Hackman ve Oldham'ın (1975) modelinin bir diğer parçası çalışanın işe verdiği duygusal tepkilerin açıklandığı kısımdır. Bu kısımda, modelin ilk iki parçasında yer alan özelliklerin herhangi bir işte görülmesi durumunda bu işi yapan bireyin işini yaparken deneyimlediği hisler ve duygusal çıktılar ele alınır. Söz konusu psikolojik durumlar, iş tatmini, algılanan iş performansı, içsel motivasyon, gelişimden duyulan mutluluk ve işten ayrılma niyeti gibi sonuçları netice verdiği savunulmaktadır (Cote ve Morgan, 2002).

Modeldeki sonuçlar üretkenlik, çalışan dönüş oranı ya da işe gelmeme oranları gibi gerçek iş sonuçlarına dair çıktılar değil çalışan nezdinde oluşan duygulara dair sonuçlardır. Bunlardan ilki genel memnuniyettir. Yani çalışanın işini yaparken genel olarak mutlu ve tatmin olup olmaması ile ilgilidir (Hackman ve Oldham, 1975:162). İçsel iş motivasyonu bir diğer duygusal sonuçtur. Kişinin işini yaparken işin niteliğinden ne kadar hoşlandığı, işin kendisi ile ilgili ne derece pozitif düşünceler beslediği, işi yaptıktan sonra elde edeceği ödüllerden bağımsız olarak işin kendisini yapmış olmaktan direkt duyulan haz ile ilgilidir. Ve bir diğer grup da spesifik bazı tatmin alanlarıdır. Bunlar, iş güvenliği, ücret ve yan haklar, yönetimden duyulan memnuniyet ve gelişim olanaklarıdır. Şekil.1'de Hackman ve Oldham'ın modeli görülmektedir.

Şekil.1 İş Özellikleri Modeli

2. İŞ TATMİNİ

İş tatmini, çalışanların sahip oldukları ve bu işin kattığı faydalara ilişkin algıları ve sahip oldukları bu algıları ile ilgili verdikleri duygusal tepkilerdir (Luthans,1994:114). Başka bir ifade, çalışanın işine ve iş çevresine karşı, oluşan pozitif tutumu (Özdevecioğlu, 2003:695), bireyin iş tecrübesini ve işini değerlendirmesi sonucunda işinden aldığı zevkin katsayısıdır (Soysal vd., 2017: 244). Başka bir tanıma göre ise, kişinin işini yaptıktan sonra hissettiği zevk ve iç huzurudur (Bayar ve Öztürk, 2017: 526). Bireylerin, kendi değer ve beklentiler sistemini çerçeve olarak alıp iş ve iş ile ilgili diğer faktörlere dair içsel tepkiler oluşturmasıdır (Schneider ve Snyder, 1975: 318).Yine bir diğer tanımda, bireyin yaptığı iş sonucunda hissettiği mutluluk, kazandığı ücret, meslektaşları ile olan ilişki vb. gibi çalışma koşulları ile ilgili ulaştığı haz”dır (Mahalakshmi ve Arumugam, 2015, s. 430). İşin birey açısından ne denli anlamı ve çekici olduğu ile ilgili negatiften pozitif doğru giden linear bir değerlendirilmedir (Judge, vd., 2017: 357).Yani çalışanlar işleri ilgili tatmin seviyelerini etkileyen tüm faktörleri göz önüne alır ve hepsine zihinlerinde belli ağırlıklar verirler ve tüm bu faktörler ve ağırlıkları göz önüne alındığında işlerinin kendileri için cazip olup olmadığına dair karar verirler. İş tatminine hümanist bir bakışla yaklaşan araştırmacılara göre bireylerin gelişim ihtiyaçları ve işi anlamlandırmaya dair inançları karşılandığında iş tatminleri daha yüksek olacaktır (Judge vd. 2017: 362).

İlgili alan yazınında, iş tatminine dair ilk çalışmalar motivasyon kuramlarıyla ilintilenerek yapılmıştır (Yüksel, 2005:294). Mesela; Maslow’un (1943) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı, Herzberg’in (1966) çift faktör teorisi, Vroom’un (1964) beklenti teorisi söz konusu kavramı inceleyen temel çalışmalar olarak kabul edilmektedir (Koçel, 200:509). Hackman ve

Oldham (1980: 90) iş özellikleri modeli ile iş tatminini Herzberg'in çift faktör teorisinde ele alındığı gibi örgütsel ortamın dinamikleri ile ve içsel tatmin sağlayan iş faktörlerini göz önüne alarak açıklamayı amaçlayan bir modeldir. Bu modele göre; bireyin işini yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu beceri çeşitliliği, işin görev kimliği, görevin hem birey hem de diğer paydaşlar açısından önemi, çalışanın işini yaparken deneyimlediği özerklik ve çalışanın işi ile ilgili aldığı geri bildirim olarak sıralanan temel iş özellikleri, işi yapan kişinin kritik psikolojik durumlarını artı veya eksi yönde etkileyebilmektedir. Modelde kritik psikolojik durumlar olarak tanımlanan işin anlamlılığı, çalışanın aldığı sorumluluk ve iş ile ilgili geri bildirim alabilme ise; yüksek seviyede iç motivasyon, performans ve iş tatmini ile neticelenmekte, devamsızlık oranlarını düşürmekte ve düşük iş gücü oranlarına katkıda bulunmaktadır (Hackman ve Oldham, 1975:161). Humphrey vd., (2007) tarafından iş tatmini ile ilgili yapılan meta analizde, iş özellikleri modelini destekler nitelikte bulgular tespit edilmiş, çalışanların düzenli ve yapıcı geri bildirim almasının ve işlerini yaparken sosyal destek alabilmelerinin işleri ile ilgili tutumlarını etkilediği görülmüştür.

Çalışana yüklenen rol ve sorumluluğun kaldırabileceğinden daha fazla olması ve yaptığı işin çalışan üzerinde stres ve zihinsel anlamda tükenmişlik yaratması iş tatminini negatif yönde etkiler (İşcan ve Sayın, 2010: 199). Hatta Delfgaauw'a (2005) göre iş tatminsizliği yaratan unsurlar zaman içerisinde bireyin işinden vaz geçmesine sebep olmaktadır. İş tatminsizliğinin, çalışan açısından fiziksel ve ruhsal anlamda birçok olumsuz etkisi olmasının yanı sıra, iş devamsızlığı, işten ayrılma niyetinin oluşması veya artması, çalışan veriminin düşmesi gibi birçok negatif örgütsel sonuçların oluşumuna yol açmaktadır (Durmuş ve Günay, 2007).

3. İŞTEN AYRILMA NİYETİ

Çalışanların işten ayrılma niyetlerinin olması veya yakın zamanda işten ayrılma konusunda planlar yapmaları, örgütler açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. İşten ayrılma niyeti bireyin çalıştığı örgütten ayrılmaya, işine kendi isteği ile son vermeye dair düşüncesidir (Bouckenoghevd, 2013). İşletmeler çalışanlarının uzun süre kendi firmalarında çalışmaya devam edeceğini düşünerek birçok yatırım yapar ve bu maliyetler işletmelerin genel giderleri içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bu anlamda işletmeler açısından işten ayrılma niyetlerini ve bu niyeti tetikleyen içsel ve dışsal faktörleri önceden

analiz etmek ve çalışanların uzun süre şirkette çalışmaya devam etmelerini sağlamak büyük önem arz etmektedir (Yıldız, Savcı ve Kapu, 2014: 234).

Literatürde, işten ayrılma niyetinin ölçüsü, örgütsel bağlılığın bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve bu anlamda iş tatmini ile ilişkilendirilmiştir (Çekmecelioğlu, 2007: 84). Bireyin deneyimlediği iş tatmininin yüksek oluşu işten ayrılma niyetini azaltmakta (Shalley, Gilson, Blum, 2000), çalışan devir oranı, geç kalma ve devamsızlık yapma gibi işe katılımı azaltan breysel tutum ve davranışlara sebep olmaktadır (Fisher ve Locke, 1992:165). Barak vd.'ne (2006) göre, işten ayrılma niyeti; stresli, adaletsiz, ayrımcılığın hâkim olduğu ve destekleyici olmayan bir örgütsel iklimden etkilenir. Çalışan örgütünde mutsuz olduğu takdirde işten ayrılma konusunda daha fazla plan yapmaya ve alternatifler geliştirmeye başlar. Bu noktada, Coomber ve Barriball'e göre (2007) özellikle işin kendisini ve çevresi ile ilgili faktörler çalışanın işten ayrılma niyeti üzerinde etkilidir. Çalışan işinde kendisini ifade edebildiğinde, bilgi yetenek ve becerilerini kullanabildiğinde, yöneticisi ve örgütü tarafından desteklendiğinde, fikirlerini rahatlıkla ifade edebildiklerinde iş tatminlerinin arttığı ve işten ayrılma niyetlerinin azaldığı görülür (Başaran, 2000: 217).

4. AMAÇ VE HİPOTEZLER

Bu çalışmada Türkiye bağlamında hizmet sektöründe çalışan bireylerin yaptıkları işlerin özellikleri dolayısıyla deneyimledikleri iş tatmini ve işten ayrılma niyetleri açıklanmak amaçlanmıştır. Çalışmada, Hackman ve Oldham'ın (1875) modeline göre iş motivasyonunu arttıran beş temel iş özelliğinin, iş tatminini olumlu ve işten ayrılma niyetini olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmüştür. Araştırmamıza ait hipotezlerimiz aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır.

H1: Geri bildirim alabilme ile çalışanların iş tatmini duyguları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Geri bildirim alabilme ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır. **H3:** Özerklik ile çalışanların iş tatmini duyguları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Özerklik ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Görev kimliği ile ilgili çalışanların iş tatmini duyguları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H6: Görev kimliği ile çalışanların işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H7: Görev çeşitliliği ile ilgili çalışanların iş tatmini duyguları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H8: Görev çeşitliliği ile çalışanların işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

5. YÖNTEM

5.1. Örneklem ve Prosedür

Çalışmaya ait saha araştırması, İstanbul ve çevresindeki illerde gerçekleştirilmiştir. Çalışan sayısı 500 ve üstü olan ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren 42 kurumsal işletme saha araştırmasına dahil olmuştur. Saha araştırmasında ilgili firmalara 600 anket gönderilmiş, bu anketlerden 237 adet dönüş alınmıştır. Bu anketlerden de 200 kullanılabilir anket elde edilmiştir. Araştırmamıza katılanların %51'i bayan olup, %49.5'u 0-25yaş , %27.5'i 26-35 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Yine bu katılımcıların %72'si üniversite ve üstü eğitim almıştır. Ağırlıklı olarak genç çalışanlardan oluşan örnekleme de toplam çalışma süresi bakımından katılımcıların %66'sı 10 yıldan az süredir iş hayatında tam zamanlı olarak çalışmaktadır. Ve de katılımcıların %75'i mevcut şirketinde 5 yıldan az süredir çalışmaktadır.

5.2. Ölçekler

Araştırmada kullanılan anket, 31 sorudan oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde iş özelliklerini içeren sorular, ikinci bölümde çalışanların iş tatmini yaşayıp yaşamadıklarını anlamaya yönelik sorular, üçüncü bölümde ise çalışanların ne derece işten ayrılma niyetlerinin olduğunu anlamaya yönelik sorular bulunmaktadır.

İş özellikleri Hackman ve Oldham'ın (1980) geliştirdiği ve Buruk (2006) tarafından tez çalışmasında kullanılan ölçek maddeleri ile ölçülmüştür. Özerklik için örnek madde "*İşimi nasıl yapacağım konusunda bağımsızlık ve özgürlük vardır*", beceri çeşitliliği için örnek madde "*İşim, çeşitli beceri ve yetenekleri kullanarak birçok değişik şey yapmayı gerektirir*", görev anlamlılığı için örnek madde "*Yaptığım işin sonucu, insanların hayatlarını veya durumlarını önemli derecede etkiler*", görev kimliği için örnek madde "*İşim, bir bütün işi başından sonuna kadar yapmaya olanak tanıyacak biçimde düzenlenmiştir*", geribildirim

için örnek madde “*İş arkadaşlarım bana işimi nasıl yaptığımla ilgili geribildirim verirler*” şeklindedir.

İş tatmini ise Unur ve Ertaş (2015) çalışmasında kullanılan “*Genel olarak işimi seviyorum*”, “*Genel olarak işimden memnunum*”, ve “*Genel olarak burada çalışmayı seviyorum*” şeklinde duygu temelli üç madde ile ölçülmüştür.

İşten ayrılma niyeti ise Ganesan ve Weitz’ın (1996) beş maddelik ölçeğinden faktör yükleri dikkate alınarak kullanılan “*Şu anki işimi bırakmayı düşünüyorum*”, “*Büyük ihtimalle yakında yeni bir iş arayacağım*”, “*Önümüzdeki sene içinde aktif olarak yeni bir iş arayacağım*” şeklindeki üç madde ile ölçülmüştür. Anketteki tüm sorular 6’lı Likert ölçeği ile ölçülmüştür.

5.3. Analizler

Yapısal Eşitlik Modellemesi (Bollen, 1989) kullanarak test edilecek model için öncelikle ölçüm modeli oluşturulmuştur. Her bir iş özelliği ve bağımlı değişkenler aynı anda modele dahil edilerek ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak yapı geçerliliği test edilmiş ve ölçüm modeli elde edilmeye çalışılmıştır. İkinci olarak ölçüm modeli ile elde edilen yapılar korunarak hipotezlerin test edileceği yapısal model oluşturulmuştur. Ölçüm modeli ve yapısal modelin veri ile uyumunu değerlendirmek için χ^2 , CFI, RMSEA, SRMR indeksleri göz önünde bulundurulmuştur (Jöreskog ve Sörbom, 1993), indekslerin kabul edilebilirlik değerleri için ise Hu ve Bentler (1999) tarafından belirlenen minimum değerler baz alınmıştır.

6. BULGULAR

6.1. Ölçüm Modeli

Hipotez testlerinden önce doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak değişkenlerin yapı geçerliliğini temsil etmesi açısından yakınsak ve ayırım geçerlilikleri test edilmiştir (Chin, Gopal ve Salisbury, 1997). Değişkenlere ait tüm faktör yüklerinin .40’dan yüksek olması ve her değişkenin diğerleri ile korelasyonunun .70’den fazla olmamasının sağlanması ile yapı geçerliliğine dair olumlu bir bulgunun elde edildiği söylenmektedir (Peterson, 2000). Yapılan analizler sonucunda faktör yüklerinin .53 ile .97 arasında değiştiği ve değişkenlere

ait korelasyon katsayılarının en yüksekini .63 ($p < .000$) olduğu görülmüştür. Buna göre özerklik, beceri çeşitliliği, görevin anlamlılığı, görev kimliği, işten alınan geribildirim, insanlardan alınan geribildirim, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti gizil değişkenlerinin birincil düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre yapı geçerliliğine dair olumlu bir bulgunun elde edilmiş, verinin modele uyum sağladığı görülmüştür ($\chi^2:404.176$, $df:202$, $CFI:.915$, $RMSEA:.071$, $SRMR:.077$). Değişkenler arası korelasyonlar ve değişkenlere ait güvenilirlik katsayıları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1 Değişkenler Arası Korelasyonlar ve Güvenilirlik Katsayıları

Değişkenler	Ort.	S.S.	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Özerklik	4.40	1.153	0.82							
2 Beceri Çeşitliliği	2.40	.810	0.082	0.72						
3 Görev Anlamlılığı	4.29	.892	0.384***	0.368**	0.66					
4 Görev Kimliği	4.26	1.039	0.625***	0.024	0.462***	0.77				
5 İşten Alınan Geribildirim	4.03	.905	0.415***	0.002	0.340***	0.439***	0.85			
6 İnsanlardan Alınan Geribildirim	4.04	1.181	0.402***	-0.004	0.287**	0.347***	0.639***	0.88		
7 İşten Ayrılma Niyeti	2.02	1.403	0.399***	0.111	-0.202*	0.422***	0.232***	-0.138†	0.87	
8 İş Tatmini	4.28	1.337	0.369***	-0.084	0.397***	0.366***	0.498***	0.399***	0.440***	0.91

† $p < 0.10$; * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$; *** $p < 0.001$. Ort.:Ortalama, S.S.: Standart Sapma
Kahın yazılmış rakamlar Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısıdır.

6.2. Yapısal Model

Araştırma hipotezlerini test etmek için ölçüm modelinden elde edilen değişkenlerle bir yapısal model oluşturulmuştur. Hackman ve Oldham'ın (1980) modeline sadık kalınarak oluşturulan modelde iş özellikleri bağımsız değişkenler, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti de iş özellikleri tarafından yordanan bağımlı değişken olarak modellenmiştir.

Oluşturulan modelin veri ile uyumunu test etmek için yine aynı uyum indeksleri kullanılırken, buna ek olarak Falk ve Miller (1992) tarafından tavsiye edildiği üzere bağımlı değişkenlerin açıklanan varyans oranlarının (R^2) %10'un üzerinde olması beklenmiştir. Hipotez edilen yapısal modelin veri ile uyumlu olduğu ve Hu ve Bentler (1999) tarafından belirtilen eşik değerlerin üzerinde olduğu görülmüştür. Elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: $\chi^2: 420.068$, $df:203$, $CFI:.909$, $RMSEA:.073$, $SRMR:.084$.

Yapısal model sonuçlarına göre iş özellikleri tarafından iş tatmini değişkeninde varyansın %39'u, işten ayrılma niyeti değişkeninde varyansın %26'sının açıklandığı bulunmuştur. Sonuçlar incelendiğinde iş tatminini yordayan değişkenlerden işten alınan geribildirim ($\beta=.30$, S.E.=.111, $p<.01$), görevin anlamlılığı ($\beta=.35$, S.E.=.128, $p<.01$), beceri çeşitliliği ($\beta=-.25$, S.E.=.109, $p<.01$) değişkenlerinin etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu; özerklik, görev kimliği ve insanlardan alınan geribildirim etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur. İşten ayrılma niyetini yordayan değişkenlerden ise sadece özerklik ($\beta=-.27$, S.E.=.110, $p<.05$) ve beceri çeşitliliğinin ($\beta=.23$, S.E.=.124, $p<.05$) istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu bulunmuştur. Sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir. Buna göre, araştırma hipotezlerinden H4, H7, H8, H9 kabul edilirken, H1 kısmen kabul edilmiş olup, H2, H3, H5, H6 reddedilmiştir.

Tablo 2 Yapısal Model Sonuçları

	Bağımlı Değişken		Bağımsız Değişken	β	S.H.	t değeri	p
H1	İş Tatmini	<---	İşten Alınan Geribildirim	,327	,111	2,934	,003
H9	İş Tatmini	<---	Görevin Anlamlılığı	,377	,128	2,947	,003
H7	İş Tatmini	<---	Beceri Çeşitliliği	-,302	,109	-2,761	,006
H3	İş Tatmini	<---	Özerklik	,130	,091	1,426	,154
H5	İş Tatmini	<---	Görev Kimliği	-,020	,104	-,197	,844
H1	İş Tatmini	<---	İnsanlardan Alınan Geribildirim	,046	,080	,575	,566
H2	İşten Ayrılma Niyeti	<---	İşten Alınan Geribildirim	-,095	,128	-,742	,458
H10	İşten Ayrılma Niyeti	<---	Görevin Anlamlılığı	-,184	,136	-1,356	,175
H8	İşten Ayrılma Niyeti	<---	Beceri Çeşitliliği	,299	,124	2,406	,016
H4	İşten Ayrılma Niyeti	<---	Özerklik	-,268	,110	-2,444	,015
H6	İşten Ayrılma Niyeti	<---	Görev Kimliği	-,197	,123	-1,601	,109
H2	İşten Ayrılma Niyeti	<---	İnsanlardan Alınan Geribildirim	,124	,095	1,296	,195

β : Standardize Edilmiş Beta, p:İki Kuyruklu

6. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Yapılan analizler sonucunda iş tatmini ve işten ayrılma niyetinin birbirinin tam tersi olmadığını görebiliyoruz. Zira yordayıcıları fark ediyor. Mesela özerklik dediğimiz kavram çalışanın işinden tatmin olmasını etkilemezken işten ayrılma niyetini etkiliyor. Yani, özerkliğin olmadığı durumlarda yoksa çalışan işten ayrılma niyetine sahip olabiliyorken, özerkliğin olması çalışanın illaki işini sevmesine ve işinde devam etme niyetinde olmasına neden olmuyor. Bu açıdan bakıldığında Herzberg'in çift faktör kuramında bahsettiği hijyen

ve motivasyon faktörleri arasında özerklik bir nevi hijyen faktörü olarak kabul edilebilir.

Geribildirim ise iki çeşit olarak ele alınmaktadır. İlk çeşit, işten alınan geribildirim çalışanların işlerini yaptıktan sonra, kendi performansları hakkında bizzat kendi gözlem ve yorumlarıyla bilgi edinmesidir. İşten alınan geribildirim çalışanın iş tatminini etkilerken, bu tarz bir geribildirim almamak işten ayrılmak için bir neden olarak gösterilememiştir. Dolayısıyla işten ayrılma niyetinde direk işin sonucunun değil daha çok örgütsel unsurların etkili olduğu sonucu anlamlı görülmektedir. İkinci çeşit geribildirim ise diğer insanlardan alınan geribildirimdir. Bu geribildirim tarzının ise hem iş tatmini hem de işten ayrılma niyeti için etkisi bulunamamıştır. Hackman'ın modeline göre önemli bir kavram olsa da modelin iş tatmini ve ayrılma niyeti tarafında geribildirim etkisiz kaldığı söylenmelidir.

Görevin anlamlılığına bakıldığında iş tatmini için önemli bir unsur olduğu görülüyor. Direk işle alakalı bir unsur olarak çalışanın yaptığı işin sonuçlarının hayat içerisinde bir yerleri tetiklediğini biliyor olması onun işini sevmesine, işinden memnun olmasına katkı yaparken bunun bulunmaması işten ayrılma niyetini etkilemiyor. Bu açıdan hem Herzberg'in teorisi hem de örgütsel unsurlarla ilgili bahsedilen nokta önem arz ediyor.

Araştırma sonuçlarında en dikkat çekici sonuçlardan birisi de beceri çeşitliliğinin iş tatmini üzerindeki negatif etkisi olmasıdır. Zira Hackman ve Oldham'ın modelinde çalışanın işinden alacağı anlamı arttırmak suretiyle iş tatminini artıracak önerilmektedir. Ancak bu çalışmada çıkan sonuç aksini iddia ederek daha fazla beceri çeşitliliği bulunmasının iş tatminini negatif etkilediğini göstermiştir. Bu sonucun bir nedeni örneklemin heterojen olması olabilir. Çünkü Hackman ve Oldham modelin "büyüme ihtiyacı" yüksek olan kişilerde daha iyi çalıştığını belirtmişlerdir. Bu çalışmadaki örneklemin beceri çeşitliliğini işi yükü olarak algılaması iş tatminine olan negatif etkisini ve işten ayrılmaya olan pozitif etkisini açıklayabilir. Dolayısıyla bu çalışma aslında Hackman ve Oldham'ın modelini test etmeye çalışırken Herzberg'in teorisini de destekler nitelikte bulgulara ulaşmıştır. Hackman ve Oldham'ın modelinin farklı kültürler, farklı eğitim seviyeleri ve farklı mesleklerde çok gruplu bir yapıyla test edilmeye ihtiyacı olduğu görülmüştür.

İlgili alan yazınında daha önce yapılan birçok çalışma ile büyük ölçüde paralellik gösterdiği görülmektedir. Mesela; Noe, Moeller ve Fitzgerald'ın (1985) Amerika bağlamında yaptığı

çalışmanın sonucu çalışmamızla paralellik göstermekte, özerliğin iş tatmini üzerinde dikkate değer oranda etkili olduğu görülmektedir. Amerika bağlamında yapılan benzer modelde bir diğer çalışma olan Morrish ve Venkatesh'in (2010) çalışmasında da iş özelliklerinden görev çeşitliliği ve görev kimliğinin bizim çalışmamızda olduğu gibi iş tatmini üzerinde güçlü bir etkisi görülmemiştir. İş özellikleri modelinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini inceleyen benzer çalışma sayısı çok az olmakla birlikte Tzeng'in (2002) çalışmasında da bizim çalışmamızın sonuçlarına benzer şekilde ayrılma niyeti üzerinde görev çeşitliliğinin ve görev kimliğinin etkisi görülmemiştir. Benzer şekilde Carbery vd. (2003:649) de turizm işletmelerinde yaptıkları araştırma sonucunda sonucunda, iş tatmininin işten ayrılma düşüncesini etkileyen önemli bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir.

Genel itibari ile bakıldığında, bu çalışmanın ve benzer diğer araştırmaların sonuçları, işlerin çalışanlar tarafından anlamlı, zevkli, çekici ve prestijli olarak algılanmasını sağlayacak iş dizaynları ve çalışanların işlerini yaparken kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine olanak tanıdığı için, çalışanların iş tatminleri üzerinde olumlu, işten ayrılma niyetleri üzerinde ise negatif etki yarattığını göstermektedir. Bundan sonraki çalışmalarda, modelin geçerliliğini daha rahat açıklayabilmek adına, daha geniş bir coğrafyada ve tüm sektörleri kapsayacak şekilde daha geniş bir iş alanında yapılması Türkiye bağlamında modelin geçerliliğini test etmek adına daha anlamlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Ali, S. A. M., Said, N. A., Kader, S. F. A., Ab Latif, D. S., & Munap, R. (2014). Hackman and Oldham's job characteristics model to job satisfaction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 129, 46-52.

Ayandele, I. A., & Nnamseh, M. P. (2014). Hackman and Oldham Job Characteristics Model (JCM) and Akwa Ibom State Civil Servants' Performance. *Canadian Social Science*, 10(2), 89.

Aytaç, Ö. (2005). Modern bürokratik kurumlar ve baskı düzenleri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 249-278.

Barak, M. E. M., Levin, A., Nissly, J. A., & Lane, C. J. (2006). Why do they leave? Modeling child welfare workers' turnover intentions. *Children and Youth Services Review*, 28(5), 548-577.

Bayar, H. T., ve Öztürk, M. (2017). İş stresinin iş tatmini üzerindeki etkisi: süleyman

demirel üniversitesi araştırma görevlileri üzerine bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 525-546.

Bilgiç, R. (2008). İş özellikleri kuramı: Geniş kapsamlı gözden geçirme. Türk Psikoloji Yazıları, 11(22), 66-77.

Bollen, K. A. (1989). A new incremental fit index for general structural equation models. Sociological Methods & Research, 17(3), 303-316.

Bouckennooghe, D., Raju, U. ve Butt, An. (2013), Combined Effects of Positive and Negative Affectivity and Job Satisfaction on Job Performance and Turnover Intentions, The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied, 147(2): 105- 123.

Carbery, R., Garavan, T.N., O'Brien, F., McDonnell, J. (2003). Predicting Hotel Managers' Turnover Cognitions. Journal of Managerial Psychology, Vol, 18 Issue 7 s.649-679.

Chin, W. W., Gopal, A., & Salisbury, W. D. (1997). Advancing the theory of adaptive structuration: The development of a scale to measure faithfulness of appropriation. Information systems research, 8(4), 342-367.

Cote, S., & Morgan, L. M. (2002). Longitudinal analysis of the association between emotion regulation, job satisfaction, and intention to quit. Journal of Organisational Behaviour, 23(7), 947-962.

Daloğlu, M. (2002). Türk Silahlı Kuvvetlerinde İş Gücü Devri: İş Tatmini. Örgütsel Bağlılık ve Ayrılma İsteği Çerçevesinde Bir İnceleme, Ankara: Başkent Üniversitesi SBE.

Delfgaauw, J. (2005). The Effect of job satisfaction on job search : not just whether, but also where. Tinbergen Institute Discussion Paper, October, Rotterdam, Erasmus University.

Durmuş , S. ve Günay, O. (2007). Hemşirelerde iş doyumunu ve anksiyete düzeyini etkileyen faktörler. Erciyes Tıp Dergisi, 29(2), 139–146.

Erdoğan, İ . (1999). İş letme yönetiminde örgütsel davranış . İş letme Fakültesi Yayını, No.5, İstanbul.

Falk, R. F., & Miller, N. B. (1992). A primer for soft modeling. University of Akron Press.

Fisher, C.D., Locke, E.A., (1992). Thenewlook in jobsatisfactionresearchandtheory. In: Smith,

Fisher, D. (2000). Mood and Emotions while working: Missing pieces of job satisfaction.

Journal of Organisational Behaviour, 21(9), 185-202.

Frankl, V. E. (1992). Meaning in industrial society. In International forum for logotherapy. Viktor Frankl Inst of Logotherapy.

Fried, Y., Levi, A. S., & Laurence, G. 2008. Job design in the new world of work. In S. Cartwright & C. L. Cooper (Eds.), Oxford handbook of personnel psychology: 587-597. New York, NY: Oxford Press.

Ganesan, S., & Weitz, B. A. (1996). The impact of staffing policies on retail buyer job attitudes and behaviors. Journal of Retailing, 72(1), 31-56.

Gündüz Çekmecelioğlu, H. (2007). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Bir araştırma.

Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1975). Development of the job diagnostic survey. Journal of Applied psychology, 60(2), 159.

Heller, D., Judge, T. A., & Watson, D. (2002). The confounding role of personality and trait affectivity in the relationship between job and life satisfaction. Journal of Organizational Behavior, 23(7), 815-835.

Humphrey, S. E., Nahrgang, J. D., & Morgeson, F. P. (2007). Integrating motivational, social, and contextual work design features: A meta-analytic summary and theoretical extension of the work design literature. Journal of Applied Psychology, 92, 1332–1356. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.92.5.1332>

Humphrey, S. E., Nahrgang, J. D., & Morgeson, F. P. 2007. Integrating motivational, social, and contextual work design features: A meta-analytic of the summary and theoretical extension work design literature. Journal of Applied Psychology, 92: 1332-1356.

İşcan, Ö. F., ve Sayın, U. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(4), 195-216.

Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language. Scientific Software International.

Judge, T. A., Weiss, H. M., Kammeyer-Mueller, J. D., & Hulin, C. L. (2017). Job attitudes, job satisfaction, and job affect: A century of continuity and of change. Journal of Applied Psychology, 102(3), 356.

- Kanungo, R. N. (1992). Alienation and empowerment: Some ethical imperatives in business. *Journal of Business Ethics*, 11(5-6), 413-422.
- Kaşlı, M. (2011). İş özellikleri modelinin otel işletmelerinde uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(2), 159-174.
- Katz, J. (1977). Cover-up and collective integrity: On the natural antagonisms of authority internal and external to organizations. *Social Problems*, 25(1), 3-17.
- Koçel, T. (2001) İşletme yöneticiliği, yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış klasik-modern-çağdaş ve güncel yaklaşımlar. 8. Basım İstanbul, Beta Yayınları.
- Loher, B. T., Noe, R. A., Moeller, N. L., & Fitzgerald, M. P. (1985). A meta-analysis of the relation of job characteristics to job satisfaction.
- Luthans, F., (1994), *Organizational Behavior*, New York: McGraw-Hill, Inc.
- Mahalakshmi, V., ve Arumugam, D. N. (2015). A study on job satisfaction among the employees of city union bank in kumbakonam. *International Journal of Advanced Scientific Research & Development*, 2(2), 430-434.
- Maslow, A.H. (1943) A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, pp.370-396.
- Morris, M. G., & Venkatesh, V. (2010). Job characteristics and job satisfaction: understanding the role of enterprise resource planning system implementation. *Mis Quarterly*, 143-161.
- Cranny, P.C., Stone, C.J., (Eds.), *Job Satisfaction: How People Feel about their Jobs and How it Affects their Performance* Lexington Books, New York. 165-194.
- Peterson, R. A. (2000). *Constructing effective questionnaires*. Chronicle Books.
- Royal, M., & Agnew, T. 2011. *The enemy of engagement: Put an end to workplace frustration and get the most from your employees*. New York, NY: AMACOM.
- Schneider, B. ve Snyder, R. (1975). "Some Relationship Between Job Satisfaction And Organizational Climate", *Journal Of Applied Psychology*, Vol.60, No:3, s.318-328.
- Shalley, C., Gdson, L. & Blum, T. (2000), "Matching Creativity Requirements And The Work Environment: Effects On Satisfaction And Intentions To Leave", *Academy Of Management Journal*, Vol.43 Issue 2, Apr, 215-223.

Soysal, A., Öke, P., Yağar, F., & Tunç, M. (2017). Örgütsel İletişim ve İş Tatmini Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Özel Hastane Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (37), 243.

Tzeng, H. M. (2002). The influence of nurses' working motivation and job satisfaction on intention to quit: an empirical investigation in Taiwan. International journal of nursing studies, 39(8), 867-878.

Unur, K., Ertaş, Ç., & Kanca, B. (2015). Turizmin sosyo-kültürel etkilerine ilişkin yapılmış araştırmaların analizi. Avrasya Uluslararası Turizm Kongresi-Güncel Konular, Eğilimler ve Göstergeler.

Wagner, J. A., & Hollenbeck, J. R. (2010). Organizational Behavior: Securing Competitive Advantage, Routledge. New York.

Wegman, L. A., Hoffman, B. J., Carter, N. T., Twenge, J. M., & Guenole, N. (2018). Placing job characteristics in context: cross-temporal meta-analysis of changes in job characteristics since 1975. Journal of Management, 44(1), 352-386.

Yıldız, S., Savcı, G., & Hüsni, Kapu. (2014). Motive edici faktörlerin çalışanların iş performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 233-249.

Richard Sennett'in Eserlerinde Kapitalist Kültürün Dönüşümü

Merve KÜÇÜKİSLAMOĞLU^{1*}

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

Prof. Dr. Ester RUBEN²

² Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Öz

Bu çalışmada esnek üretimle birlikte ortaya çıkan çalışma pratiklerine odaklanılmakta, yeni çalışma kültürünün ve buna bağlı olarak dönüşen birey yaklaşımının anlaşılması için çalışılmaktadır. Esnek üretimden önce var olan çalışma anlayışı ile karşılaştırma yapılacak olan çalışmada, dönüşümün net bir şekilde ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Richard Sennett'in bu dönüşümü nasıl değerlendirdiğine, yeni üretim biçimi ile birlikte çalışma ile ilgili anlamlarda ortaya çıkan değişime odaklanılacaktır. Üretim düzeni ile ilgili süreçlerin esnetilmesine dayanan yeni üretim anlayışı ile kısa zamana odaklanmış hedeflerin belirlenmesinin, kısa süreli sözleşmelerle ya da geçici çalışma anlayışının yaygınlaşmasının insanların çalıştıkları kurumlarla, yapmakta oldukları işlerle ve birlikte çalıştıkları insanlarla kurdukları bağların zayıflamasına yol açtığı görülecektir. Bu durumun 'makbul' bir birey anlayışı tanımlamasını beraberinde getirdiği; geçmişini kolaylıkla geride bırakabilen, yeni süreçlere uyum sağlamaya açık, kısa sürede yeni çözümler üretebilen, yeni ortam ya da işlere kolaylıkla uyum sağlayabilen insanların yeni üretim anlayışı ile tercih edilir oldukları görülmektedir. Tüm bu kriterlerin ilk bakışta sorunlu olmadığı düşünülmeyle birlikte insanların geçmişleri ile kurdukları bağın değersizleştirildiği, esnek üretimden önce değerli görülen deneyimlerin bu süreçle birlikte anlamsızlaştığı; tüm bunlara bağlı olarak sadakat, özveri, bağlılık gibi duyguların da olumsuz olarak algılanmaya başlandığı görülmektedir. Bunlara bağlı olarak geleceğin belirsizliği karşısında yaşanan güvensizliğin insanlar üzerinde ciddi tahribata yol açtığı savunulmaktadır.

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

Geliş (Received) : 05.06.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

Anahtar Kelimeler: Esnek Üretim, Sennett, Esnekleşme, Ücretli Çalışma, Taşeron

The Transformation of Capitalist Cultures in Richard Sennett's Works

Abstract

This study focuses on the work practices that emerged with the flexible production, and the new study is attempting to understand the cultures and the resulting individual approach. It is aimed to reveal the transformation in a clear way in the study which will be compared with the existing working understanding before flexible production. It will be focused on how Richard Sennett evaluates this transformation and on the change, that has emerged in the meaning of working with the new mode of production. It will be seen that the determination of short-time focused goals, the adoption of short-term contracts or temporary working understanding led to the weakening of the bonds that people build with the institutions and people they work with. This situation brings definition of a ‘reasonable’ individual understanding with itself, it is seen that people who are able to leave behind the past easily, adapt to new processes, produce new solutions in a short period of time and adapt easily to new environments or works are preferred with new production understanding. While all these criteria are thought to be unproblematic at first glance, the experience that prevails before flexible production, where people are tied to their past, becomes meaningless in this process; it is seen that feelings such as loyalty, self-sacrifice, commitment start to be perceived as negative according to all these. It is argued that the insecurity in the face of uncertainty of the future leads to serious destruction of people.

Keywords: post-fordism, Richard Sennett, flexible production

Giriş

Kapitalist üretim tarzının ve makineleşmiş üretimin yaygınlaşması sürecinde sanayi kapitalizminden önce toprak sahibine bağımlı olan insanlar ve loncalara bağlı zanaatkârların giderek fabrika sahiplerine bağımlı hale geldikleri bilinmektedir. Sanayi öncesinde hâkim yaşam tarzının kapitalist ekonomiden çok farklı olduğu tüketim nesneleri ile ilgili ihtiyaç anlayışında ciddi değişimler yaşanmış olduğu bilinmektedir. Hobsbawm (2003, s. 81), bu farkı “geçmişin ahlaki iktisadı ile zamanın kapitalistin iktisat mantığı arasındaki çelişki” olarak nitelendirmiştir. Kapitalist üretim anlayışı farklı dönemlerde farklı şekillerde

örgütlenmek ile birlikte temel mantığı hep aynıydı; işçileri aşırı çalışmaya zorlama, üretilen her değerin metaya dönüştürülmesi ve satılması, artı-değerin sağlanması, daha çok mal ve artı-değer üretebilmek uğruna sermayenin genişletilmesi için çaba gösterilmesi olarak ortaya çıkmaktadır (Beaud, 2003, s. 288).

Sanayi kapitalizminin içine düştüğü kriz ve etkilerinden kurtulabilmek için uygulanmaya başlanan işin parçalarına ayrılması, hareketli bant üzerinden ve üretimin sistematik bir şekilde sürdürülmesine dayanan Fordist sistem, verimliliğin artırılması ve daha kısa sürede daha çok ürünün ortaya çıkarılmasına olanak sağlıyordu (Beaud, 2003, s. 202). Daha kısa zamanda daha fazla ürün elde edilebilmesi ekonomik sistemin düştüğü krizden kurtulması için yeterli değildi elbette; bu ürünlere sahip olabilmek için daha çok çalışacak, daha çok tüketecek yeni bir birey anlayışının ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktı. Dolayısıyla fordist üretim modelinin sadece bir üretim biçimi olarak ortaya çıktığını söylemek eksik olacaktır; bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkmakta, insanların ihtiyaç, zaman ve arzularını şekillendirmektedir (Harvey, 2010, s. 158).

Kapitalist üretim anlayışının kâr ve güce odaklanması bunun sonucunda aşırı üretim kapasitesine ulaşması ile belli dönemlerde iktisadi krize yol açtığı görülmektedir (Dowd, 2013, s. 219). İşin en ufak parçalarına ayrıldığı, her işçinin belli bir parçayı gerçekleştirdiği fordist üretim modelinin de aynı şekilde sürdürülemeyeceği anlaşıldığında yeni üretim ve çalışma anlayışlarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Esnek üretim biçiminin fordist üretimden en belirgin farklarını sistemin katılıklarının ortadan kaldırılması, emek süreçleri, işgücü piyasaları, üretim ve tüketimle ilgili kabul gören anlayışların katı kurallara bağlı olmasının önüne geçilmesi ve emek süreçlerinin ve işleyişlerinin esnetilmesi olarak sıralanabilir (Harvey, 2010, s. 170).

Bu çalışmada yeni üretim biçimi ile birlikte ortaya çıkan yeni birey anlayışı ve dönüşen çalışma pratiklerinin insanlar üzerinde ne gibi etkiler bıraktığının karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmesine çalışılacaktır. Öncelikli olarak Richard Sennett tarafından bu dönüşümün nasıl görüldüğünün ortaya çıkarılması için çalışılacak ve yaşanan olaylar üzerinden Türkiye’de bu değişimin nasıl deneyimlendiğine değinilecektir. Sennett’in eserleri incelenerek söz konusu dönüşümün etkileri ortaya çıkarılacak ve konu ile ilgili literatür taraması yöntemine başvurulacaktır. Dönüşümün çalışanlar açısından nasıl deneyimlenmekte olduğunu eserlerinde ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuş olan Sennett

(1997, s. 31), yeni üretim anlayışının hükümet ve şirket bürokrasilerinin esnetilmesine dayandığını, bu esnekliğin kurumların çalışanlara güvence sağlayacak örgütlenmeye sahip olmalarına engel olduğunu, mesleklerin piyasa ihtiyaçlarına göre değişikliklere açık hale getirildiklerini, kısa vadeli iş anlayışının uzun yıllar aynı işlere emek verme anlayışının yerine geçtiğini ifade etmiştir. Bu dönüşümün çalışanlar tarafından nasıl tecrübe edildiği bugünkü üretim anlayışı ile çalışma pratiklerinin nasıl dönüşmüş olduğu ve insanların buna karşı geliştirdikleri tepkilerin neler olduğu Sennett'in eserleri üzerinden anlaşılmalı ve esnek üretimle birlikte egemen hale gelen kültürün esnek üretimden önceki kültürden hangi açılardan farklı olduğunun ortaya çıkarılacaktır.

Kapitalizmin kültürü ifadesinde yer alan kültür kelimesi antropolojik bir anlama işaret etmektedir, bir topluluğu meydana getiren bireylerin çevreleriyle, farklı topluluklarla kurdukları ilişkiyi etkileyen süreçler ve bireylerin davranışlarını belirleyen zihinsel ve fiziksel etkinlikler kastedilmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin kültürü, kapitalizmin geçirmiş olduğu süreçlerle birlikte edindiği anlayışları, ahlaki ve duygusal yapısını ifade etmektedir. Bununla birlikte bu şekilde ifade edilmesinin bir diğer sebebi ise yıllar boyunca devam eden değişen, dönüşen, yenilenen ve gelişen bir süreç olduğunun vurgulanmasına imkân tanımak olmasındandır (Macfarlane, 1993, s.17). Sennett, (2011, s.10) kültür kelimesinin antropolojik bir anlam ifade ettiğini, kapitalizmin ortaya çıkmasına sebep olduğu değerler ve pratikleri kastettiğini belirtmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, kültür ile kastedilen üretim biçiminde ortaya çıkan değişikliklerin toplumsal hayata nasıl yansıdığı, buna bağlı olarak gündelik davranışların, alışkanlıkların, anlamların ve yaşayış biçimlerinin nasıl bir seyir izlediği ve zaman içinde nasıl dönüştüğüdür.

Esnek Üretimle Birlikte Çalışmanın Dönüşen Anlamı

Üretim şekillerinde ortaya çıkan dönüşümler, tüm toplumsal yapı ve değerlerle ilgili anlamların da dönüşümüne yol açmaktadır. Kapitalist üretim biçimi ile birlikte piyasanın ekonomik ve toplumsal alanda kilit rol oynamaya başlaması ve yaşanan krizlerin çözüme ulaştırılması için benimsenen esnek üretim anlayışı ile yeni bir birey anlayışının ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Dönemin koşullarına göre belirli davranışların ortaya çıktığı bilinmektedir. Erich Fromm (1996, s. 13-14), 18. ve 19. yüzyılda insanların kâr elde etmeye ve bunun için sömürüye başvurduklarını, 20. yüzyıla gelindiğinde tüketime yönlendirilmiş

olan bireyin pasif bir karaktere sahip olduğuna değinmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise tüm süreçlerin belirsiz bir hal aldığı, baskı ve kontrol mekanizmalarının insanları daha da pasifleştirmiş olduğu ve güvencesiz, geçici, belirli sürelerle çalışma anlayışının benimsenmiş olduğu bilinmektedir. Gorz (2014, s. 81-82), özellikle esnek üretim anlayışı ile çalışma toplumunun yerinden edildiğini; yeteneklerinin çok azını kullanan bireylerin ancak kısa süreli istihdam edildikleri işlerde çalıştıkları, dolayısıyla esasen herkesin işsiz olduğunun söylenebileceği bir topluma dönüşmüş olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, ortak bir bilincin yaratılmasına engel olan esnek üretim sürecinin mesleklerin değersizleşmesine, insanların vasıfsızlaştırılmasına ve insanların yaptıkları işleri benimseyememelerine yol açmaktadır.

Çalışmanın insanlar için anlamının değişimine yol açan etkenlerden en önemlisinin zanaatkârlık anlayışının terk edilmesi olduğunu düşünen Sennett (2013, s. 32), bu anlayışın çok değerli olduğunu düşündüğünü her fırsatta dile getirmekte ve bu anlayışa verdiği değerini sebeplerini Zanaatkâr isimli eserinde ayrıntılı bir şekilde tartışmaktadır. Zanaatkârı, emeğini araç haline getirmeyen, ortaya çıkarmakta olduğu ürünü en iyi şekilde yapabilmek için çaba harcayan ve dolayısıyla değil ürününe yabancılaşmak, onun yapımından keyif alan kişi olarak tanımlamıştır. Zanaatkârın emeği, ortaya çıkarılmakta olan ürünün nasıl yapıldığına, hangi adımların gerçekleştirilmesi ile ortaya çıktığına ve bundan daha önemlisi hangi işe yarayacağına dair anlamlı bir ilişki barındırması bakımından bugün insanların çalışma ile kurdukları bağdan çok farklıdır. Bu ilişkiyi kurabiliyor olmaları aynı zamanda insanlara iyi bir şey yapıyor olduklarını hissetmelerine imkân tanımaktadır (Gaulejac, 2013, s. 133-134). Fabrikalarda üretimin yaygınlaşması ile zanaatkârlık anlayışının terk edilmiş olduğu bilinmekle birlikte, esnek üretim anlayışı ile zanaatkârlık anlayışından iyice uzaklaşmış olduğu daha da hissedilir olmuş, insanların iyi bir şey yapıyor olduklarını hissetmeleri bir tarafa piyasa düzenine göre örgütlenmekte olan üretim anlayışı, çalışmanın insanlar için farklı şekillerde anlamlandırılmasına yol açmış ve esnek üretimle birlikte yaşanan bu dönüşüm daha ciddi şekillerde hissedilir hale gelmiştir.

Sennett'e (2013, s. 53-54) göre, zanaatkârlığın ortadan kalkmış olmasının en ciddi sonucu, bugün piyasa koşullarına ayak uydurmak için çaba gösteren insanların zanaatkârların ortaya çıkarmakta oldukları ürünle ilgili almış oldukları zevkten mahrum olmalarıdır. Esasen burada zevk ile kastedilen sadece yapılan işten keyif alma anlamına gelmemekte insanların yaptıkları işleri anlamlı bulmaları, işe yarar bir şey yaptıklarını hissetmeleridir.

Sennett (2013, s. 65) zanaatkârlığın terk edilmesi ile çalışma anlayışında işin nasıl yapıldığı ile ne işe yarayacağı arasında bir çelişki yaratılmış olduğunu; doğruluk ve işlevsellik anlayışlarının birbirlerine karşıt iki anlayış olarak ortaya çıkmasına yol açtığını ifade etmiştir. Eserinin kusursuz olmasını amaçlayan zanaatkârdan, daha fazla üretip, daha çok kazanmayı amaçlayan bu nedenle de kusursuzluğa değil kısa zamanda kullanılabilir ve piyasada tercih edilecek bir ürünün ortaya çıkarılmasına odaklanmış çalışma anlayışına geçilmiş olduğu görölmektedir. Öncelikle şunun tekrar edilmesinde fayda var ki, bu çalışma anlayışı yani zanaatkârlığın terk edilerek kâra odaklanan anlayışın kabul görür hale gelmesi esnek üretimle birlikte ortaya çıkmış değildir; fakat esnekleşme ile birlikte çalışma ile ilgili anlamların daha da muğlaklaşmış olduğu, anlayış olarak da zanaatkârlıktan çok uzaklaşılmış olduğu bilinmektedir. Zanaatkârlıkta iş birliği ve birlikte üretim yapma anlayışı hâkim iken esnek üretim anlayışı ile birlikte rekabetin ön plana çıkarılmış olduğu, yeteneğin bir işi iyi yapabilme olarak değil, rekabet ortamına uyum sağlayabilme ile özdeşleştirilir olduğu görölmektedir.

Sözö edilen bu durumu yirmi beş yıl ara ile gözlemediği Boston'daki bir fırında sürdürölen üretim üzerinden anlamlı hale getiren Sennett, yirmi beş yıl sonra döndüğu fırındaki gözlemlerinin kendisini çok şaşırttığına yer vermiştir. Onu şaşırtan konulardan ilki, fiziki şartların iyileştirilmiş olması ile birlikte burada çalışan işçilerin işleri ile ilgili tatmin yaşayamıyor olmalarıydı. Bu durumun birçok nedeni olduğu gibi, Sennett (2008, s. 70-71) için önemli olan nedenlerden biri önceden işçilerin elleriyle yaptıkları birçok işlemin makinelerle çok hızlı bir şekilde gerçekleştiriliyor olmasının işçilerin ekmek yapımı ile ilgili herhangi bir bilgi sahibi olmalarına engel oluyor olması, bu nedenle işleri ile kurmakta oldukları bağın çok zayıf olması, bilgisayar ekranından komut vererek pişirdikleri ekmekler yerine herhangi başka bir şey üretiyor olsalar dahi onlar için bir anlam ifade etmeyecek olmasıdır.

Üretim biçimlerinde ortaya çıkan dönüşümler yetenek ve başarı ile ilgili kriterlerin de dönüşümüne yol açmıştır. Burada akla gelebilecek olan soru ise bu kriterlerin nasıl ve kimler tarafından belirlendiğidir. Üretim ve çalışma ile ilgili düzenlemelerin sadece ekonomi alanını ilgilendiren meseleleri etkilemekle kalmayıp, insanların tüm yaşantılarını şekillendirmede büyük rol oynadığı bilinmektedir. Sözelimi Guy Standing (2017, s. 73), zanaatkârlığın gözden düşmesi ile zanaatkârlar arasında düzen ve ortaklık sağlayan kurumların da ortadan kaldırılmış olduğunu, meslek grupları açısından belirli birçok

durumun belirsiz hale getirildiğini özellikle esnek üretimin egemen hale gelmesi ile sürecin iyice belirsizleştiğini, böylece meslek gruplarının ve çalışanlarının kontrol altına alındığını, sürecin piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilmekte olduğunu ifade etmiştir.

Dieter Duhm (2015, s. 78), bu durumun egemenlik ilişkileri bağlamında anlamlandırılabilirliğini tartışmış ve sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin sadece üretim alanında değil, hayatın her alanında belirleyici olduğunu; daha çocukluk yıllarından başlanarak emek gücünün kontrol altına alındığını, okul, yurt, üniversite, devlet daireleri gibi kurumları aracılığıyla otoritenin emek gücünün oluşturulmasına ve çalışma düzeninin istenildiği şekilde sürdürülmesine hizmet edecek şekilde düzenlendiği ifade etmiştir.

Sennett (2005, s. 84) de benzer şekilde yetenekle ilgili kriterlerin nasıl belirlendiğinin önemli olduğunu belirtmiş, yetenek yarışmalarını örnek göstererek bu durumu açıklamış; yetenekle ilgili kriterlerin yarışmalar, yarışmayı düzenleyen ve yarışmalara hazırlayan kurumlar tarafından şekillendiğini belirtmiştir. Dolayısıyla başarı ve başarısızlığın belli kriterler ve belli gruplar etrafında şekillenmekte olduğunu açık olduğunu ve bazı insanların yetenekli olarak nitelendirilirken diğerlerinin yeteneksiz olarak nitelendirildiklerini ifade etmiştir. Bu durumun sadece yetenekle ilgili yarışmalar için geçerli olmadığını, yetenekle ilgili düzenlenen her sınavın, işe alımlarda belirlenen her kriterin belirli normlar ve kurallar çerçevesinde düzenlendiğini söylemenin mümkün olduğunu eklemiştir. Burada vurgulanmak istenen modern toplumlarda başarısızlığın bir gösteren ile somutlaştırılmak istendiği ve bunun sonucunda insanların başarısız olarak nitelendirilen bir durumla karşı karşıya kaldıklarında bunun kendi sorumluluklarında olduğunu ve bu nedenle de bireysel olarak başa çıkmaları gerektiğini kabullenmeleri gerektiği algısının yaratıldığıdır. Bu anlayışın yol açmakta olduğu sonuçlardan biri de zanaatkârlık anlayışının yani bir şeyi iyi yapmak için çabalamanın anlamsızlaşması, sadece belirli kriterlerin yerine getirilmesi için çalışılmasıdır; bununla beraber bir şeyi en iyi şekilde yapma anlayışının yerini bireyselliğin ve rekabetin almış olduğu görülmektedir.

Tüm bu yaşanan dönüşümden yola çıkarak Sennett (2013, s. 376), zanaatkârın merak duygusu ile yola çıkan, ortaya çıkarılmak istenen nesnelere ve onun en iyi şekilde yapılabilmesi için gerçekleştirilmesi gereken süreç ve adımlara odaklanan, sadece ortaya çıkacak sonucu değil, yapım sürecinde karşılaşılan sorunları önemseyerek onları da en iyi şekilde yönetmeyi amaçlayan kişi olarak tarif etmiştir. Sennett'in zanaatkârı ve onun sahip

olması beklenen nitelikleri bu denli önemsemenin öncelikli sebebi, bu anlayışın insanın kendi ortaya çıkarmakta olduğu üründen uzaklaşmasına engel olması, o ürünün ne işe yarayacağına dair fikir sahibi olmasının ve iyi bir şey yaptığını hissetmesinin, buna bağlı olarak da yaptığı işten gurur duymasına imkân yaratmasıdır. Bunun yanı sıra Sennett, çalışma esnasında sürdürülen pratiklerin ve alışkanlıkların insanların tüm hayatlarına sirayet edeceğini düşünmektedir ve zanaatkârlıkta benimsenen uzun vade anlayışının, tekrara ve tecrübeye dayanan çalışma kültürünün sürdürülmesinin insanların gündelik hayatları için de değerli olabileceğini sıklıkla ifade etmiştir. Sennett, mücadele etme, herhangi bir sorunla karşılaşıldığında mücadelen kaçmak yerine daha fazla çaba göstermeyi tercih etme, dolayısıyla bağlılık, sadakat, özveri gibi esnek üretimle birlikte egemen hale gelen kısa vade anlayışının değersizleştirdiği anlayışların sürdürülmesinin mümkün olabileceğini düşünmektedir. Özellikle esnek üretimin yaygın hale gelmesi ile zanaatkârlık anlayışından iyice uzaklaşıldığı, tüm süreçlerin yerini kısa vadeli zaman anlayışına bırakmış olduğu, mevcut süreçlerin belirsizleştirdiği, belirsizliklerin gelecekle ilgili plan yapmaya fırsat vermediği görülmektedir. Bu dönüşümün Sennett açısından dikkate değer olmasının sebebi, süreçlerin toplumsal hayatı ve kültürü de etkilemekte olması, insanların çalışma düzenine ayak uydurabilmek için içselleştirmek zorunda kaldıkları alışkanlıkların tüm hayatlarında egemen hale gelmiş olmasındandır.

Kapitalist üretim anlayışı kelimelere ve anlayışlara getirmiş olduğu nitelendirmelerle emekleri ile çalışmak zorunda kalan tüm insanları belli şekillerde davranmaya ve düşünmeye mecbur bırakır ve “kapitalizmde çalışma insanın hayatında zıt görünümlele bulunmaktadır: Verimlilik aslında kısırlık, etkinlik aslında durağanlık, üretkenlik aslında tükenmişlik getirir.” (Senemoğlu, 2017a: s. 107) İşin sadece bir parçasını yaparak tüm hayatını geçiren işçi zanaatkârın ürettiği ürünlerden çok daha fazlasının üretmiş olmakla birlikte, ortaya çıkan ürünün kendisine ait olduğunu hissedemeyecektir; fakat verimliliğin ve daha fazla ürün ortaya çıkarmanın değerli olarak görüldüğu sistemde bu durumun yol açtığı tahribata karşı mücadele etmenin kolay olmadığı görülmektedir.

Kurumların Dönüşen Yapısı ve Yol Açtığı Belirsizlikler

Kısa vade anlayışının gelecekle ilgili plan yapılamamasına yol açarken ortaya çıkan belirsizliklerin insanların işleriyle ilgili özveride bulunmalarını anlamsızlaştırdığı

bilinmektedir. Esnek üretimin belirgin bir şekilde etkisini göstermesi ile kabul gören davranış biçimlerinin geçmişini terk edebilme, çalışılan kurum, şirket ve çalışma arkadaşları ile sadakat, bağlılık ilişkisi kurulmadan çalışılabilmesi, sürekli yer ya da görev değişiklikler ile baş edebilme, bir sorunla karşılaşıldığında onun çözümü için tek başına sorumluluk alma olarak ortaya çıkmakta olduğu görülmektedir. Sennett, bu duruma yol açan etkenlerden en önemlisinin kurumların işleyiş biçimlerinin dönüşmesi olduğuna inanmaktadır. Öncelikle belirtilmesinde fayda var ki, neoliberal devlet anlayışının emek gücünün ve piyasa koşullarının sermayenin çıkarını koruyacak şekilde düzenlenmesini gerekli hale getirdiği, bununla birlikte sermayedarların ulus aşırı hareket edebilmelerinin önünün açıldığı; toplumsal dayanışma, işçi örgütlenmeleri gibi oluşumların ancak piyasanın işleyişine zarar vermeyecek şekilde faaliyet göstermelerine izin verildiği görülmektedir (Harvey, 2015, s. 83). Buradan da anlaşılacağı gibi, yapısal bir dönüşüme yol açacak olan bu yaklaşım öncelikle kurumların örgütlenme biçimini dönüştürecek ve yeni bir çalışma anlayışının yerleşmesine yol açacaktır. Bu dönüşüm elbette birdenbire ortaya çıkmış ve insanların hayatlarında hiç beklemedikleri bir şekilde değiştirmiş değildir; çalışma hayatına uyum sağlamak için çaba göstermek zorunda kalan insanların çoğu zaman yaşamakta oldukları tahribatın neden kaynaklandığını anlamaları da kolay değildir. Burada vurgulanmak istenen kurumların esnetilmiş koşullarının insanlara güvenceli bir çalışma anlayışı ortaya çıkarmaktan uzak olmasıdır.

Kurumlarda ortaya çıkan dönüşümün en dikkate değer olan tarafı esnek üretimle birlikte hiyerarşik ve merkezi yapılanmanın ortadan kalkmış olmasıdır; çünkü piyasanın çok hızlı değişmesi ile birlikte ortaya çıkan anlayış piyasanın ihtiyaçlarına çok kısa sürede cevap verilmesidir. Merkezi örgütlenmede bu çok hızlı bir şekilde gerçekleşmemektedir; çünkü karar alma mekanizmaları çok katmanlı olduğundan sürecin uzaması söz konusu olmaktadır (Gorz, 2014, s. 23). Sennett (2011, s. 36), kurumların dönüşümü ile ilgili hiyerarşik yapılanmaların yani piramit şeklindeki örgütlenmenin ortadan kalkmış olmasının ciddi değişiklikler ortaya çıkarmış olduğunu, eski tarz örgütlenmelerin işin yapılışı ile ilgili belli adımların izlenmesine dayandığını, esnek üretimle birlikte bu sürecin belirsizleştiğini, işin tamamlanmasına öncelik verildiğini ve belli adımların ortadan kaldırıldığını ya da işlemler arasında belli sıraların takip edilmesi gerekliliğinin geçersizleştiğini ifade etmiştir. Sennett (2011, s. 36), bu şekilde kurumsal örgütlenmenin ortaya çıkarmış olduğu sonuçlardan birinin taşeronlaşma anlayışının yani işin belirli kısımlarının başka firmalar tarafından

üstlenilmesinin yaygınlaşması olduğunu belirtmiştir. Çalışanlarla ilgili sorumluluk almaktan mümkün olduğunca kaçınmak isteyen işverenin taşeronlaşma anlayışının yaygınlaşması ile bunu kolaylıkla gerçekleştirebildiğini; sözgelimi iş kazası riski fazla olan işlerin taşeron firmaya devredilmesini mümkün kılan bu anlayışın güvencesiz ve kısa süreli çalışma anlayışının yaygınlaşmasına yol açmakla birlikte, işlerin belirsizleşmesi ve buna bağlı olarak da sürekli değişen piyasa ihtiyaçlarına göre işlerin tamamlanmasına odaklanan işverenlerin çalışanları fazla çalışmaya zorladıkları bilinmektedir.

Esnekleşme ile birlikte yaygın bir şekilde uygulanan taşeronlaşma anlayışının çalışanlar açısından çok büyük eşitsizliklerin yaşanmasına yol açtığını belirten Thebaud-Mony (2012, s. 221), fabrikaların yurttaşlarının haklarının korunması için sıkı bir denetim uygulamayan ülkelere taşınmasının çalışanların yaşadıklarının önemsenmeden bir üretim planı uygulanmasına yol açtığını, yaşadıkları ülke, milliyet ve zenginliklerine göre hakları belirlenen insanların zor şartlara mahkum edildiklerini ve bunun sömürgeci anlayıştan farklı olmadığını dile getirmiştir.

Kurumların yapısal olarak dönüşümü ile ilgili dikkate değer sonuçlardan biri de zaman anlayışında ortaya çıkan değişimdir; Sennett'in (2011, s. 37)deyimi ile uzun vade anlayışının yerini kısa vade anlayışına bırakması, kurumlarda ortaya çıkan süreçlerin belirsizleşmesine yol açmakta, yakın ya da uzak gelecekte insanların işleri ile ilgili ne gibi değişiklikler yaşayacaklarına dair öngörü sahibi olmalarına engel olmaktadır. Esnek üretim anlayışından önce var olan durumun belirli görevlerin tanımı ve bu görevlerin yerine getirilip getirilmediğinde yaşanacakların önceden belirlenmesine dayandığını ifade eden Sennett, esnek üretimle birlikte bu süreçlerin tamamen belirsizleştiğini ifade etmiştir. Kurumların esnetilmiş yapısının bu duruma yol açtığını söylemek yanlış değildir; çünkü belirli işleyiş şekillerinin ortadan kaldırılması ile günün üretim ihtiyaçlarının karşılanabileceği şekilde çalışma düzeninin ve çalışma gruplarının yeniden kurulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çalışanların her yeni görev ve çalışma ortamında ayakta kalabilmesini gerekli hale getiren bu sistem, insanların belirsizlikler karşısında göstermiş oldukları davranışların başarı kriteri olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Bunların yanı sıra yeni örgütlenme biçimlerinin yeni kontrol mekanizmaları ortaya çıkarmış olduğuna vurgu yapan Sennett (2011, s. 38), Foucault'un panoptik gözetleme kavramının esnek üretimle birlikte ortaya çıkan kontrol mekanizmalarını açıklamak için anlamlı

olduğunu düşünmekte ve fordizmde de benzer şekilde üretim sürecinin kontrol altında tutulması ile birlikte esnek üretimle daha karmaşık hale gelen iş örgütlenmesinin hayatın her alanında kontrolün sağlanarak sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Esnek üretimle birlikte söz konusu olan rekabetin de yeni kontrol biçimlerinde rol oynadığını söylemek mümkündür; performans odaklı çalışma anlayışı aynı iş yerinde çalışmakta olan insanların birbirlerini rakip olarak görmelerine yol açmaktadır ve bu durumun çalışanların kendi aralarında bir kontrol mekanizması geliştirmeleri ile sonuçlanmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, esnek üretimin sürdürülmesinin disiplin sağlanması üzerine kurulu olmadığı, gözetimin ön plan çıkarıldığı görülmektedir (Gaulejac, 2013, s. 94).

Sennett (2008, s. 83), *Karakter Aşınması* isimli eserinde uzun yıllardır kendi barını işleten, bir reklam şirketinden aldığı iş teklifini değerlendirmek, tecrübelerini kullanarak yeni bir şeyler yapmak isteyen bir kadının yaşamış olduğu deneyim bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Rose ismini verdiği kadının yeni çalışma ortamında yaşamış olduğu tek sorun çalışanlar arasında yaşanan rekabet olmamakla birlikte, iş arkadaşlarının yeni yetenek anlayışına uygun olarak onun tecrübelerini değersiz görmelerinin onu ciddi anlamda etkilemiş olduğu görülmüştür. Bunu ona hissettirmeleri, her an değişime hazır olma anlayışını çok kısa bir zamanda içselleştirememesi nedeniyle onu dışlamaları kendisini işe yaramaz, günün koşullarına ayak uyduramaz olduğunu hissetmesine yol açmıştır. Dolayısıyla esnek üretimden önce yönetici grubunda bulunan kişilerin değerlendirmelerini dikkate almak zorunda olan insanların bugün aynı ortamda çalıştıkları kişilerin de değerlendirmelerine maruz kaldıkları ve çok daha rahatlıkla gözlemleyebilen çalışma arkadaşlarının birbirlerini çok daha ciddi bir baskıya maruz bırakmakta oldukları görülmektedir.

İş Birliği ve Rekabet Anlayışının Esnek Üretimle Birlikte Dönüşümü

Esnek üretimle birlikte kurumların yapısal olarak göstermiş oldukları değişimler sadece işin yapılış şeklini, çalışma alışkanlıklarını değiştirmekle kalmamış; rekabet ve iş birliği ile ilgili anlayışı da değiştirmiştir. Fordist üretimden esnek üretime geçişle birlikte görevlerin daha parçalı bir hale gelmiş olması ve yapılması gerekenlerle ilgili talimatların anında ilgili çalışana gönderilmesi merkezi kontrolün ciddi bir şekilde sağlanmasına yol açarken diğer taraftan yapılması gerekenlerle ilgili çalışanların tek başına sorumluluk almaları gerekli

görölmeye başlanmıştır (Sennett, 2011, s. 43). Burada üzerinde durulmak istenen konu, esnek üretimin çalışanları katı kuralların sorumluluklarından kurtaracağına dair beklentinin yanıltıcı olduğu, hali hazırda çalışanların bu kurallardan kurtulmalarını sağlayan sistemin farklı şekillerde çalışanları zorladığı ve bu kez çalışanların farklı baskılara maruz kaldıklarıdır.

Rekabet ve iş birliği ile ilgili ortaya çıkan dönüşümlerden biri de takım çalışmasının ön plana çıkarılmış olması ve belli görevler için kısa süreli çalışma gruplarının organize edilmesidir. Bu takım çalışmasını organize eden takım yöneticisinin grup çalışanları ile eşit statüdeymiş gibi davrandığı, gruba çalışanlar arasında iletişimi sağlayan ve yapılması gerekenleri ileten kişi olarak dâhil olduğu görölmektedir. Bu durum, işin nasıl yapılacağını belirlenmesinin ve ortaya çıkan sonuçların takım çalışanları tarafından üstlenilmesine yol açmakta ve takım yöneticisinin sorumluluk almaktan kaçmasına fırsat yaratmaktadır (Sennett, 2008, s. 115). Esnek üretimle birlikte bürokratik yapılardaki ara katmanların ortadan kaldırılması ile mümkün olan bu çalışma düzeninde, başarısızlıklarla ilgili sorumluluk almayan takım liderlerinin varlığının yeni bir otorite biçimi olarak işlev gördüğünü ifade eden Sennett (2008, s. 117), çalışanın değil işverenin lehine olacak şekilde bir düzenin ortaya çıkmış olduğunu belirtmiştir. Bu durum aynı zamanda rekabet anlayışını da şekillendirmektedir, takımda çalışanlar arasındaki rekabetin gizlenmesine yol açmakta, kısa süreli hedeflere yönelik bir arada olan çalışanlarının istek ve sorunlarının görmezden gelinmesini kolaylaştırmaktadır; takım olmanın vurgulanması ile çalışanların şikayetlerinin olumsuz olarak algılanabileceğine dair yanıltıcı bir algı yaratılmakta ve bu nedenle çalışanların iş ile ilgili sorunlarını dile getirmekte zorlandıkları, başa çıkamayacakları bir sorunla karşılaştıklarında bunu çözmeye çalışmaktansa gitmeyi tercih ettikleri görölmektedir (Sennett, 2008, s. 121-122).

Bu durumun birçok sonucu olmakla birlikte Sennett'in (2011, s. 45) üstünde durmaya değer gördüğü sonuçlarından biri, az sayıda kişiden oluşan karar alıcıların, yöneticilerin karar aşamasına çalışanları dâhil etmemesi, çalışanların tek yapmaları gerekenin verilen görevleri yerine getirmek olması, bu nedenle yaptıkları işi anlamlandırmada sorun yaşayan çalışanların aynı zamanda üretim sürecinde de yalnızlaştırılmış olmalarıdır. Zanaatkârlığın, işi birlikte yapmanın, yapılan üretime ve bu üretimin birlikte gerçekleştirildiği çalışanlara sadakat ve bağlılık hissetmenin çok önemli olduğunu, anlamlı ve işe yarar bir şey yapılmakta

olduğunun hissedilmesine olanak sağladığını düşünen Sennett, esnek üretimle birlikte egemen hale gelen kısa vade anlayışının buna hiç imkân bırakmadığını düşünmektedir.

Kısa vadeye odaklanmış anlayış ve yeni kurumsallaşma biçimi ile ortaya çıkan sorunlardan bir diğeri ise insanların birbirlerine karşı hissettikleri güven duygusunun azalmasına yol açmasıdır; rekabet ortamı, insanların uzun zaman bir arada çalışamamaları güvensizliğin daha ciddi bir şekilde hissedilmesine yol açmaktadır (Sennett, 2011, s. 47). Bu durumun insanların bir sorun yaşadıklarında bununla nasıl mücadele edecekleri konusunda kafa karışıklığı yaşamalarına yol açmakta olduğunu tahmin etmek zor değildir; kime güveneceklerini, kimden yardım isteyecekleri, kiminle birlikte mücadele edeceklerini bilemeyen insanlar mücadele etmektense, kabullenmeyi tercih etmek zorunda kalacaklardır. Bugün yaşanan süreçte, herkesi belli şekillerde etkilemesine rağmen olumlu değişimlerin mümkün olamamasının en büyük nedenlerinden birinin esnek üretimle birlikte ciddi bir şekilde hissedilen bireyselleşme ve yalnızlaşma anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. Esnek üretimle birlikte toplumsal olarak kabul görmeye başlayan anlayışlardan birinin zamanın algılanışı ile ilgili olduğu; çalışma ile ilgili sürdürülen hiçbir süreçte uzun vadeye yer kalmadığı görülmektedir. Esasen bu şu anlama gelmektedir; bir işi en şekilde yapmak için çaba harcamanın, yapılan işin anlamlı bir şekilde yapılabilmesi için sadakat ve bağlılık duyguları geliştirmenin kısa vadeye odaklanmış esnek üretim koşullarında varlığını sürdürmez olduğu görülmektedir.

Bu durumu 1970'li yıllarda Boston'da yapmış olduğu gözlemleriyle doğrulayan Sennett (2012, s. 191- 192), alkol problemi nedeniyle işyerinde sorun yaşayan kişinin diğer iş arkadaşları tarafından desteklendiğini, çalışma arkadaşlarının sorununu halledene kadar işlerinde ona yardım ettiklerini, kendisine güvendiklerini hissettirerek bu sorunla başa çıkmasında o kişiye yardım edebildiklerini görmüştür. Esnek üretimle bu anlayışın ortadan kalktığı, insanların birbirlerine destek olacak kadar ilişki kurma zamanlarının olmadığı, olsa dahi bağ kurmanın tercih edilmediği bilinmektedir. Bugünün anlayışında önemli olan, değişen zaman ve koşullara hızlıca uyum sağlamaktır; bir çalışanın yaşamakta olduğu sorunların çözümü için çaba harcamaya vakit kalmamıştır.

Esneklik Anlayışı ile Birlikte Yeni Bireyin Karakteri

Sennett (2011, s. 58), insanların yaşanan tüm olumsuzluklardan kendilerini sorumlu tutmak zorunda hissetmelerinin içine girdikleri mücadelede yalnız olduklarını ve suçluluk hissetmekle birlikte kendilerini işe yaramaz hissettiklerini ifade etmekte ve bu duyguyu da 'işe yaramazlık kâbusu' olarak nitelendirmektedir.

Gaulejac (2013, s. 119- 120), kurumların esnek üretimle birlikte benimsenmiş olan yeni yönetim biçiminin üç temel anlayışa dayandığını belirtmiş; bunları, çalışanların ekonomik bir savaşta olduklarına inandırılmaları, bireyselleşme anlayışının hayatın her alanına sirayet edecek şekilde benimsetilmesi ve çalışanların üretim süreçlerinin dışında tutularak sadece verilen görevleri yerine getirmeye odaklanmalarının sağlanması olarak sıralamıştır. Belirli bir hayat anlatısının şekillenmesine yol açan günün üretim ve tüketim ilişkileri, insanların bireyselleşme anlayışını daha çok benimseme, kendileri için çalışma ve daha fazlasını isteme, buna imkan sağlayan sistemin işleyişinin kendileri için avantaja çevirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Kurumsal yapıların dönüşümünün sadece çalışma düzeninin değişmesine yol açmakla kalmadığı, insanların davranış ve düşüncelerine de sirayet ettiği bilinmektedir. Buradan yola çıkılarak Sennett'in Karakter Aşınması isimli eserinde esneklik ve geçicilik üzerine kurulu olan çalışma düzeninin insan karakterini, davranışlarını ve yaşama biçimlerinin nasıl dönüştüğünün ortaya çıkarılması için çalışılacaktır.

Sennett, öncelikle söz konusu olan değişimin belli anlamların dönüşmesi ile mümkün olabildiğini ifade etmiş, sözgelimi esnek kelimesinin vurgulanmasının bürokratik yapıların ortadan kaldırılması ile belirsizliğin hâkim hale gelmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Sennett'in (2008, 10) burada sorunlu olarak gördüğü konu ise bu belirsizliğin insanların gelecekle ilgili plan yapamama, bir hayat anlatısına sahip olamama durumuna yol açması ve bu belirsizliklerin insanlarda kaygı ve endişeye sebep olmasıdır.

Sennett, bugünün çalışma kültürü ile esnek üretimden önce yaygın olan çalışma kültürlerinin karşılaştırdığı eserinde 1970'li yıllarda çalışma hayatının içinde olan Enrico isimli temizlik görevlisi ile bugün üniversite mezunu ve iyi bir iş sahibi olan oğlu Rico'nun çalışma hayatında edinmiş oldukları deneyimleri karşılaştırmış ve esnek üretimle birlikte insanların hem çalışma hayatlarında hem de günlük yaşantılarında nasıl değişimler olduğunu gözler önüne sermiştir. Sennett'in (2008, s. 14-15), bu karşılaştırmada üzerinde durduğu ve insanlar için ciddi bir anlamının olduğunu düşündüğü durum, bürokratik yapıların ortadan kalkmasının ve yeni zaman anlayışının, insanların belirsiz süreçlerin esiri olması ile

kendilerine bir yaşam anlatısı yaratamıyor olmalarına yol açmasıdır. Bu şu anlama gelmektedir, Enrico, fiziksel olarak çok zor bir iş yapıyor, sınıfsal olarak en aşağı görülen konumda yer alıyor, yıllarca aynı işi yaparak geçimini sağlıyor olmasına rağmen, gelecekle ilgili bir öngörü sahibi olabilmesi mümkündür; çünkü hangi ay ne kadar kazanacağı, hatta emekli olduğunda yaşayacakları ile ilgili bir tahmini vardı ve bu tahmin çok yüksek ihtimalle gerçek olacaktı. Enrico'nun sahip olduğu yaşam öyküsünün ona güç verdiğini düşünen Sennett, çocukları için kurduğu planların onu yaşadığı hayattan tatmin olmasına yettiğini belirtmiştir.

Esneklik anlayışını, risk almayı, fırsatların peşinden koşmayı değerli gören, eski bürokratik yapıların insanları kendilerini geliştirmelerine engel olduğunu düşünen Rico'nun bu anlayışına rağmen kendi hayatları ile ilgili kontrol sağlayamadıkları için endişeli olduğunu; endişeye yol açan durumların ise görev tanımlamalarının belirsiz olmasından, belirli sözleşmeler dâhilinde çalışmaların sürdürülemediğinden, sürekli taşınmalarını gerektiren durumların söz konusu olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir (Sennett, 2008, s. 18).

Sennett'ı (2008, s. 19) Rico ile ilgili en çok şaşırtan ise iş hayatında yaşadığı olumsuzluklarla bir şekilde başa çıkabiliyor olmasına rağmen ailesi ve çevresi ile kurduğu ilişki ile ilgili endişe duyuyor olması ve çalışma hayatında başarı sağlayan davranışların gündelik yaşamlarında başarı sağlamıyor olduğunu düşünmesiydi. Çevresi ve daha da önemlisi ailesiyle kurmakta olduğu iletişimin Rico'nun istediği gibi olamaması, babası Enrico'ya benzer şekilde çocukları için iyi bir gelecek planlamak istemesine rağmen geleceklerini öngöremediğinden endişe içinde olduğu ifade edilmiştir.

Rico'nun çevresi ile kurmakta olduğu ilişkiden rahatsız olmakla birlikte çalışma hayatında sürdürmek zorunda oldukları alışkanlıklarla ilgili sorun yaşamamasının, aksine rekabetin ve fırsatların peşinden koşmanın anlamlı olduğunu düşünmesinin nedeninin daha çalışma hayatına başlamadan önce almış olduğu eğitim olduğu söylenebilir. Foucault'un iktidarla bireyler arasında kurulan ilişkiyi anlamlandırma biçimi bu sürecin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Foucault, (1992, 31-32), iktidar ilişkilerinin insan bedenine müdahale ve onu kontrol altında tutma eğiliminin sürdürülmek istenen düzene hizmet edecek şekilde düzenlendiğini ifade etmiştir. Bunun hayatın her alanında mümkün hale getirildiğini, daha çocukluktan başlanarak, okul gibi eğitim kurumları da kullanılarak bireylerin belli davranış ve anlayışları içselleştirmelerinin sağlanmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Bedenin emek

gücü olarak ortaya çıkmış olması kapitalist üretim sürecinin devamına hizmet edecek şekilde kontrol altına alınmak istenmesini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle baskı ve şiddet yoluyla çalışma koşullarının dayatılması değil; insanların yaşananları içselleştirerek, ona katılarak devamlılığın sağlanması durumu söz konusudur. Kathi Weeks (2014, s. 20) de benzer şekilde çalışma ile ilgili var olan düzenin ve kuralların sadece insanların ihtiyaç duyduklarını karşılamaya hizmet etmediğini, aynı zamanda bir kontrol mekanizması olarak ortaya çıktığını, toplumsal olarak bir uzlaşma sağlanmasına hizmet etmekte olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte zaman geçtikçe sadece bedenlerin kontrol altına alınmasının da yeterli olmadığı görülecek ve tüketimin de kontrol altına alınması gerektiğinin farkına varılacaktı. Henry Ford'un fabrikasında çalışan işçiler için uyguladığı çalışma saati ve ücretleri onların tüketim alışkanlıklarının ve boş zamanlarının da denetlenmesi gerektiği anlayışına dayanıyordu, böylece fordist üretimle birlikte seri üretimle ortaya çıkarılan ürünlerin tüketicilerini bulmaları sağlanmış oluyordu (Senemoğlu, 2017b, s. 67).

Esnekleşme anlayışının her geçen gün etkisini artırması ile içselleştirilen bireyselleşme anlayışının sosyal ilişkilerin de zayıflamasına yol açtığı ortadadır, Rico'nun da bunu hissettiği için endişe ve kaygı içinde olduğundan söz eden Sennett (2008, s. 28), bu anlayışın beraberinde getirmiş olduğu dönüşümün sorumluluk bilinci ile ilgili olduğundan söz etmiş ve Rico'nun sürekli iş değiştirme deneyiminden yola çıkarak bu anlayışın nasıl deneyimlendiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Sennett Rico'nun sıklıkla iş değiştirmek zorunda kalmasını kendi tercihi olarak yorumladığını, sosyal çevresi ile ilgili endişe duymasına rağmen kendisinden başka herhangi bir kişi ya da kurumu suçlama ihtiyacı duymadığını fark etmiştir. Ayrıca insanların yaşadıkları başarısızlıklarla ilgili tüm sorumluluğu üstlendiklerini, sözgelimi işten çıkarıldıklarında kendilerini suçladıklarını ve bu durumun kendileri için endişe ve kaygı verici olduğunu, sosyal ilişkilerinin de bu durumdan etkilendiğini ifade etmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, yeni üretim süreci ve çalışma alışkanlıkları yeni anlamları da beraberinde getirmiştir; sözgelimi yetenek ile ilgili anlayışın ciddi bir değişim geçirmiş olduğu bilinmektedir. Zanaatkârlık anlayışının, bir şeyi iyi yapmak için çaba harcamanın fabrikada üretimin yaygınlaşması ile önemini kaybetmiş olduğu gibi, tecrübelerin, zaman geçtikçe edinilen deneyimlerin de değersizleştiği onun yerine yetenekle ilgili kriterlerin düzensizliklerle başa çıkma, her an her koşula uyum sağlama, belirsizlikleri avantaja

çevirme olarak belirlendiği ve geçmişini terk edebilme, gelecekte yapılabileceklerle odaklanmanın değerli görüldüğü bilinmektedir.

Yeni Çalışma Anlayışının İnsanlara Hissettirdiği Duygular

Gaulejac'ın da ifade ettiği ve bu çalışmada da yer verilmiş olduğu gibi, esnek üretimde yaygın olan tavır, ekonomik bir savaşta olunduğu ve ortada bir felaket ya da çok kötü giden ekonomik koşullar olmadığında da endişe duyulmasıdır ve gelecekte ne olacağına dair herhangi bir bilgi sahibi olamamak insanlarda korku değil daha çok kaygıya yol açmaktadır.

Esnek üretimle birlikte çalışma anlayışının endişe, kaygı ve stres yaratmakta olduğu bilinmektedir ve insanların bu durumla baş etme yöntemleri ile işten çıkarıldıklarında geliştirdikleri tepkiler benzerlik göstermektedir; yaşamakta oldukları kaygı ve stresin kendileri tarafından başa çıkılması gereken bir sorun olduğunu düşünme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra yeni çalışma anlayışının ve beraberinde getirmiş olduğu belirsizliğin strese yol açmakta olduğu gerçeğinin görmezden gelindiği ve neden ortaya çıktığının değil nasıl başa çıkılacağına önemsendiği ve hatta stresle başa çıkabilmenin bir başarı kriteri olarak görülmeye başlandığı bilinmektedir (Gaulejac, 2013, s. 192). Gaulejac (2013, s. 201), stresten kaynaklanan zihinsel hastalıkların somut olarak çalışmanın sebep olduğu belirsizliklerden kaynaklandığını ispatlamanın zor olması nedeniyle tıpkı fiziksel rahatsızlıklar gibi tedavi edilmesi gereken ve bireylerin kendilerinin sorumluluklarında olan hastalıklar olarak görüldüğünü; fakat bu sorunun kişisel bir sorun değil, toplumsal bir sorun olduğunu belirtmiştir.

Sennett'e (2008, s. 146) göre sadece iş ile ilgili süreçlerin belirsiz olması, gelecekle ilgili plan yapılamaması, sürekli işsiz kalma endişesi ile yüz yüze olunması stres ve kaygıya yol açmamakta; işle ilgili pratiklerin sosyal yaşantılara yansımından dolayı insanların birliktelik duygusu geliştirememeleri, içine düştükleri olumsuz durumlarla birlikte mücadele edecekleri kimsenin olmadığını hissetmeleri onların mücadele yöntemlerini ve topluma uyum süreçlerini etkilemektedir. Toplumsal yapıyı etkilemesi tam da bu sebeplerden mümkün olabilmektedir; çünkü esnek üretimle birlikte benimsenen, tek başına sorumluluk alma, geçmişini terk edebilme, geçmiş yeteneklere değil geleceğe odaklanma anlayışları insanların birbirleriyle kurmakta oldukları ilişkilerine de sirayet etmekte, dolayısıyla tüm yaşantılarının belirleyicisi olarak ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi çalışma arkadaşları ile bir

sorun yaşadığında sorunun çözümü için çaba harcamak yerine farklı bir iş bulmayı tercih eden ve yeni bir takımla çalışmayı sürdürebilen insanlar, aileleri ve çevreleri ile ilgili bir sorun yaşadıklarında da sorunun çözümü için çaba harcamak yerine gitmeyi tercih edebileceklerdir.

Esnek üretimle birlikte kabul gören insan ilişkilerinin aile içinde nasıl tecrübe edildiğine eğilen Standing (2017, s. 45), kurumların dönüşen yapısının devlet politikalarını da etkilediğini, devletin gerçekleştirmesi beklenen sosyal sorumluluklardan kaçmaya yönelik politikalar izlemesine karşılık insanların da sorumluluktan kaçmayı aile içindeki ilişkilerin en aza indirmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir. Esasen bu durumu yardımlaşmanın ve başkası ile ilgili sorumluluk almanın kötü bir durum olarak algılanmasının toplumsal bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür, esnek üretimle birlikte daha fazla hissedilmeye başlanan bireysellik anlayışı, herkesin sadece kendisinden sorumlu olması anlayışının kabul görmesine yol açmaktadır. Herkes tarafından kabul görülüyor olmasına rağmen bir anlayışın insanlara zarar vermekte olduğunu söylemek çok kolay olmadığı gibi, yaşanan ilişkilerdeki yüzeyselliğin ve geçiciliğin bu durumun kanıtı olarak gösterilebileceği düşünülmektedir. Bu konu ile dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise insanların yardımlaşma, başkası için sorumluluk almak için genellikle zaman ve imkân bulamadıklarını göz ardı etmemek gerektiğidir, performansa dayalı emek sürecinin insanları çok çalışmaya mahkûm ettiğini ve bunun dışında herhangi bir faaliyet için zaman bulunamadığını tahmin etmek zor değildir.

İnsanların yardımlaşmadan kaçındıkları, sadece kendilerini önemsediklerini düşündürtebilecek olan bu durumda göz ardı edilmemesi gereken nokta, Hobbes'un insan doğasına dair yaptığı açıklamalarla da desteklenebileceği gibi, insanların her durumda kötülük yapma eğiliminde olduğu değil, içinde bulunduğu şartların, uyum sağlamak zorunda olduğu yaşam biçimlerinin kötülük yapmalarına yol açabilecek olmasıdır (Senemoğlu, 2016, s. 91).

Dolayısıyla insanların birbirlerine yardım etmekten kaçınıyor olmalarının sebeplerinden biri esnek üretimin yol açtığı güvensizliktir, yeni ekonomik düzenin insanların değerli bir şey yaptıklarını hissetmelerine engel olması ile birlikte yerlerinin kısa sürede doldurabileceği hissi kendilerinin değersiz, hemen vazgeçilebilen insanlar olduklarını düşünmelerine yol açabilmektedir. Bu nedenle de fazladan sorumluluk almanın, kendi durumlarının ne olacağını tahmin edemedikleri düzende bir de yardım etmek için fazladan çaba harcamanın

kolay olmayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Sennett (2008, s. 154), bu durumun esnek üretimle birlikte hissedilmeye başlanan bir duygu olmamakla birlikte, esnek üretimin bunu daha hissedilir hale getirdiğini, işe yaramazlık duygusunun sadece maddi koşullara bağılı olarak hissedilemediğini, çalışma düzeninin insanları değersiz hissetmelerine yol açarak bir ikna ve rıza mekanizması sağlandığını belirtmiştir. Enrico'nun çalışma hayatının zorluklarla dolu olması ile birlikte devam eden bir yaşam anlatısının, çocukları için iyi bir şey yapıyor olduğunu hissetmesinin ona sağladığı avantaja karşılık Rico'nun da ailesini önemsemesine, çocuklarına maddi olarak iyi imkanlar sağlayabiliyor olmasına rağmen ailesi için iyi şeyler yapmakta olduğunu hissedemiyor olmasının esnek üretimin örgütlü kapitalizmden farklı olarak işe yaramazlık hissine yol açmasından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Modern zamanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlardan birinin bir kimliğe sahip olmak olduğu, verili olmayan kimliğin inşasının insanların kendi sorumluluklarında olduğu bilinmektedir ve kimlik inşa sürecinde kapitalist kültürün egemen hale gelmesiyle zenginlik ve statünün ön plana çıkmış olduğu bilinmektedir (Bauman, 2005, s. 178). İnsanların meslekleriyle bir kimlik sahibi olmaları şaşırtıcı olmamakla, hatta zanaatkârlıkta kıymetli görülen bir anlayış olmakla birlikte bugün muğlaklaşan ve geçicileşen meslek anlayışında bu durumun sorun yaratabileceği söylenebilir. Mesleğin prestij sağlamada bu kadar önemli hale gelmesi ile sürekli iş değiştirmek zorunda kalan, kalıcı ve kendilerine prestij sağlamayan işlerde çalışmak zorunda olan insanların kendilerini değersiz hissettikleri, diğer taraftan kendilerine prestij sağlayan işlerde çalışan insanların da işlerini kaybetmekten sadece maddi açıdan zorluk çekebilecekleri için değil başarısız hissedecekleri için endişe duydukları görülmektedir.

Bunların yanı sıra bu durum insanların gelecekleri ile ilgili endişe duymalarına yol açmakta, hayatlarında yeni bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Çeşitli meslek gruplarıyla yaptığı görüşmelerden edindiği deneyimlerini paylaşan Botton'ın (2014, s. 116) yer vermiş olduğu örneklerden biri bu durumu açıklar niteliktedir; kariyer danışmanı olarak çalışan kişinin insanların en çok endişe ettikleri konunun daha çalışma hayatının başında meslek seçiminde doğru karar veremeyecekleri ile ilgili olduğunu dile getirmiştir. İnsanların seçecekleri mesleklerle ilgili endişe duymaları anlamsız görünmemektedir, burada sorunlu olan konu, insanların yeteneklerine ve ilgilerine göre meslek seçmeye çalışmaktansa hangi mesleğin kendilerine prestij sağlayacağına odaklanmış olmalarıdır; fakat bunun için bireysel

olarak insanların suçlanması anlamlı görünmemektedir, mesleğin kimlik haline gelmesinin, insanların toplum tarafından nasıl göründüklerinin mesleklerine bağlı olmasının insanları bu duruma sürüklediği açıktır.

Bunun yanı sıra Botton (2005, s. 15), statü, prestij sahibi olmanın insanlar için önemli olmasının sebebinin kabul görmek, sevilmek, önemsenmek gibi duyguların tatmin edilmesine hizmet etmesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Benzer şekilde Polanyi (2010, s. 88-89) de ekonomik süreçlerin sosyal ilişkiler üzerinde ciddi bir rol oynamakta olduğunu düşünmekte, insanların maddi zenginlik için çaba göstermelerinin sebebinin toplumsal olarak bir konum sahibi olma ve sosyal çevrelerinden değer görme ihtiyacından kaynaklandığını savunmaktadır.

Toplumsal süreçleri ekonomik süreçlerden ayrı yorumlamak mümkün görünmemektedir; insanların yaşadıkları başarısızlıklarla ilgili sorumluluk almak zorunda olmaları, statünün insanın değerli görülmesinde önemli rol oynuyor olması kapitalist kültürün zenginliği ve daha fazla kâr elde etmeyi hedefliyor olmasından kaynaklanmakta ve bu anlayış toplumsal yaşayışı da şekillendirmektedir. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür ki, fabrikada çalışan işçiler, kamu kurumlarında istihdam edilen memurlar, esnek üretimle birlikte yaygınlaşan hizmet sektöründe çalışan insanlar sadece ürün ya da hizmet üretmiş olmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal ilişkileri de üretmiş olurlar (G. Özdemir & A. Özdemir, 2008, s. 51).

Esnek üretimle birlikte bu durumun nasıl tecrübe edildiğine değinen Gaulejac (2013, s. 156), bireylerin yaşamlarının işletmecisi haline geldiğini, kendisine prestij sağlayacak bir iş sahibi olmak için hedef belirlemesi, bu hedefe göre tüm hayatını ve zamanını düzenlemesi, performansını her gün artırmak üzere çalışma hayatında yer alması gerektiğini ifade etmiştir. Sennett'ın (2008, s. 87-88) uzun yıllar bar işletmeciliği yapan Rose'un deneyimlerinin değerli olacağına güvenerek çalışmaya başladığı reklam şirketinde yaşadıkları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Rose'un her an işten çıkarılma korkusu ile karşı karşıya kalmış olduğunu aktaran Sennett, orada kalmaya devam ettiği her gün kendini kanıtlamak zorunda kaldığını, yeni bir şeyler, kendini ön plana çıkaracak işler ortaya çıkarmadığında önceki başarılarının da görmezden geldiğini ve bu şekilde davranmadığı sürece işten çıkartılacağını bildiğini dolayısıyla bunun risk ile yaşamayı öğrenmek olarak nitelendirilebileceğini ifade etmiştir. Esnek üretim anlayışı ile birlikte insanların hayatlarını

sürekli risk altındaymış gibi yaşamak zorunda kaldıkları, olumsuz bir durum olmadığında dahi endişe ve kaygı hissettikleri görölmektedir.

Türkiye’de Esnek Üretim Süreçlerinin Deneyimlenmesi

Sennett’in esnek üretimle birlikte ortaya çıktığını ileri sürdüğü dönüşümlerin izlerini Türkiye’de sürmek de mümkündür. Esnek üretim anlayışının yol açtığı dönüşümden hayatlarını devam ettirmek için çalışmak zorunda olan tüm insanların etkilenmekte oldukları görölmektedir. Türkiye’de de Sennett tarafından dile getirilen vasıfsızlaştırma, güvencesizlik, deneyimlerin değersizleşmesi, insanların yaptıkları işlerle, çalıştıkları kurumlarla ve bir arada çalışmakta oldukları insanlarla bağ kuramaz hale gelmeleri gibi sonuçlarla karşılaşmaktadır. Burada söz konusu edilen durumlardan bazılarına örnek olarak gösterilebilecek çalışmalara yer vermek Türkiye’de yeni çalışma anlayışının çalışanlar tarafından nasıl deneyimlendiğinin ortaya çıkarılması açısından önemli görünmektedir.

Söz gelimi Ebru Işıklı’nın yönetim kadrosu dışındaki ofis çalışanları ile yapmış olduğu mülakatlara dayanan çalışması, ofis çalışanlarının yaşanan dönüşümü nasıl tecrübe ettiklerinin anlaşılması açısından değerlidir. Çalışmada mülakatlardan edinilmiş olan ilk izlenim, Sennett’in sıklıkla vurgulamış olduğu gibi esnek üretimle birlikte dönüşen otoritenin tüm sorumluluğu çalışanlara yüklediğidir. Ofis çalışanlarının işlerini tamamlamak üzere fazla mesai yaptıklarında bunun için ücret talep etmekten çekinmeleri ve işlerini tamamlamalarının kendi sorumluluklarında olduğunu ifade etmeleri, buna hakları olmadığına inandırılmış olmaları yapılan işlerin tüm sorumluluğunu almak zorunda olduklarını gösterir niteliktedir (Işıklı, 2013, s.196-197). Bu örnekten yola çıkarak işin nasıl tamamlandığı ile ilgilenmeyerek sonuca odaklanan, dolayısıyla tüm sorumluluğu çalışana yükleyen yeni çalışma anlayışının insanlara ciddi sorumluluklar yüklemekle birlikte insanları hak ettiklerini talep etmekten dahi mahrum bırakmakta olduğunu ve insanların kendilerine olan güvenlerini de kaybetmelerine yol açacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Esnek üretim süreçleri ile birlikte başarının ilk koşulunun geçmişini terk edebilme, her türlü ortama uyum sağlayabilme ve her işin üstesinden gelebilme ile özdeşleştirilir hale geldiği görölmektedir. Sennett, bu durumun insanların işleri ile kurdukları bağın daha da muğlaklaşmasına yol açmakta olduğunu düşünmektedir; çünkü sıklıkla iş değiştirmek zorunda olan insan her seferinde hayatını yeniden kurmak zorunda kalacak ve yaşadıklarına

yabancılaşacaktır. Türkiye’de de benzer anlayışın gelişmiş olduğunun ortaya çıkarılabilmesi için başarılı bir iş görüşmesinde yapılması gerekenlerle ilgili kriterlere göz atmak yeterli olacaktır. Son yıllarda iş görüşmesi ile ilgili tavsiyelerin insanların geçmiş tecrübeleri ve yetenekleri ile ilgili olmaktan ziyade dış görünüşleri, her işi rahatlıkla yapabileceklerine dair istekli olmaları ile ilgili olduğu, dolayısıyla mesleki yetenek ve tecrübelerin ikinci planda kaldığı, sosyal becerilerin, rekabet ortamında ayakta kalabilecek olmanın ön plana çıkarılmakta olduğu görülmektedir (Bora, 2017, s.63). Buradan çıkarılabilecek sonuç, sahip olunan yeteneklerin, deneyimlerin değersizleştirilmiş olduğu ve bir alanda uzmanlaşmış olmaksansa vasıfsız olmanın daha tercih edilir olduğudur. Böylece sürekli değişen piyasa koşullarına göre insanların yaptıkları işlerin değiştirilmesi mümkün olabilecek, iş sahibi olan insanlar aynı kurum içinde dahi farklı görevler üstlenebileceklerdir.

Tanıl Bora (2017, s.58) Türkiye’de tüm sektörlerde çalışan insanların üretim süreçlerinin esnetilmesi anlayışından etkilenmekte olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamış olduğu makalesinde beyaz yakalı çalışanlar tarafından güvencesizleşme ve geçici sözleşmelerle çalışma anlayışının nasıl deneyimlenmekte olduğunu aktarmıştır. Görüşmeler yaptığı kişilerden biri olan inşaat mühendisinin yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak çalışma süreçleri ile ilgili yaşananlara ışık tutmaya çalışmıştır. Makalede yeni mezun bir inşaat mühendisi olan görüşmecinin kısa süreli sözleşmelerle istihdamın yaygınlaşmış olduğu inşaat sektöründe özellikle yeni mezunların çok düşük ücretlerle çalışmayı kabul ettiklerinden koşulların iyice kötüleşmiş olduğunu belirttiğine yer vermiştir. Yeni mezunların bu durum karşısında nasıl bir tavır almaları gerektiğini bilemediklerinden bu durumu kabullenmiş olduklarını, kısa süreli çalışmayı daha iyi işlerde çalışmaya başlamadan önceki adım olarak gördüklerinden sorun haline getirmediğini, sürekli daha iyi fırsatlar peşinde koştuklarını ve sıklıkla iş değiştirdiklerini ifade ettiğini eklemiştir. Burada sorun olarak görülecek durumlardan ilki genç mühendislerin zaman geçtikçe yaşayacakları hayal kırıklığıdır; çünkü esnek üretimin güvencesiz çalışma anlayışı tüm hayatları boyunca kendilerini etkileyecektir. Kalıcı olacak bir işte çalışma ihtimalleri düşük olduğundan gelecekle ilgili kendilerine bir yol çizme konusunda ciddi problemler yaşayacaklarını tahmin etmek zor değildir. Bunun yanı sıra bu olayın işaret ettiği bir diğer durum ise sadece mavi yakalılarının değil esnek üretim anlayışının etkisini artırdığı güvencesiz çalışma anlayışının tüm çalışma alanlarında etkisini göstermekte ve insanları bu şartlarda ayakta kalmaya zorlamakta olmasıdır.

Türkiye’de esnek üretim anlayışının sadece özel kurumlarda çalışan insanların hayatını etkilemediği, esnekleşme anlayışının kamu kurumlarında da etkisini gösterdiği ve uzun yıllar aynı yerde çalışma anlayışının gün geçtikçe etkisini yitirdiği bilinmektedir. Devlet okullarında ücretli ya da sözleşmeli öğretmenlerin istihdam edilmesi, kamu kurumlarında taşeron firmalar aracılığıyla görev almakta olan çalışanlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’de 4A güvenceli memurluk kadrolarının yerini özel meslek bilgisi gerektiren durumlar için uygulanan 4B kadrosu ile istihdama bırakmakta olduğu görölmektedir. 4B kadrosu ile ilgili vurgulanmak istenen esnek üretim anlayışına uygun olarak düzenlenmiş bu kadronun güvencesiz ve iş garantisi olmayan bir kadro olması ve kısa süreli sözleşmelerle istihdamı kolaylaştırmakta olmasıdır (Kablay, 2014, s.176-177). Aynı kurumda benzer görevlerde yer almalarına rağmen geçici kadro ile çalışan insanların birlikte çalıştıkları insanlarla aynı haklara sahip olmamaları insanlar arasında statü farkının adaletsiz bir şekilde ortaya çıkmasına yol açmakta ve insanlar arasındaki rekabeti daha da kızıştırmaktadır. Bunların yanı sıra çalıştıkları kurumlardan her an ayrılma riski ile yaşamak zorunda olan insanların birlikte çalıştıkları insanlarla ve yaptıkları işlerle bağ kurmalarının mümkün olamayacağı açıktır.

Aynı şekilde devlet okullarındaki öğretmen ihtiyacının büyük bir kısmının sözleşmeli ya da ücretli öğretmenlik kadroları ile sağlandığı görölmektedir. Aynı işi yaptıkları halde kadrolu öğretmenlerle aynı haklara sahip olamayan geçici statüdeki öğretmenlerin sayısının gün geçtikçe artmakta olduğu görölmektedir. 2000’li yılların başından itibaren uygulanan yöntem ile üniversitede öğretmenlik eğitimini tamamladıktan sonra kadrolu olarak öğretmenlik görevine gelebilmek Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) sonuçlarına bağlı olduğundan geçici ve sözleşmeli öğretmenlik anlayışının kabul görür hale geldiği bilinmektedir. Böylece insanlar sınavlardan başarısız oldukları için kadrolu olarak mesleklerini icra edemeyeceklerini düşünmek zorunda bırakılmaktadırlar (Ertürk, 2013, s.123). Türkiye’de yaşanan bu durum Sennett’in sözünü ettiği, otoritenin emek süreçlerinin sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi için belli kriterler ortaya çıkarmasına örnek olarak gösterilebilir. Belli kriterleri sağlayamayanlar başarısız olarak nitelendirilecek ve insanlar bu başarısızlıkla tek başlarına mücadele etmek zorunda olduklarını kabul etmek zorunda kalacaklardır. Böylece sınavda başarılı olamadığı için geçici öğretmenlik kadrolarında çalışmayı kabul etmek zorunda kalan insanlar yaşadıklarını bir haksızlık olarak görmeyecek, görseler bile nasıl mücadele edeceklerini bilemeyecek ve sistemin sorunsuz bir şekilde

devam ettirilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle insanların yaşadıkları ile ilgili sorumluluk almaları, içine düştükleri durumlarla tek başlarına mücadele etmek zorunda hissetmeleri esnek üretim anlayışını sürdürülmesi açısından önemlidir ve Sennett bu durumun görmezden geldiği için üzerinde durulmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye’de esnek üretim anlayışının egemen hale gelmesi ile en çok etkilendiği bilinen insanlar hizmet sektöründe çalışanlardır; çünkü esnek üretimle birlikte esnek çalışma saatleri ve insanlara yüklenen sorumlulukların artırılmasına fırsat yaratıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra hizmet sektöründe çalışan insanların fiziksel olarak zor şartlara maruz kalmaları ile birlikte müşterinin memnun edilmesine dayanan çalışma biçiminin insanların yapmakta oldukları işlerle bağ kurmada daha ciddi sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır. Bu durum otel, çağrı merkezi ve bir satış mağazası çalışanları ile yapılan görüşmelere dayanan çalışma örnek olarak gösterilerek daha açık bir şekilde ifade edilebilecektir. Yapılan çalışmada ortaya çıkan sonuç, hizmet sektöründe çalışan insanların fiziksel olarak yıpranmalarının yanı sıra duygusal olarak da yıprandıklarıdır; çünkü müşterileri memnun etmek zorunda olduklarından kendi gerçeklerini, hissettiklerini ve doğrularını bir tarafa bırakmak zorunda kalan insanlar yaptıkları işlere iyice yabancılaşmışlardır (Kaya, Serçeoğlu, 2013, s.317-318). Müşterilerin memnuniyeti için çalışanlarından çaba beklemesi, şirketlerin kârlarına odaklanmış olmaları şaşırtıcı değildir. Burada vurgulanmak istenen esnek üretim süreçleri ile bu durumun daha şiddetli bir şekilde hissedilmeye başlanması, çalışanlarının fiziksel ve ruhsal durumlarının göz ardı edilerek sadece kendi çıkarına odaklanmış kurum sahiplerinin keyfi davranışlarına fırsat yaratılmış olmasıdır. Elbette işverenlerin çalışanların ihtiyaçlarını ve isteklerini görmezden gelmeleri esnek üretimle birlikte ortaya çıkmış değildir; burada çalışma ile ilgili tüm süreçlerin belirsizleşmiş olduğundan yaşanan sömürü ve tahribatın daha ağır olduğu vurgulanmak istenmektedir. Kısa süreli, güvencesiz bir şekilde istihdamı kolaylaştırılmış olması nedeniyle işverenler durumundan şikayetçi olacak çalışanı kolaylıkla işten çıkartabilecek ve yerine kolaylıkla başka birini getirebilecektir. Bu durumun insanların kendilerine olan güvenlerini de kaybetmelerine yol açmakta olduğu açıktır, yerinin kolaylıkla doldurulabileceğini ve işten çıkarılmasının hiç de zor olmadığını bilen insan bir iş sahibi olduğunda dahi kendini güvende hissedemeyecek ve gelecekle ilgili endişe içinde hayatını sürdürmek zorunda kalacaktır.

Türkiye’de geçici sürelerle çalışma anlayışının benimsenmiş olduğuna örnek olarak gösterilebilecek olaylardan biri de kısa süreli projelerde istihdam edilme eğilimidir. Parça

başı iş anlayışının modern biçimi olarak görülebilecek olan projelerde istihdam edilmenin özellikle beyaz yakalı çalışanlar tarafından tercih edilir olduğu görülmektedir (Bora, 2017, 215-216). Düzensiz ve garantisiz iş imkânı olarak nitelendirilebilecek bu çalışma anlayışının insanların geleceklelerini planlayabilmelerine engel olmasına rağmen tercih edilmesinin birçok sebebi olmakla birlikte bu çalışma açısından önemli görülebilecek sebebi tüm kurumların güvencesizleştirilmiş olmasından dolayı insanların kendilerini çaresiz hissetmeleri ve yeni fırsatların peşinden koşabilmek için projelerde çalışmanın kendilerine avantaj sağlayabileceğine inandırılmış olmalarıdır.

Söz konusu örneklerle işaret edilmek istenen Sennett'in esnek çalışma anlayışının yol açtığını düşündüğü güvensizlik, belirsizlik ve insanların hayatlarını endişe içinde sürdürdüklerine dair endişelerinde haklı olduğu ve Türkiye'de de benzer süreçlerin yaşanmakta olduğudur. Geçici sözleşmelerle, kısa süreli işlerde, haklarını alamayan insanların gelecekleleri ile ilgili endişe içinde hayatlarını sürdürmek zorunda oldukları görülmektedir. Her an işsiz kalabileceği gerçeği ile yüz yüze olan insanlardan işin kendilerine yüklediği sorumluluklarla mücadele ederken aynı zamanda yeni bir iş bulmak için hazırlıklı olmaları beklenmektedir. Bunlarla birlikte tüm süreçlerin esnetilmiş olduğu çalışma anlayışı ile yaptıkları işleri kendilerince anlamlı hale getirmekten de mahrum kalmış insanların ayakta kalmakta zorlandıklarını tahmin etmek zor değildir.

Sonuç

Sennett'in kaleme almış olduğu eserlerinin değerli görülmesi ve bu çalışmanın ortaya çıkmasının sebebi esnek üretimle birlikte çalışma ile ilgili yaşanan dönüşümün Türkiye'de de benzer şekillerde yaşanıyor olmasındandır. Bununla birlikte Sennett'in literatüre yapmış olduğu düşünülen katkısı ise insanların çalışma ile ilgili yaşamakta oldukları sorunların çözümüne ilişkin getirilen yorumlardan farklı olarak Sennett'in bu sorunların nedenlerine dair anlaşılır bir tablo çiziyor olmasıdır. Zanaatkârlığın terk edilmesi ile insanların yaptıkları işleri anlamlandırmakta zorlanmalarının, iş birliği ve rekabet anlayışının dönüşmesi ile insanların içine düşmüş oldukları yalnızlık ve güvensizliğin nasıl ortaya çıkmakta olduğunun anlaşılması için ortaya koyduğu çabanın değerli olduğu düşünülmektedir.

Kapitalist kültürün insanların yaşamlarında nasıl bir tahribata yol açtığını gözler önüne sermek isteyen Sennett, söz konusu etmiş olduğu olumsuz etkilerin esnek üretimle birlikte

ortaya çıkmış olduğunu savunmamakta; fakat esnek üretimle birlikte ortaya çıkan belirsizliklerin insanlarda daha ciddi tahribatlara yol açtığını vurgulamaktadır. Öncelikli olarak zanaatkârlık anlayışının fabrikada üretimin yaygınlaşması ile terk edilmesinin etkilerinin bugün dahi sürdüğünü, üretim biçimi olarak sürdürülmesinin mümkün olmaması ile birlikte hiç olmazsa bu anlayışın düşünce olarak etkisinin devam ettirmesinin çok değerli olacağını düşünmekle birlikte bunun mümkün olmadığını gözler önüne sermiştir.

Sennett bir şeyi en iyi şekilde yapmak için çaba harcayan kişi olarak tarif ettiği zanaatkârın yani ürünün hangi adımlardan geçerek ortaya çıktığını, yapım aşamasında nelerle karşılaşıldığını ve hepsinden önemlisi ürünün insanlara sağlayacağı fayda ile ilgili anlamlı bir ilişki kurabilen kişi olduğunu ifade etmiştir. Bunun aksine esnek üretimle birlikte sözgelimi yaptığı ekmeğin sadece bir tuşa basmaktan ibaret olduğu günün koşullarında çalışan insanın bu ilişkiyi kurabilmesini beklemenin anlamlı olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Elbette teknolojinin gelişimi ile bazı adımların daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi insanların fiziksel olarak daha iyi şartlarda çalışmalarına imkân sağlamaktadır; Boston'daki üretim sürecini yirmi beş yıl ara ile gözlemlemiş olan Sennett bu duruma şahit olmuştur; fakat tüm bu olanakların yanında insanların gerçekleştirmekte oldukları faaliyetlerden daha da uzaklaştıkları görülmektedir ve Sennett bu durumun insanların tüm sosyal ilişkilerine yansıyor olmasından dolayı endişe verici olduğunu düşünmektedir.

Zanaatkârlığın etkisini yitirmesinin yeni yetenek kriterlerinin ortaya çıkmasına yol açtığını ifade eden Sennett, günün iş gücü ihtiyacına göre belli kriterlerin ortaya çıktığını, bu kriterlerin belli gruplar tarafından belirlendiğini ve diğer tüm insanların bunlara uyacak şekilde bir yaşam tarzı kurmak zorunda kaldıklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu durumun yol açtığı sorun sadece insanların bu kriterlere boyun eğmek zorunda kalmaları da değerdir, aynı zamanda belirli kriterleri sağlayamayanların başarısız olarak nitelendirilmeleri ve somut bir gösterenle işaret edilen başarısızlığın insanların kendi sorumluluklarında olduğunun savunulmasıdır. Esnek üretimin yaygınlaşması ile hissedilen en ciddi durumlardan birinin insanların yaşadıklarından tek başlarına sorumlu olmalarını gerekli gören anlayış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanları yalnızlaştıran, yaşadıkları sorunlarla ilgili mücadele yöntemlerinin bertaraf edilmesine yol açan bu anlayışın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenin kurumların yapısal olarak geçirdikleri dönüşümler olduğunu söylemek mümkündür.

Kurumsal yapılarda ortaya çıkan değişimin en temel sebebi, hızlı bir şekilde değişim gösteren piyasa koşullarına cevap verebilmeyi ve kurumsal yapının esnetilmesi olarak ortaya çıkan bu durum ara katmanlı yapının yerini işin tamamlanması için belirlenen adımların işi kısa sürede tamamlamaya ve daha hızlı karar almaya odaklanmış anlayışa bırakmasıydı. Sennett'in deyimiyle günün kısa vade anlayışına uygun olarak düzenlenen kurumsal yapının mesleklerin muğlaklaşmasına, iş sözleşmelerinin geçicileşmesine, güvencesiz çalışma anlayışının yaygınlaşmasına yol açtığı bilinmektedir. Sennett'e göre, esnek kurumsallaşmanın yol açtığı en ciddi sorun kısa süreli iş sözleşmeleri ve geçici istihdamın yol açtığı insanların gelecekle ilgili öngörü sahibi olamamaları ve buna bağlı olarak da bir yaşam anlatısından mahrum olmalarıdır. İnsanlar esnek üretimin yol açtığı uzun saatler çalışma ve fazla iş yükünün yanı sıra bir de geleceğin belirsizliği ile başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar.

Bununla birlikte bu belirsizliklere rağmen ayakta kalmanın bir kriter olarak ortaya çıktığına değinen Sennett, çalışanlar açısından bu durumun nasıl tecrübe edildiğine eğilmenin önemli olduğunu vurgulamış ve yaptığı gözlemler ışığında çalışma ile ilgili kavramların dönüşmüş olduğunu rekabet ve iş birliği anlayışlarının tüm sorumluluğu çalışanlara yükleyecek şekilde düzenlenmiş olduğunu ifade etmiştir. Hali hazırda güvencesiz çalışma anlayışının insanlara yüklemiş olduğu belirsizliklerle birlikte uzun süre bir arada çalışmanın sağladığı güven duygusundan da mahrum olan insanların yeni çalışma anlayışı ile daha ciddi baskılara maruz kaldıklarını vurgulamıştır.

Sennett'in esnek üretim anlayışının yol açtığını düşündüğü sorunlardan bir diğeri ise çalışma hayatında ayakta kalmak için edinilen alışkanlıkların sözgelimi kısa vadeli amaçlara yönelmenin, geçmişini geride bırakabilmenin toplumsal hayata da yön veriyor olması ve insanların tüm ilişkilerinde bu alışkanlıkların sürdürülmesidir. Bunun bir iktidar biçimi olarak ortaya çıktığı, insanların ekonomik düzene uyum sağlamaları amacına hizmet ettiği, bunun sadece çalışma ile ilgili alanlarda değil hayatın her alanına yansıtılarak mümkün olabileceği için tüm kurumların buna göre dönüşmüş olduğu görülmektedir.

Sennett, yaşanan tüm bu dönüşümün insanlardaki karşılığının ise stres, kaygı ve işe yaramazlık endişesi ile hayatlarının sürdürülmesi olduğunu ifade etmektedir. Çalıştığı kuruma karşı sadakat ve bağlılık hissedemeyen, bir arada çalıştığı iş arkadaşlarına güvenemeyen, edinmiş olduğu kabiliyetler değersizleşeceği için endişe duyan, gelecekle

ilgili plan yapamayan insanın hayatını stres ve kaygı içinde sürdürmekte olması şaşırtıcı değildir. Bunların yanı sıra mesele sadece işsiz kalma endişesi de değildir, yapılmakta olan işin bir kimlik olarak ortaya çıkması da insanları statü ve prestij peşinde koşmaya zorlamakta, insanların becerilerine, ilgilerine göre meslekler seçmektense kendilerine prestij sağlayacağını düşündükleri işlerde çalışmak için kendilerine yol çizdikleri görülmekte ve bunun sonucunda da yaptıkları işlerle bağ kurmalarının iyice zorlaştığı bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Bauman, Z. (2005). Bireyselleşmiş Toplum (çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Beaud, M. (2003). Kapitalizmin Tarihi (çev. Fikret Başkaya). Ankara: Dost Kitabevi

Bora, T. (2017). Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış. Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan, İlknur Üstün (Ed.), Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yaka İşsizliği (6. Baskı) içinde (s. 49-71). İstanbul: İletişim Yayınları

Bora, T. (2017). Beyaz Yakalıların İş Bulma ve Geçinme Stratejileri. Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan, İlknur Üstün (Ed.), Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yaka İşsizliği (6. Baskı) içinde (s. 203-258). İstanbul: İletişim Yayınları

Botton, A. (2005). Statü Endişesi (çev. Ahu Sıla Bayer). İstanbul: Sel Yayınları

Botton, A. (2014). Çalışmanın Mutluluğu ve Sıkıntısı (5.bs.) (çev. Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Sel Yayınları

Dowd, D. (2013). Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih (2. bs.) (çev. Cihan Gerçek). İstanbul: Yordam Kitap

Duhm, D. (2015). Kapitalizmde Korku (2. bs.) (çev. Sargut Şölçün). İstanbul: Kırmızı Yayınları

- Ertürk, E. (2013). Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinin Dönüşümü. Ayşe Buğra (der.), Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları (2. baskı) içinde (s. 113-148). İstanbul: İletişim Yayınları
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin Doğuşu (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi
- Fromm, E. (1996). Çağdaş Toplumların Geleceği (çev. Gülnur Kaya-Kaan H. Ökten). İstanbul: Arıtan Yayınevi
- Gaulejac, V. (2013). İşletme Hastalığının Tutulmuş Toplum (çev. Özge Erbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gorz, A. (2014). Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri (2. bs.) (çev. Nilgün Tural). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Harvey, D. (2010). Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri (5. bs.) (çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D. (2015). Neoliberalizmin Kısa Tarihi (2. bs.) (çev. Aylin Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık
- Hobsbawm, E. (2003). Sanayi ve İmparatorluk (2. bs.) (çev. Abdullah Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi
- Işıklı, E. (2013). Ofis Çalışanlarının Yalnızlığı. Ayşe Buğra (der.), Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları (2. baskı) içinde (s. 181-208). İstanbul: İletişim Yayınları
- Kablay, S. (2014). Kamu İstihdamındaki Esnekleşmeye 4B Örneğinden Bakış. Özgür Müftüoğlu, Arif Koşar (haz.), Türkiye’de Esnek Çalışma içinde (s. 158-184). İstanbul: Evrensel Basım Yayın
- Kaya, U. ve Serçeoğlu, N. (2013). Duygu İşçilerinde İşe Yabancılaşma: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 1(36), 311-346.
- Macfarlane, A. (1993) Kapitalizm Kültürü (çev. Remzi Hakan Kır) İstanbul: Ayrıntı

Yayınları

Polanyi, K. (2010). Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri (9. bs.) (çev. Ayşe Buğra). İstanbul: İletişim Yayınları

Senemoğlu, O. (2016), Machiavelli'den Hobbes'a Rönesans Dönemi Siyaset Teorisinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı, *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 3(8), 77-100.

Senemoğlu, O. (2017a), Marx'ı Yeniden Düşünmek: İnsan Doğası, Toplum ve Özgürlük. Ankara: Hece Yayınları.

Senemoğlu, O. (2017b). Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi*, 4(12), 66-88.

Sennett, R. (1997). Yeni Kapitalizm. *Deftir Dergisi*, 64 (2), 31-45.

Sennett, R. (2005). Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada (çev. Ümmühan Bardak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2008). Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Karakter Üzerindeki Etkisi (3. bs.) (çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2011). Yeni Kapitalizmin Kültürü (2. bs.) (çev. Aylin Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2012). Beraber (çev. İkbay Özküralpli). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2013). Zanaatkâr (2. bs.) (çev. Melih Pekdemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Standing, G. (2017). Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf (4. bs.) (çev. Ergin Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları

Thebaud, A. (2012). Çalışmak Sağlığa Zararlıdır (çev. Ayşe Güren). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Weeks, K. (2014). Çalışma Sorunu: Feminizm, Marksizm, alışma Karşıtı Politika ve alışma Sonrası Tahayyüller (ev. Tamer Tosun). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Almanya’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı

Aslıhan YURDAKUL^{1*}

Prof. Dr. Ömer ÇAHA²

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

²Sabahattin Zaim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD

Öz

Bir aidiyet sorunu olan kimlik, içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel ilişkilerin ve ayrıca geçmişten günümüze ortaya çıkan tarihsel durum ve süreçlerin tamamından etkilenecek kendini inşa eder. Bu bağlamda, göç süreçlerinin kimliğin oluşumunda önemli rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu çalışmanın amacı; 1961 yılından itibaren Almanya’ya yönelen Türk işçi göçü sonucu bugün Almanya’da bulunan Türkiye kökenli üçüncü nesil bireylerin kimlik algısını araştırmaktır. Kimlik inşasında ön koşul her zaman bir “öteki”ne duyulan ihtiyaçtır. Dolayısıyla Almanya’da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin kendi kimliklerini inşa etmesinde de “öteki” önemli bir yer taşımıştır. Ancak günümüzde üçüncü neslin kendileri için “öteki” olan Alman kimliğini, kendilerinden tamamen farklı bir noktada konumlandırmadığı, kendi kimliklerini inşa sürecinde Alman kimliğine de yer verdikleri gözlemlenmektedir.

Identity Perception of Third Generation Turks in Germany

Abstract

Identity, which is a problem of belonging, is constructed through being influenced by the social and cultural relations it is in, as well as the historical events and processes that emerge from past to present. In this context, it is undeniable that immigration plays an important role in the formation of identity. The purpose of this study is to investigate the identity perception

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

Geliş (Received) : 05.06.2018

Kabul (Accepted) : 26.06.2018

Basım (Published) : 30.06.2018

of the third generation Turkish migrants who live in Germany today, as a result of Turkish labour migration to this country starting from 1961. The prerequisite in identity construction is always the need for an "other". Thus, it has an important place in Turkish migrants' identity construction, as well. However, it is now observed that the third generation does not place German identity, which is the "other" for themselves, in a place completely different from theirs; in fact, includes it in constructing their own identity.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sınai kalkınmalarını hızlandırmak isteyen Avrupalı ülkeler, bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan işgücü açıklarını işçi göçü ile sağlamayı hedeflemişlerdir. Bu ülkeler arasında olan ve göç alması 1956'dan daha öncelere dayanan Almanya, büyük bir atılım yapmak için yoğun şekilde işçi ihtiyacı duymuş ve o da bunu göç yolu ile gidermeyi amaçlamıştır. Türkiye, bu dönemde Almanya ile yaptığı ikili anlaşmalarla bu ülkeye göçmen işçi gönderen ülkeler arasında yer almaktadır. Almanya'ya yönelen ilk Türk işçi göçü 1961 yılında gerçekleşmiş ve 1974 yılında yürürlüğe konan aile birleşmesi yasasıyla, her ne kadar başlangıçta öyle amaçlanmamış olsa da, Türklerin Almanya toplumunda kalıcı bir yer edinmesi söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada; söz konusu yıllarda Almanya'ya göç etmiş olan Türk işçilerin torunlarının oluşturduğu Almanya'da yaşayan üçüncü nesil Türkiye kökenlilerin kimlik algılarının araştırılması amaçlanmaktadır. Birinci ve ikinci nesil Türkiye kökenli bireylerin Alman toplumuna adaptasyonu ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa da, üçüncü nesil bireylerin kendilerini tanımladıkları kimlik aidiyetiyle ilgili çalışmalar kısıtlıdır. Bu bağlamda öncelikle literatür analizi bölümünde kimlik ve göç kavramları tartışılacak ve kimliğin inşa sürecinin yanı sıra bu olgunun göç süreçlerinden nasıl etkilendiği ele alınacaktır. Bir sonraki başlıkta Türk işçi göçünün tarihsel arka planına yer verilerek günümüzde Almanya'da yaşayan üçüncü nesil Türkiye kökenlilerin kimlik algıları incelenecektir.

Çalışmanın bulguları yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle toplanmıştır. Yaşları 19-26 arası değişen katılımcılar kartopu metoduyla belirlenmiş ve mülakat soruları altı başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar çerçevesinde katılımcıların din, dil, kültür, sosyal çevre, etnisite ve kimliğe bakış ile ilgili sorulara verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir.

Literatür Analizi

Kimlik, kişinin ya da belli bir grubun kendileriyle ilgili sahip olduğu algısı olarak tanımlanabilir. Bu algı, kişiyi ya da grubu başkalarından ayıran farklılıklar ve başkalarıyla olan benzerliklerden oluşur ve aynı zamanda kendilerine yöneltilen “Kimsiniz?” sorusuna da cevap verir. Zygmunt Bauman, kimliği belirsizlikten kaçış olarak tanımlar (1998, 19). Birey ya da grup kim olduğunu ifade ederek kendisine dair belirli sınırlar çizer. Bu bakımdan kimlik bir ihtiyaçtır.

Kimlik, aynı zamanda insanın kendini kavrayışının bir ifadesidir. Ancak bu kavrayış ve kendinin bilincine varma eylemi aniden ortaya çıkmaz; insanın gelişim süreci içinde bu kavrayış da gelişir (Bilgin, 2007, 78). Başka bir ifadeyle kimlik, kendimizle ilgili sahip olduğumuz fikirlerin tamamıdır. Ve kimliğimizle ilgili algımız da, bu fikirler gibi zaman içinde değişiklik gösterebilir. Bu açıdan bakıldığında kavramın sabit ve durağan bir özellik taşımadığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Jonathan Rutherford, kimliğin asla durağan bir konum olmadığını, geçmişin ve geleceğin izlerini taşıdığını anlatır. Buna göre kimlik, yaşam anlatısında kesin olmayan, geçici bir noktadır (1998, 25). Claude Dubar da Rutherford’a benzer şekilde her kimliğin geçmişin izlerini taşıdığını vurgular. Kimliğin açıklanmasında bireyin sosyal kategorilere aidiyetinin yanı sıra, yaşam öyküsü de ele alınmalıdır (Dubar, 1991, 7’den aktaran Bilgin, 2007, 89). Bu bakımdan kimlik; bireyin kendisiyle birlikte yaşayan, değişen, gelişen bir olgudur.

Birey kim olduğunu ifade ederken, ait olduğu toplumsal yapılanmalara başvurur. Bireyin sahip olduğu kimlikler, kendi içinde gruplandırılmalar aracılığıyla, sosyal yapıyı oluşturan bireylerin ırk, milliyet gibi unsurlarından gelen farklılıkları üzerinden çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Kimliği oluşturan toplumsal yapılanmalar çeşitlilik gösterdikçe bireyin sahip olduğu kimlikler de o denli farklılık göstermektedir. Ayrıca toplumsal yapılanmalar zaman içinde değişime uğradıkça, kimlik kavramı kendini sürekli yenilemektedir (Karaduman, 2010, 2887). Kimliğin toplumsal yapılarla arasındaki bu güçlü bağ, onun aynı zamanda çok boyutlu bir kavram olmasını sağlar. Birey aynı anda birden fazla toplumsal yapılanmaya ait olduğu için, birden fazla kimliğe de sahiptir. Sibel Karaduman, bununla

ilgili olarak her birimizin içimizde bağlılık için savaşıyor, potansiyel olarak çelişik bir dizi kimlikle yaşadığımızı ifade eder (2010, 2887). Bu bakımdan kimlik, başkalarıyla ortak yönlerimizin bize sağladığı aidiyet duygusuyla iç içedir.

Aidiyetler söz konusu olduğunda benzerlikler kadar farklılıklara da vurgu vardır. Bunun nedeni bireyin kim olduğunu anlatırken kendini başkalarından farklı kılan özelliklerine de yer vermesidir. Jeffrey Weeks bunu kimliğin bazı insanlarla nelerinizin ortak olduğuna ve sizi başkalarından neyin farklılaştırdığına ilişkin bir aidiyet sorunu olarak tanımlar (1998, 85). Kimlik ve aidiyet konusunda farklılıklara olan vurgunun nedeni; her özdeşlik alanının öyle olmayana, yani *öteki*ne göre oluşturulup konumlandırılmasıdır (Kılıçbay, 2003, 156). Bu noktada ne olduğundan ziyade ne olunmadığı önem taşır (Sönmez-Selçuk, 2012, 80). William E. Connolly'ye göre; güçlü bir kimlik, farklılıkları öteki olarak kurar ve var olabilmek için bu farklılıklara ihtiyaç duyar (2002, 65-66). David Buckingham, bununla ilgili olarak kimlik kavramının benzerliklerle birlikte farklılıkları da içermesinin kavramın kendisinden paradokslu bir yapısı olduğu anlamına geldiğini ifade eder (2008, 1). Sonuç olarak kimlik, bireyi kimi zaman diğerlerinden farklılaştıran, kimi zamansa diğerleri ile benzeştiren bir araç işlevi görmektedir (Altun, 2013, 50). Kimlik ve aidiyet ile ilgili bir başka gerçek ise, kimlik duygusunun bir kez kazanıldığında birey ile dünya arasında bir vasıta, olayları ölçen ve değerlendiren bir mekanizma rolü oynamasıdır (Bilgin, 2007, 91). Tüm bunlardan hareketle bireyin gösterdiği davranışlarında kimliğinin ve aidiyetlerinin önemli bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kimliğin oluşumu ile ilgili öne çıkan iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan biri inşacı, diğeri ise özselci yaklaşımdır. Özselci yaklaşıma göre, kimlik doğal bir veridir ve doğumdan itibaren sabittir. Ancak inşacı yaklaşım kimliğin, değişen toplumsal yapılarla birlikte sürekli değişip dönüştüğünü benimser. Bugün sosyal bilimler; kimliğin kültürel, tarihsel ve sosyal bir inşa ürünü olduğu üzerinde hemfikirlerdir (Karaduman, 2010, 2887). Dolayısıyla kimliğin toplumsal alanda nasıl inşa edildiğini anlamak da büyük öneme sahiptir.

Kimlik inşasında biz ve onlar ayrımının önemli bir yeri vardır. Bu ayrım; bizden olan, aynı ya da benzer olana olumlu özellikler, farklı olana da olumsuzluklar atfedilmesiyle yapılır. Öteki, bu anlamda olumsuz özellikler taşır (Karaduman, 2010, 2888). Ne var ki biz ve öteki ilişkisi birbirini tamamlayan bir ilişkidir. Stuart Hall, öteki'ni dışlarken biz'i, biz'i oluştururken ise öteki'ni biçimlendirdiğimizi ifade eder: Biz, kendi konumunu bilir ve geri

kalan her şeyi buna göre konumlandırır (1998, 41). Öteki ne ölçüde varsa ve belirginse kimlik de o ölçüde belirginleşir (Türkbağ, 2003, 211). Başka bir açıdansa öteki bizim ‘negatif garantimiz’ ve koruyucu duvarlarımızdır; “...eğer o, farklılıkları birbirine karıştırarak yok olursa tüm koordinatlarımız parçalanır.” (Bilgin, 2007, 179). Bir diğer ifadeyle ‘ben’ ancak ‘öteki’ ile var olabilirim. Çünkü ben o olmayanım. Bu durum hem grup hem de birey kimliğinde geçerlidir (Türkbağ, 2003, 211).

Karaduman, bununla ilgili olarak kimlik gelişiminin ötekilere uygun yanıtlar bulabilme çabasına bağlı olduğunu belirtir. Birey, kendisi bir kişidir; ancak aynı zamanda toplumun da bir bireyidir. Kendisinin bilincindedir, ama toplum onu tanımlar; yaşamı kendindedir, ama bu yaşamı toplum içinde sürdürür. Bu yüzden tek bir benlikten de söz edilemez (Karaduman, 2010, 2889). Toplumsal yaşamın devingenliği içinde özneler de ortama göre konum ve yaşantılarını birey olarak korumak ya da yitirmek arasında sürdürürler (İlgin, 2013, 291’den aktaran Karaduman, 2010, 2890).

Kimliğin var olabilmesi için öteki’ne olan ihtiyacı, onun kişiler arası düzeyde bir ifade biçimi gerektirdiği anlamına gelir. Bunu sosyal kimlik olarak adlandırırız. Sosyal kimlik kuramının teorisyeni John G. Turner, sosyal kimliği insanların sosyal belirtecilerinin bir toplamı olarak açıklayarak bunun daha sonra belirli sınırlandırmalarda ben kavramının toplum içinde kognitif temsili olarak karşımıza çıktığını ifade eder (Turner & Giles, 1984, 24’ten aktaran Sözen, 1991, 94). Bir diğer teorisyen Henri Tajfel’in sosyal kimlik tanımı da bunu destekler niteliktedir. Buna göre; bireyler kendilerini kendi sosyal gruplarının üyelik şartları altında tanımlar; ve bunun önemini sosyal grupların diğer gruplarla ilişkilerinde kavrarlar (Tajfel, 1982, 480). Dolayısıyla sosyal karşılaştırmalar, sosyal kimliği açıklamakta önemlidir. Grupların sosyal karşılaşmaları sonucu ortaya çıkan bu karşılaştırmalarda, bireyler kendileri veya grupları hakkında olumlu bir imaj oluşturma eğilimindedir (Bilgin, 2007, 142).

Sosyal karşılaştırmalar konusunda, toplumun barındırdığı sosyal kategoriler üzerinde durmakta fayda vardır. Sosyal kategorileri ulus, ırk, sınıf, meslek, cinsiyet, din ve benzeri gruplandırmalar olarak belirtmek mümkündür. Birey, belirli sosyal kategorilerin içine doğar; bu yüzden sosyal kategoriler büyük oranda önceden belirlenmiştir. Ancak bu, sosyal yapının sabit olduğu anlamına gelmez. Aksine, bu yapı akışkandır ve ekonomik ve tarihsel güçlerin bir sonucu olarak sürekli değişir. Yeni kategoriler ortaya çıkar ya da bazı kategoriler

kaybolur. Kategorileri belirleyen özellikler veya kategorilerin aralarındaki ilişkiler de devamlı olarak değişir (Hogg & Abrahams, 1992, 14). Bunların arasındaki güç ve konum ilişkisi ise toplumdaki bazı kategorilerin diğerlerine nazaran daha fazla güç ve prestije ve daha büyük bir konuma sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu kategoriler birbirinden izole halde bulunmaz ve birey aynı anda birçok farklı sosyal kategorinin üyesidir (Hogg & Abrahams, 1992, 14). Bireyler, belirlenen sosyal kategoriler içinde yer alarak bir sosyal grubun üyesi durumunda iken bireysel kimliklerine göre değil, sosyal kimlik belirleyicilerine göre davranışlarda bulunup karşılaştırmaya giderler. Kendi grupları dışındaki fertleri ise homojen olarak görmez, kendilerini de diğer grup üyelerinden farklı görürler. Birbirlerini farklı meslekler, cinsiyetler ya da kültürlere mensup bireyler olarak tanımlarlar (Sözen, 1991, 95).

Michael A. Hogg ve Dominic Abrams, bireyin, kimliğini ve kendisine dair algısını büyük oranda aidiyet duydukları sosyal kategorilerden aldığını ifade eder (1992, 19). Bu nedenle kişiler arası iletişimde bireyin sosyal kategorisini öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranışlar göstererek sunduğu yüzü olan ve aynı zamanda toplumsal yapılanmayla örtüşerek sosyal yapıyla birlikte değişkenlik gösteren sosyal kimlik (Karaduman, 2010, 2888); fiziksel, zihinsel unsurları içeren bireysel kimlikle etkileşim halindedir.

Sosyal kimliğin topluluklar düzeyindeki ifadesi ise kolektif kimliktir. Bu kimlik, sınırları belli bir alanda belli bir kültürel topluluk tarafından taşınan kimlik olarak sınırlandırılabilir ya da genişletilebilir (Bilgin, 2007, 13). Alberto Melucci, kolektif kimliği kendi eylemlerinin yönlendirilmesinin yanı sıra eylemlerinin cereyan ettiği fırsatlar ve kısıtlamalar alanıyla da ilgili olan, etkileşim içindeki birden fazla birey tarafından üretilmiş etkileşimsel ve müşterek bir kimlik olarak tanımlar. Buna göre; kolektif kimlik oluşumu hassas bir süreçtir ve ardı arkası kesilmeyen yatırım gerektirir. Ayrıca kolektif kimlik, daha kurumsallaşmış toplumsal eylem biçimlerine benzer hale geldikçe örgütsel biçimler, bir formel kurallar sistemi ve önderlik örüntüleri halinde daha belirgin hale gelebilir (Melucci, 1989, 34-5'ten aktaran Schlesinger, 1994, 301).

Aidiyet etrafında oluşan kolektif kimlikler, bağlanmayı ve bütünleşmeyi sağlar. “Sosyal ilişkilerin devamlılığının sağlanmasında kimlik, bu anlamda insanları bir arada tutan bir sosyal bağ ve çimento özelliği gösteren bir nitelik taşır.” (Karaduman, 2010, 2887). David Harvey, kolektif kimlik arayışının ihtiyaç boyutunu güvenli bir liman arayışı olarak tanımlar. Ona göre bu durum hem bireysel hem de kolektif kimlik için geçerlidir. Buna göre; yer-

kimliği önemlidir, çünkü herkes kendini başkalarından ayıran bir mekan işgal eder (bir beden, bir oda, bir ev, insanı biçimlendiren bir topluluk, bir ülke); kendimizi başkalarından nasıl ayırdığımız ise kimliğimizi belirler. Çünkü kimsenin yerini bilmediği bir dünyada güvenli bir toplumsal düzenin oluşturulması ve sürdürülebilmesi zorlaşır (1997, 337).

Bilgin ise kolektif kimlik ihtiyacının bireysel kimlik ihtiyacıyla birlikte, bir kişi veya grubun kendisinde duyduğu ve doyumaya çalıştığı bir ihtiyaç olmaktan ziyade, toplumsal yapı ve örgütlenmelerle, çevresel norm ve değerlerle, dünyanın ve çağın havasıyla ilişkili olarak gelişen ve yaşanan bir ihtiyaç olduğunu ifade eder. Bu bağlamda kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtır. Bir topluluğun kimliği, diğer topluluklarla ilişki içerisinde ve zamanla değişir. Ayrıca tıpkı bireysel kimlik gibi kolektif kimliğin de öteki'ne ihtiyacı vardır (Bilgin, 2007, 14). Biz'in oluşturulabilmesi ve anlamlanması için onlar'ın var olması gerekir. Çünkü nasıl ki ben kendimi o'nun üzerinden inşa ediyorsam, biz de kendimizi onlar'dan farkımız üzerine inşa ederiz. Michael Billig bunu ulusal kimlik üzerinden ikili bir diyalektikle açıklar. Buna göre; kimlik, bir içsellik ve dışsallık diyalektiğiyle ilişkilidir ve ulus daima bir uluslar dünyası içerisinde ulustur (Billig, 2002, 76). Burada yer verilen ikili diyalektik, kolektif kimliğin kendi içinde onu bir arada tutan dinamiklerinin yanı sıra, kendisi gibi olan diğer gruplarla arasındaki benzerlik ve farklılıklarla ilişkilidir.

Kolektif kimliğin temelini kültür oluşturur. Kimlik sorunları etrafında birbirine eklenen tartışmalarda, en çok referansta bulunulan kavramlardan biri, kültürdür. İnsanın doğa üstüne eklediği her şeyi kapsayan bu kavramı, bir insan topluluğunun kullandığı teknikler, bina ve yapılar, giyim ve beslenme, sanat etkinlikleri ve semboller, düşünce ve davranış tarzlarının örgütlenmiş bir sistemini ifade eden bir olgu olarak tanımlamak mümkündür. Teknik terimiyle, bu bir yakın düzen ürünüdür; yüz yüze, sıcak ve dolaylı ilişkilerde yaşanır (Bilgin, 2007, 37-8). Paul Cohen, kültürlerin yalnızca, başkalarıyla karşı karşıya gelmelerinden ötürü kendilerine ilişkin tutunumlu ve ayrık bir benlik duygusu formüleştirmeye "ihtiyaç duyduklarını" ifade eder. Kültürlerin canlılıkları yan yana konulmalarında yattığından, kültürler kendilerini ve birbirlerini abartırlar. Bu nedenle kültür, doğası gereği karşıtsaldır (Cohen, 1999, 131). Bir başka ifadeyle kültür, ancak bir kültürler dünyasında anlamlıdır ve öteki'ne ihtiyacı vardır. Bu durumda kültürün aidiyet duygusunu beslediği de bir gerçektir. Birey, kültürel kimliği sayesinde içinde bulunduğu gruba kendini ait hisseder.

Anthony D. Smith, kolektif kültürel kimliğin, bu kimliği oluşturan unsurların nesiller boyu sürmüş tek biçimliliğine değil, halkın belli bir kültürel birimine dahil nesillerde var olan bir süreklilik duygusuna, bu birime ait tarihin eski devir ve olaylarının paylaşılmakta olan anılarına ve her bir neslin bu birim ve onun kültürünün kolektif kaderi hakkında taşıdığı tasarıma atıfta bulunduğunu ifade eder. Onun görüşüne göre; kültürel kimliklerin içeriği değişkendir. Savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme, kimliğin kültürel içeriklerinde derin değişikliklere sebep olan belli başlı olaylardır (1994, 48-9). Dolayısıyla toplumların tarihleri boyunca yaşadıkları dönüm noktaları ve etkileşimler, bireyin sahip olduğu kültürel kimliğinin oluşmasına katkıda bulunur. Bir diğer ifadeyle, bugün herhangi bir ulusa veya etnisiteye mensup bir bireyin sahip olduğu kültürel kimlikle, aynı ulus veya etnisiteye mensup bireylerin gelecekte sahip olduğu kültürel kimlikler tıpatıp aynı olmayacaktır.

Smith'in kolektif kültürel kimliğin değişkenliğini anlatmak için değindiği olaylardan biri olan göç, bu yazının temel konusunu oluşturmaktadır. Olguyu, bireylerin farklı nedenlerden ötürü yaşam yerlerini bireysel ya da toplu şekilde kısa veya uzun vadeli olarak değiştirmeleri şeklinde tanımlamak mümkündür. Göç etme eylemi, belli bir mesafeye sınırlandırılmaz; aynı mahalle içinde çok kısa mesafeli olabileceği gibi, ülke sınırları dışına uzanacak bir eksen de uzun mesafeli de olabilmektedir (Yalçın, 20014, 13).

Göç insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarih boyunca hiç yer değiştirmeden kalan insan sayısı oldukça azdır. Geçmişte doğal afetler, salgınlar, savaş ve benzeri çatışmalar toplulukları ve hatta halkları göç ederek farklı yerlere gitmeye ve kendilerine yeni yaşam alanları bulmaya zorlamıştır. Ancak insanlığın, göç etmek için her zaman bu tür zorunlulukların olmasına gerek duymadığı da bir gerçektir. Bireyler, yaşadıkları çevrede kendilerini göçe zorlayan herhangi bir faktör olmadan da, daha önce görmedikleri yerlere gitmeye veya kendilerinden öncekileri takip ederek yeni yerler görmeye meyletmişlerdir (Pries, 1999, 1).

Bununla birlikte göçe neden olan etkenlerin tarih boyunca değişiklik gösterdiğini söylemek mümkündür. Ticaretin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte, yukarıda belirtilen doğal afet, salgın, savaş vb. faktörlere yenileri de eklenmiştir. Ulaşımın geçmişten bugüne devamlı olarak kolaylaşması ve süresinin azalması, insanların yeni yaşam alanlarına erişerek farklı kültürlerle tanışıp kaynaşmalarını da kolaylaştırmıştır. Günümüzde bireyler savaş veya

afetlerden kaçma gibi durumların yanı sıra daha iyi iş imkanı, eğitim alma veya evlenme gibi nedenlerle de göç etmektedir.

Yaygın ve çok yönlü bir olgu olduğu için tanımlanması ve ölçülmesi çok zor olan göçü bir bütün olarak açıklayan genel bir teori olmasa da; göçün değişik yüzlerinin, boyutlarının ve sektörel süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunan farklı teoriler vardır. Bu teoriler bireylerin, hanelerin davranışı gibi değişkenlerin yanı sıra ekonomik, sosyal, politik etkileri de ele almaktadır. Bu teorilerin birbirlerini tamamlayıcı olarak görülmelerinde yarar vardır (Toksöz, 2006, 16). Aşağıda Almanya'ya göçen Türk işçilerin göç sürecini anlayabilmek için göç sürecinin iki farklı yönünü açıklayan iki ayrı teoriye yer verilecektir. Bunlardan ilki 'dünya sistemi teorisi', ikincisiyse 'ağ (network) teorisi'dir.

'Merkez-çevre teorisi' olarak da bilinen dünya sistemi teorisi, gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin birbirine olan bağımlılığını temel alan bir yaklaşım içerir. Buna göre; sanayisi ve ekonomisi gelişmiş ülkeler merkezde yer alırken, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler de çevre ülkeler olarak adlandırılmaktadır. Bu ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarını şu şekilde açıklamak mümkündür: Merkez ülkeleri hammadde ve ucuz işgücü bakımından gelişmemiş veya gelişmekte olan çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Çevre ülkelerse mevcut ekonomik alt yapı ve artan nüfus oranları yüzünden yaşadıkları istihdam sorunları için gelişmiş merkez ülkelere ihtiyaç duymaktadır (Yalçın, 2004, 36). Immanuel Wallerstein'in 1974 yılında geliştirdiği dünya sistemi teorisini temel alan bu yaklaşıma göre ülkeler dünya ekonomisi içindeki yerlerine göre göç alır ya da verirler. Buna göre; uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur (Abadan Unat, 2002, 15).

Özellikle kalkınmakta olan ülkelerde tarımsal reformların sonucu olarak geniş bir çiftçi kesiminin ortadan kalkması geniş kitlelerin köksüzleşmesine neden olmuştur. Bunun sonucu kırdan kente göç ve kentlerde geleneksel hizmet sektörünün üretken olmayan saflarının sıklaşmasıdır. Bu şekilde birçok insan gelişmiş ülkelerin rekabet gücünü korumak için ucuz emeğe ihtiyaç duyan sektörlerde çalışmak üzere göçmen olmuştur. 20.yüzyılda yeni sömürgeci rejimler, çokuluslu şirketler ve çoğalan doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla hızlanan bu sürecin ivmesi küreselleşmenin etkisiyle daha da artmıştır. Ancak bu bağlamda talep edilen işgücü sadece vasıfsız işgücüyle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda merkez ülkelerin küresel metropollerinde istihdam edilmek üzere yüksek vasıflı uzman göçmen

işgücüne de ihtiyaç duyulmaktadır. Ne var ki çevre ülkelerden merkez ülkelere göç etmek isteyen bireylerin her daim öngörülenden daha fazla olması gibi bir sorun da ortaya çıkmaktadır (Toksöz, 2006, 19-20).

Bir diğer adı ‘göç ağları teorisi’ olan ağ (network) teorisi ise göçün nedenleriyle değil, göçün sürekliliği ve kendini yeniden üretmesiyle ilgilendir. Douglas Massey, göçmen ilişkiler ağını göçmenlerin aralarındaki arkadaşlık ve akrabalık bağlarıyla açıklar. Buna göre; bir toplumdan diğerine göç eden bireyler arasında ilk gidenler her zaman daha fazla zorluk yaşarlar. Ancak daha sonra göç edenler için durum böyle değildir. İlk göçmenlerin ardından göç etmeyi düşünen diğer bireyler için yaşam giderleri, ev ve iş bulma gibi sorunların çözülmesi çok daha kolay olacaktır. Bu nedenle göç bireyler için gitgide daha da cazip hale gelerek birikimli bir nedenselliğe erişmekte ve kendini yeniden üretmektedir. Göç bu şekilde, devam edebilmek için ihtiyaç duyduğu sosyal yapıyı kendi kendine oluşturur. Bu bağlamda Massey, her yeni göçmenin kendinden sonra gelenler için kolaylaştırıcı etkisi olduğunu ifade etmektedir (Massey, 2012, 17).

Göçmen ağları, sadece gidilen ülkedeki göçmenler arasında bir bağ oluşturmakla kalmayıp göçmenlerin geride bıraktıkları ülkelerle aralarındaki bağları da güçlendirir. Göçün niceliksel olarak artması ve göçmenlerin iki ülke arasındaki sık gidiş gelişleri, geride bıraktıkları ülkeyle olan bağlarını güçlü şekilde korumaları ‘ulusötesi göçmen’, ‘ulusötesi topluluk’, ‘küresel uluslar’, ‘topraksızlaşmış ulus-devletler’ gibi kavramların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Toksöz, 2006, 22). Bunlar daha sonra ‘ulusaşırı’ kavramı kullanılarak detaylandırılacaktır.

Uluslararası göç söz konusu olduğunda, bu eylemin göç edilen ülkelerin toplumlarına etkisi, şimdiye dek çokça tartışılan bir konu olmuştur. Bunun nedeni söz konusu toplumlara yeni katılan göçmen bireylerin sıklıkla bu toplumun üyelerinden farklılık arz etmesidir. Göçmenler gelenekleriyle, dinleriyle, kurumlarıyla farklı olan toplumlardan gelebilirler. Genellikle farklı dilleri konuşurlar ve kültürel pratikleri farklıdır. Fiziksel görünüş (deri rengi, özellikler ve saç tipi) veya kıyafet tarzı olarak gözle görülür farklara sahip olabilirler. Bazı göçmen grupları belirli iş kollarında (genellikle düşük sosyal statülü) yoğunlaşırlar ve düşük gelir grubundaki insanların yaşadığı yerlerde ayrı bir yaşam sürerler. Konumları genellikle özel yasal statülerle belirlenir: Yabancı ve vatandaş olmama (Castles & Miller, 2008, 18-9).

Ancak küreselleşmenin etkisiyle birlikte göç ile ilgili algılar da değişmektedir. Günümüzde daha fazla seçim hakkına sahip olan göçmenler, nerede yaşarlarsa yaşasınlar birden fazla toplum içinde sosyal ağ kurabilmektedirler (Şimşek, 2016, 16). Göçün değişen niteliğini açıklamak için ortaya çıkmış bir teorik kavram olan uluslaşırılık (*transnationalism*) (Bauböck, 1998, 26); göç türleri arasında yeni bir süreci ifade etmektedir. Kavram, genel olarak göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki ilişkiyi vurgular (Şimşek, 2016, 20). Uluslaşırılık ya da bir diğer adıyla ulusötecilik de, bireylerin aynı anda birden fazla ülkeyle kurduğu bu bağa odaklanmaktadır.

Uluslaşır göç; ağların, aktivitelerin birleşimi ile göç alan ve veren ülkeler içinde kesişen alanları kapsamaktadır (Şimşek, 2016, 17). Uluslaşır göçmenler olarak nitelendirilen bireyler, coğrafi, kültürel ve siyasi sınırları aşacak şekilde ailevi, ekonomik, sosyal, dini ve siyasi bağlar geliştirip bunları devam ettirirler (Basch vd., 1994, 8). Bu durum, iletişim ve ulaşımda yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde günümüzde çok daha kolay sağlanabilmektedir.

Uluslaşır faaliyetleri ulus-devletlerin sınırlarını aşarak kurulan sosyal ağlar, göç alan ve veren ülkeler ile bağ kurmak ve iki ülkede de ekonomik olarak aktif olmak (Şimşek, 2016, 23) şeklinde ifade etmek mümkündür. Günümüzde göçmenlerin hem geride bıraktıkları, hem de göç ettikleri ülkede birer ev kurmaları, göç veren ülkeden beraberlerinde getirdikleri kültürel gelenekleri göç alan ülkede de yerine getirmeleri ve gelişen iletişim ve ulaşım olanaklarıyla iki ülke arasındaki sınırları aşan ekonomik faaliyetlerde bulunmaları uluslaşır faaliyetler arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Uluslaşır pratiklerin sonucu olarak ortaya çıkan alanlara, uluslaşır toplumsal alanlar denmektedir. Thomas Faist, uluslaşır toplumsal alanları egemen devletlerin sınırlarını aşan süreğen ve sık bağlar olarak tanımlamaktadır. Bu bağların aktörleri, devletler adına hareket eden temsilciler ya da hükümetler arası organizasyonların yanı sıra uluslaşır kültürel, siyasi ya da ekonomik pratiklerde bulunan bireysel ve kolektif aktörler de olabilir (Faist, 2004, 3-4). “Alan” kelimesi bu bağlamda fiziksel bir alandan ziyade, söylemsel düzeyde ortaya çıkan davranış, tutum ve eylemlerin ulusların sınırlarının ötesinde yeniden üretildiği coğrafya ve mekan anlamına gelmektedir. Göç pratikleri arasında ise en az iki coğrafi alanı birbirine bağlayan sosyal ağlar uluslaşır sosyal alanlar olarak kavramsallaştırılabilir (Şimşek, 2016, 24).

Faist, ulusaşırı alanları üçe ayırmaktadır: akraba grupları, değiş-tokuş temelli ağlardaki ulusaşırı devreler ve dayanışmanın yüksek derecelerde olduğu ulusaşırı topluluklar. Bu üç ulusaşırı alanın üçü de göç veren ve alan ülkeler ve paylaşılan kolektif bir kimliğe işaret ederek farklı entegrasyon modellerinden ve göçmenlerin çeşitli aktivitelerinden oluşan farklı ulusaşırı deneyimleri temsil etmektedirler (Faist, 1999, 27'den aktaran Şimşek, 2016, 24). Burada değinilen kolektif kimlik kavramı ise ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim geçmişte bir ülkeden diğerine göç eden toplulukları tanımlamak için kullanılan diaspora kavramı, bugün yerini ulusaşırı topluluk kavramına bırakmaktadır. Bunun nedeni diaspora kavramının nispeten daha sınırlı bir anlam taşımasıdır. Diasporalar genellikle ait olma durumuna yoğunlaşmakta, göçmenlerin kimliklerini göç veren ülke ile kurdukları bağ üzerinden açıklamaktadır. Ancak devam eden göç hareketleri ve küreselleşmenin getirdiği yenilikler, diaspora sözcüğünün göçmenlerin deneyimlerini açıklamak için yeterli olmadığına ve yeni bir kavramın gerekliliğine işaret etmiştir (Şimşek, 2016, 17). İnsanların yüksek devingenliği, ekonomik ya da siyasal nedenlerle doğup büyüdüğü ülkeden farklı bir yerde yerleşmesi, hem geride bıraktığı hem de yeni geldiği toplumun dokusunda yeni birleşmelere yol açmaktadır. Bu oluşumların bir kısmı sanal olmakla birlikte, büyük çoğunluğu toplumsal gerçeklere dayanmaktadır. Bilimsel literatür bunu artık ulusaşırı toplum kavramıyla açıklamaktadır (Abadan Unat, 2002, 280-1). Portes'in iki dil bilen, her iki ülkede de evi olan, ikili bir yaşam sürdüren bireyler (Portes vd., 1999, 217) olarak tanımladığı bu toplulukların oluşumu ve kimlikleri sınırlanmış toprak parçalarından bağımsızdır.

Smith, bir kolektif kimlik türü olan ulusal kimliği açıklarken onun teritoryal işlevine dikkat çeker. Buna göre; ulus, öncelikle mensuplarının üzerinde yaşamak ve çalışmak durumunda olduğu kesin bir toplumsal mekan tanımlar ve bir topluluğu zaman ve mekana konumlandıran bir tarihi toprağın ya da ülkenin sınırlarını çizer (1994, 34-6). Ulusaşırı kimlik ise ulusal kimliklerin aksine topraktan bağımsızdır. Daha önce yer verilen Billig'in ikili diyalektiğinde aktarıldığı üzere ulusal kimlik, bir uluslar dünyasında kendine yer bulur (Billig, 2002, 76). Bu, onu ilişkisel bir kimlik kılar ve daima "yabancılar", "yabancı" devletler ve bu devletlerin ulusları ile ilişkili olarak tanımlanmasını sağlar. Dolayısıyla ulusaşırı göçmenler de kimliğin yabancı insanlar ve topraklarla zıtlık oluşturacak şekilde tanımlandığı ulusallaştırılmış toplumlardan gelmektedir. Ancak bu bireyler, söz konusu yabancıları, devletlerinin topraklarından dışarı çıkartıp kendi içlerinde benimsemektedir (Waldinger vd., 2004, 1184-9). Bir başka deyişle, *öteki*, ait olduğu toprağın bir önemi

olmaksızın göçmen bireyin kimlik inşasında rol oynamaya başlamaktadır. Ulusaşırılığın toprağa bağlı olmayışı da buradan kaynaklanmaktadır.

Ulusaşırı kimlik algısına sahip bireyler, ulusal kimliklerin aksine, kendi kimliklerini üzerinde yaşadıkları ya da yaşamadıkları toprağa bağlı kalmadan tanımlamaktadır. Bu bağlamda göç veren ülke, kendi kimliklerini inşa ederken yardım aldıkları bir referans noktasıdır (Ghorashi, 2004, 330). Öte yandan ulusaşırı kimlik kavramının göç çalışmalarına bir “ikilik” durumu eklediği düşünülmemelidir. Aksine ulusaşırı kimlik, kültürlerin ikiliğiyle ilgili olmaktan ziyade, farklı ama aynı olma durumudur. Halleh Ghorashi buna, Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan İranlı göçmenleri kastederek, Amerikalı olma, ancak farklı şekilde bir Amerikalı olmayı örnek göstermektedir (2004, 339). Bu çalışmada ise üç nesil önce Türkiye’den Almanya’ya göçmüş ailelerin bugün 19-26 yaş aralığında olan genç çocuklarının kimlik algısı incelenecek ve Ghorashi’nin deyiimiyle “farklı bir şekilde” Türk ya da Alman olma durumlarının varlığı araştırılacaktır.

Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenlilerin kimlik algısı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı ülkeler, kendi kalkınmalarını hızlandırmaya çalışmış ve bu noktada ortaya çıkan işgücü ihtiyaçlarını karşılayabilmek için işçi göçüne yönelmişlerdir. Bu ülkeler arasında olan ve göç alması daha öncelere dayanan Almanya, büyük bir atılım yapmak için yoğun şekilde işçi ihtiyacı duymuş ve o da bunu göç yolu ile gidermeyi amaçlamıştır. Türkiye ise bu dönemde hem Almanya hem de diğer Avrupa ülkeleriyle yaptığı ikili anlaşmalarla bu ülkelere göçmen işçi göndermiştir (Şahin, 2010, 33). Türkiye, Almanya’ya resmi olarak göçmen işçi göndermeye 30 Eylül 1961 yılında Federal Almanya ile yaptığı ikili antlaşma ile başlamıştır. 1973 yılı ise Almanya’ya yönelen Türk işçi göçü açısından dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Bunun nedeni, bu tarihten itibaren işçi alımının durdurulmasıdır. Ancak 1974 yılında yürürlüğe giren aile birleşimi yasası ile birlikte göç uzun bir süre daha devam etmiştir. Dolayısıyla bu tarihten sonraki süreçte Türk işçi göçünün durmasına rağmen göçmenlerin ülkeye yerleşmesinin devam ettiği, bunansa Almanya’da yaşayan Türk toplumunun yapısını hayli değiştirdiğini söylemek mümkündür. Daha önce çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu işçilerden oluşan Türk topluluğu, artık aileleri içermekte; bu ise Türklerin Almanya’da yerleşikliğe geçmesinin ilk adımını ifade etmektedir.

Aile birleşmesi, Almanya'daki Türk toplumu için birçok yeni durum ifade etmiştir. Bu şekilde göçmen işçilerin konut gereksinimi artmış, maddi durumları doğrultusunda kentlerin belli kesimlerinde ev bulabildikleri için mekânsal yoğunlaşma yaşanmış ve göçmen mahalleleri ortaya çıkmıştır. Türkler bu mahallelerde kendi kültürlerine özgü yaşam tarzını sürdürmüşler ve genellikle kendi aralarında sosyalleşmişlerdir (Toksöz, 2006, 31). Tüm bunlar, yukarıda yer verilen göç ağları teorisinin Türk göçmenler arasındaki geçerliliğini de kanıtlamaktadır. İlk giden göçmenlerin kendilerinden daha sonrakilere öncülük etmesi, göçmenlerin yoğun olduğu gettoların oluşumunda ve buna bağlı diğer durumlarda önemli rol oynamaktadır.

Başlangıçta ne Almanya, ne Türkiye, ne de göçmen işçiler; Almanya'da nesiller boyu devam edecek bir göç sürecini öngörmemiştir. Türk işçiler gelecek planlarını bir gün Türkiye'ye geri dönmek üzere kurarken, Türkiye bu işçilere ülkeye birkaç yıl içinde döviz getirecek kişiler olarak bakmış, Almanya ise sanayisinin kalkınmasının ardından oturma ve çalışma izni biten işçilerin ülkelerine geri döneceğini düşünmüştür. Ancak durum bu şekilde vuku bulmamıştır. Günümüzde Türkiye kökenli göçmen aileler, Almanya toplumunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Bugün Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli toplumu genel itibariyle 1961'de ve sonrasında gerçekleştirilen ilk göç dalgalarıyla birinci nesil, 1974 yılında yürürlüğe giren aile birleşmesi yasasıyla Almanya'da doğan ya da Türkiye'de doğup küçük yaşta bu ülkeye gelmiş olan ikinci nesil ve burada büyüyen Türkiye kökenlilerin çocukları olan üçüncü nesil ve üçüncü nesilden evlenmiş olan bireylerin dünyaya getirdikleri dördüncü nesil oluşturmaktadır. Birinci nesil Türkiye kökenli göçmenler, yukarıda yer verilen göçün kalıcı amaçlanmaması gibi nedenlerden ötürü uzun yıllar boyunca geldikleri ülkenin bir parçası olmaya çalışmamış, büyük oranda eğitim seviyeleri nedeniyle sahip oldukları düşük statüye rağmen konumlarını kabullenmişlerdir (Abadan Unat, 2002, 183). Bunun temel nedeni, işgücü olarak Almanya'ya gelen bu göçmenlerin geldikleri ülkede değil, Türkiye'de iyi bir hayat kalitesini hedeflemiş olmalarıdır. Bu durum onları yüksek standartlardaki bir hayat kalitesinden feragat ederek tasarrufa yöneltmiş ve gettolaşmalarına neden olmuştur. Yine aynı nedenlerle herhangi bir sosyal role talip olmamışlar, kendilerini tanımladıkları mevcut kimlikleriyle var olma mücadelesi vermişlerdir. Bu sebeple Alman toplumuyla iletişim kurma, bütünleşme, kimlik ya da kültürel tanınma gibi bir problemleri de olmamıştır (Başkurt, 2009, 87).

Ancak ikinci nesil göçmen kökenliler için durum biraz daha farklıdır. Birinci kuşak geleneksel, dinsel bir sosyalleşme sürecinden geçmesine rağmen, Almanya’da büyüyen ikinci kuşağın sosyalleşme tecrübesinin gerek Almanya’da okumaları gerekse buradaki kültürden oldukça etkilenmeleri nedeniyle belli ölçüde farklılaştığını ifade etmek mümkündür (Çelik, 2008, 129). Birinciden farklı olarak ikinci nesil ve onları takip edenler, durumlarını doğup büyüdükleri ülkenin aynı yaş grubu ile kıyaslamakta ve yoksun kaldıkları imkan ve fırsatları kesin bir şekilde algılamaktadırlar (Başkurt, 2009, 86).

İkinci nesilde başlayan söz konusu dönüşümün üçüncü neslin kimlik algısına nasıl yansıdığını araştırmak, bu çalışmanın hedefini oluşturmaktadır. Çalışmanın bulguları, Almanya’ya göç edenlerin orada doğmuş üçüncü nesil akrabalarıyla yapılan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle elde edilmiştir. Kartopu metoduyla belirlenen katılımcılar on kadın ve on erkek olmak üzere toplamda yirmi kişiden oluşmaktadır. Mülakatların hepsi Mart-Mayıs 2017 tarihleri arasında çevrimiçi görüntülü konuşma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yaşları 19-26 aralığında değişen katılımcıların kimlikleri gizli tutulmakla birlikte cinsiyet, yaş ve ikamet edilen şehirlere yer verilmiştir. Otuz dakikadan bir saate kadar farklı sürelerde yapılan mülakatlar, tek oturumda gerçekleşmiş, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve ardından bu kayıtlar deşifre edilmiştir.

Mülakatlarda ilk olarak kültür ve kimlik arasındaki bağ kurulmak istenmiştir. Sırasıyla dil, din ve kültür ile ilgili sorular sorularak katılımcıların Türk ve Alman kültürlerinin kendi kimlikleri üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Kültür, aidiyet duygusunu besleyen bir olgudur. Birey kültürel kimliği sayesinde kendini bir gruba ait hisseder. Bu bağlamda katılımcıların içinde buldukları kültürel yapıların ve kültürel yönü olan alışkanlıklarının araştırılması önem arz etmiştir.

Katılımcılar arasında iki anadile sahip olduğunu söyleyenler çoğunluktadır. Mülakata katılanlar ev ve okul ortamında iki dile birden maruz kaldıklarını belirterek, iki dil arasında seçim yapmanın zorluğuna değinmişlerdir. Bu bağlamda katılımcıların genel olarak iki dilli olduklarını ifade ettikleri söylenebilir:

“Bu çok zor bir soru. Ben hala ikisinin arasında karar vermiş durumda değilim açıkçası. Sonuçta bütün okul hayatım boyunca Almancayla haşır neşirdim. Ama evde annemden kaynaklı Türkçe konuşuyordum. İki dile de hakim olduğumu

düşünüyorum. Karar vermiş değilim, iki dilde de kendimi rahat hissediyorum.” (26, Kadın, Albstadt)

Katılımcılar, kendilerini hangi dilde daha rahat ifade edebildikleri sorulduğunda ise Almanca yanıtını vermişlerdir. Bunda Alman toplumunda yaşamaları; okul, iş, alışveriş vb. gibi tüm günlük işlerini Almanca iletişim kurarak halletmeleri önemli bir etkidir. Almancanın kullanım alanı katılımcılar için Türkçeden daha fazladır. Genellikle üç yaşında kreşe başlamalarından sonra edindikleri Almanca pratik yapma şansları Türkçeden daha fazla olmuştur. Bu bakımdan kendilerini Almanca daha rahat ifade etmeleri doğal bir sonuçtur. Ancak Türkçe yapılan mülakatlar sırasında katılımcıların çoğunlukla Türkçede de ifade sorunu yaşamadıkları gözlemlenmiştir.

Görüşülenlerin tamamı, günlük hayatta Almanca kullandıklarını belirtmişlerdir. Evde kullanılan dil ise çoğunlukla Türkçe veya Türkçe ile Almancanın karışımı bir dildir. Bunun nedenini ebeveynlerinin Türkçeyi tercih etmesi veya çok iyi Almanca bilmemesi olarak açıklayan katılımcılar arasında, kardeşleriyle Almanca-Türkçe karışık bir dil kullandıklarını belirtenler de olmuştur.

“Kardeşlerimle Almanca, annemle babamla Türkçe... Çünkü babamın Almancası iyi değil. Annemin iyi, ama Türkçe daha kolayına geliyor.” (20, Kadın, Düsseldorf)

“Annemle Türkçe-Almanca karışık konuşuyorum. Babamla ve kardeşimle Almanca.” (24, Erkek, Würzburg)

Din ile ilgili bölümde katılımcıların büyük bir kısmı, bir dine inandıklarını belirtmişlerdir. Bir dine mensup olduğunu belirten katılımcılar, dini ritüel alışkanlıklarının olup olmadığı sorusuna da çoğunlukla olumlu yanıt vermişlerdir. Muhafazakar ailelerde büyüdüklerini belirten katılımcıların, yaşamlarında dini ritüellere daha sık yer verdikleri öğrenilmiştir.

“Tabi, yani oruç tutabildiğim zaman hep tutuyorum. Bazen maçlarım oluyor, o zaman tutamıyorum. Ama onun dışında hep tutuyorum. 7-8 yaşlarında başladım ben oruç tutmaya. Namaz... Eskiden namaza daha çok düşkündüm, hep kılardım. Şimdi işten dolayı, okuldan dolayı genelde az vaktim oluyor.” (20, Erkek, Hamburg)

Kimlik inşasında öteki'ne duyulan ihtiyaç göz önüne alınarak, katılımcılara sosyal çevre ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Buradaki amaç, üçüncü neslin kendi kimliklerini inşa ederken,

öteki olan Almanları nasıl konumlandıklarını anlamaktır. Nitekim Almanya'ya göçen ilk Türkler, kendi kimliklerini Almanlarla olan farklılıklar üzerinden güçlendirmişlerdir ve bu durumun torunları için de geçerli olup olmadığı, bu çalışmanın temel sorunlarından biridir.

Katılımcılara bu çerçevede arkadaş çevrelerini oluştururken din, dil ve etnisite gibi noktalar dikkat edip etmedikleri ve bir Alman ile evlenmeye nasıl baktıkları sorulmuştur. Çoğunluk arkadaş çevresini seçerken bu özelliklere dikkat etmediğini belirtmiş, arkadaş çevrelerinde Türkler kadar Almanların da yer aldığını ifade etmiştir. Aralarında arkadaş çevrelerinin büyük kısmını Almanların oluşturduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Evlilikle ilgili sorunun yanıtı olarak, bir Alman ile evlilik yapmaya sıcak bakan katılımcıların sayısı ağırlıktadır. Birlikte yan yana yaşadıkları bireylerle evlilikte de sorun yaşamayacaklarını düşündüklerini ifade eden katılımcılar arasında, muhafazakar ailelerde büyüdüğünü belirtenlerin de konuya bu şekilde yaklaşmaları dikkat çekmiştir.

Almanya'ya göçen birinci nesil göçmenlerin sosyal çevre ve evlilik konularında tercihlerini Türklerden yana kullandıkları bilinmektedir. Ancak mülakata katılanlardan alınan yanıtların gösterdiği üzere; üçüncü nesil, arkadaş çevrelerinde Almanlara yer vermenin yanı sıra, onlarla evlilik yapmaya da olumlu bakmaktadır. Hatta mülakatlar sırasında bazı katılımcılar, eş seçimlerini Almanlardan yana kullanmak istediklerini de belirtmişlerdir. Dolayısıyla bugün, Almanya'daki Türk kökenli gençlerin kozmopolit bir arkadaş çevresine sahip olduğunu ve evliliklerini de bu yönde gerçekleştirmeye açık olduklarını söylemek yerinde olacaktır. Bu ise Almanya'da yaşayan Türk kökenlilerin öteki ile ilişkisinde ve öteki'ni konumlandırma biçiminde belirgin bir değişimin mevcut olduğunu göstermektedir.

Mülakata katılan bireylere son olarak kendilerini hangi kolektif kimliğe ait hissettikleri ve Türkiye ve Almanya toplumlarında kendi kimliklerinin nasıl algılandığı sorulmuştur. Yirmi katılımcıdan on beşi, kendini Türk-Alman kimliğine ait hissettiğini belirtirken dört kişi kendini Türk, bir kişi ise kendini Alman olarak tanımlamıştır. Katılımcılar arasında büyük çoğunluğun kendini Türk-Alman olarak gördüğünü ifade etmek mümkündür. Bunun nedeni olarak ise, içinde büyüdükleri ortamda sadece Türk değil aynı zamanda Alman kültüründen de izlerin görüldüğünü, ev içinde Türk kültürüne göre yaşarken dışarıda Alman kültürüyle iç içe olduklarını ifade etmektedirler. Bunun sonucu olarak her iki kültürle birlikte büyüdüklerini, kimliklerinde her iki kültürden de özelliklere sahip olduklarını belirtmektedirler.

“Annem babam Türkiye’den geliyor, ama ben burada doğdum büyüdüm. O yüzden kendimi Alman olarak da hissediyorum. İki kültür içinde de varsın, öyle diyeyim.”
(20, Kadın, Düsseldorf)

Kendilerini Türk-Alman olarak tanımlayan katılımcıların, bu aidiyetlerini başkalarından ayıran özellikler sorulduğunda kendilerinde her iki toplumdaki da öğeler gördüklerini, öte yandan her iki topluma da tam olarak ait olamadıklarını belirtmişlerdir. Ne tam olarak Alman, ne de tam olarak Türk toplumuna aidiyet hissedememek, üçüncü nesilde her ikisine birden aidiyet hissetmekle sonuçlanmaktadır.

“Almanlardan ayıran Türk kökenli olmam. Türklerdense tam tersi. Türkiye’ye gelince Avrupalısın, Alman’sın diyorlar. Aslında iki tarafta da dışlanıyorum. İki tarafta da yabancılik durumu var biraz, öyle diyeyim.” (26, Kadın, Frankfurt)

“Almanlardan ayrı kılan Türkçe konuşmam, Akdeniz mantalitesine sahip olmam. Türklerden ayıran buradaki gibi konuşmam ve buradaki algıyla yaşamam.” (20, Kadın, Berlin)

Katılımcılara Alman toplumunun Türk kökenli göçmenlerin aidiyetlerini nasıl algıladıkları sorulduğunda oldukça farklı yanıtlar alınmıştır. Bu soruyla öğrenilmek istenen Alman toplumunun Türk kökenlileri Türk, Alman veya Türk-Alman kimliklerinden hangisiyle tanımladıklarıdır. Soruya verilen yanıtlardan bu konudaki genel tavrın Türk kökenlileri ya sadece Türk ya da Türk-Alman olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Öte yandan bazı katılımcılar, verdikleri yanıtlarda “*migrationshintergrund*” kavramına yer vermişlerdir. Türk göçünün tarihine bakıldığında Türkiye’den Almanya’ya göç eden bireyler uzun bir süre “*gastarbeiter*” olarak adlandırıldığı görülmektedir. Ancak daha sonra ülkenin yabancılar politikasının değişimi ile birlikte “misafir işçi” anlamına gelen bu terim, yerini “yabancı” anlamına gelen “*ausslander*” terimine bırakmıştır. Böylelikle ülkedeki yabancı nüfusun misafir olmadığı artık kabul edilmeye başlanmıştır. Yapılan mülakatlarda ise bugün bunların yerine yeni bir terim kullanıldığı öğrenilmiştir. Bu terim, “göçmen kökenli” anlamına gelen “*migrationshintergrund*” kelimesidir.

On ila on beş yıldır kullanıldığı ifade edilen *migrationshintergrund* teriminin Almanya’da yaşayan Türk kökenliler için *gastarbeiter* ve *ausslander* sözcüklerinden daha olumlu bir

anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu, katılımcılardan alınan yanıtlardan anlaşıldığı üzere, yine de Türk kökenlilerin Almanlar tarafından tam anlamıyla kendilerinden birileri olarak görülmedikleri anlamını da taşımaktadır. Nitekim yapılan mülakatlar sırasında kendisinin göçmen olmadığını, ailesinin göçmen olduğunu, dolayısıyla bu sınıflandırılmaya tabi tutulamayacağını vurgulayan katılımcılar olmuştur.

Sonuç

Bireyin veya bir grubun kendisiyle ilgili sahip olduğu algısı olarak tanımlanan kimlik, temelinde aidiyet olgusunu barındıran bir kavramdır. Bireyin ait olduğu toplumsal yapılanmalar, kimliğin inşasında oldukça önemlidir. Göç ise, bu inşa sürecine yeni bir boyut katar. Bunun nedeni kimliğin inşasında etkin rol oynayan toplumsal yapılanmaların göç sürecinden önemli ölçüde etkileniyor olmasıdır.

Kimliğin inşasında aidiyet ve öteki'ne olan vurgu, yukarıda detaylandırılarak ele alınmıştır. Bu açıdan, uluslararası göçün, öteki'nin çoğunlukta olduğu bir yere gitmeyi ifade ettiği bir gerçektir. Bir aidiyet sorunu olan kimliğin, içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel ilişkileri ve ayrıca geçmişin konjonktürünü de ortaya çıkardığı düşünüldüğünde; kimlik ve göç arasındaki bağ daha iyi anlaşılmaktadır.

İlk bölümde tartışıldığı üzere, kolektif kimliğin kültürle yakından ilişkisi vardır. Bu nedenle Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli göçmen ailelerin üçüncü nesil üyelerinin, hem Almanya, hem de Türkiye toplumlarının kolektif kültürleriyle aralarındaki bağın incelenmesi amaçlanmış ve bunun sonucunda kendilerini ne tam olarak Türk, ne de tam olarak Alman kültürüne yakın hissettikleri gözlemlenmiştir. Tamamı çift dilli olan ve çoğunluğunun iki ana dile sahip olduğunu belirttiği üçüncü nesil, bir yandan Almanya toplumunda yaşarken Türkiye ile olan bağlarını da korumakta; her iki topluma da ayak uydurmakta zorluk çekmemekte; her iki kültürü de kendi bünyelerinde birleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında üçüncü neslin kendilerine özgü bir Türk-Alman kültürü oluşturduğu söylenebilir. Bu kültürün ne Alman kültürüyle ne de Türkiye'de yaşayan Türk kültürüyle aynı olmadığı bir gerçektir. Daha önce ayrıntılandırıldığı üzere uluslararası göçün bir sonucu olarak iki dil bilen ve ikili bir yaşam sürdüren bireylerden oluşan toplumsal alanlar, ulusaşırı toplumsal alanlar olarak kavramsallaştırılmaktadır. Üçüncü neslin oluşturduğu Türk-Alman kültürü de, ulusaşırı toplumsal alan içinde oluşturulmuş bir kültürdür. Bu ulusaşırı kültür,

gençlerin sosyal çevre pratikleri ve eş seçimiyle ilgili düşüncelerinde de belirgin bir şekilde fark edilmiştir. Ebeveynlerine nazaran daha kozmopolit sosyal çevrelere sahip olan gençlerin bu yöndeki tercihlerinin eş seçimiyle ilgili düşüncelerine de yansıdığı görülmektedir.

Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenlilerin tamamının, kimliklerini tek bir ulusal aidiyetle tanımlayanlar da dahil olmak üzere, küreselleşme ve göç süreçleriyle birlikte ortaya çıkan ulusaşırı toplumsal alanlarda yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun nedeni bu çalışmaya katılan, kimliğini Türk aidiyetiyle tanımlayan bireylerin dahi iki toplumda da yer bulan, iki kültürden de izler taşıyan bir yaşam sürmeleri ve kendilerini bir topluma ait hissederken diğer topluma da zorlanmadan uyum sağlayabilmeleridir. Söz konusu ulusaşırılığın etkisinin, üçüncü neslin kimlik algısına da büyük oranda yansıdığı gözlemlenmektedir.

Kimlik ve öteki arasındaki ilişki, öteki’ye dair algının değişmesi durumunda bunun kimliği de etkileyeceğini anlamına gelir. Almanya’da yaşayan Türk kökenlilerde öteki algısının üçüncü nesil için dönüşmekte olması, bu bireylerin kendi kimlik algılarını da etkilemektedir. Üçüncü nesil, öteki’yi kendisine daha yakın konumlandırmaktadır. Öteki halen öteki olma özelliğini korumaktadır. Farklılıklar halen mevcuttur ve bireyler tarafından dikkate alınmaktadır. Ancak üçüncü neslin kimlik inşasında sadece bu öteki ile arasındaki farklılıklar değil, onunla paylaştığı ortak noktalar da etkin rol oynamaktadır. Sonuç olarak üçüncü nesil kendi kimliğini Türk-Alman olarak tanımlamaktadır.

1961 yılında Almanya’ya ilk Türk göç dalgası gerçekleştiğinde kimse bunun nesiller sürececek bir toplumsal değişimin ilk adımı olduğunu tahmin etmemiştir. Ancak göç, çoğu zaman sonuçlarının tam anlamıyla öngörülemeyeceği bir süreci yansıtır. Bugün Almanya’da okuyan, çalışan, üreten ve sayıları her geçen gün artmakla birlikte yüz binlerle ifade edilen, çift dilli Türk kökenli gençler bulunmaktadır. Ve bu gençlerin, kendilerinden üç nesil önce ilk göçü gerçekleştiren akrabalarından çok farklı bir şekilde geliştirdikleri bir kültür ve kimlik algısı mevcuttur. Kimliklerinin inşa sürecinde hem Almanya’ya, hem de Türkiye’ye yer veren üçüncü nesil, sonuç olarak ulusal kimliklerden bağımsız ama onlarla yakın bir ilişki içinde olan ulusaşırı bir kimlik algısına sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abrahams, D., Hogg, M. A., (1992). *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*, New York: Routledge.
- Altun, N., (2013) “Modern Türkiye’de Kimlik: Kürt Kimliğinden Kürt Sorununa” *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 45-67.
- Basch, L., Blanc, C. S., Schiller, N. G., (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects and the Deterritorialized Nation-State*, London: Routledge.
- Başkurt, İ., (2009). “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi” *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, 81-94.
- Bauböck, R., (1998). “The Crossing and Blurring of Boundaries in International Migration. Challenges for Social and Political Theory”, R. Bauböck, J. Rundell (ed.) *Blurred Boundaries: Migration, Ethnicity, Citizenship* içinde. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Bauman, Z., (1998). “From Pilgrim to Tourist; A Short History of Identity”, S. Hall, P. Du Gay (ed.) *Questions of Cultural Identity* içinde. London: Sage Publications.
- Bilgin, N., (2007). *Kimlik İnşası*, İstanbul: Aşina Kitaplar.
- Billig, M., (2002) . *Banal Milliyetçilik*, çev. C. Şişkolar, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Buckingham, D., (2008). “Introducing Identity”, D. Buckingham (ed.), *Youth, Identity, and Digital Media* içinde. Cambridge: MA: The MIT Press.
- Castles, S., Miller, M. J., (2008). *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev. B. U. Bal, İ. Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çev. M. Küçük Ankara: Dost Kitabevi.
- Connolly, W. E., (2002). *Identity and Difference; Democratic Negotiations of Political Paradox*, London: University of Minnesota Press.
- Çelik, C., (2008). “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din” *Milel ve Nihal*, Cilt:5 Sayı:3, 105-142.
- Faist, T., (2004). “The Border-Crossing Expansion of Social Space: Concepts, Questions and Topics”, E. Özveren, T. Faist, *Transnational Social Spaces; Agents, Networks and Institutions* içinde. Aldershot: Ashgate.
- Fitzgerald, D. S., Waldinger, R. D., (2004). “Transnationalism in Question”, *American Journal of Sociology*, Cilt:5, Sayı:109, Mart 2004, 1177-1195.

- Ghorashi, H., (2010). "How Dual is Transnational Identity? A Debate on Dual Positioning of Diaspora Organizations", *Culture and Organization*, Vol.10(4), December 2004, 329-340.
- Guarnizo, L. E., Landolt, P., Portes, A., (1999). "The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", *Ethnic and Racial Studies*, Cilt:2, Sayı:22, 217-237.
- Hall, S., (1998) "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", A. D. King, (der.), çev. G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi* içinde. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Harvey, D., (1997). *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaduman, S., (2010). "Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü." *Journal of Yaşar University*, Cilt: 17, Sayı: 5, 2886-2899.
- Kılıçbay, M. A., (2003) "Kimlikler Okyanusu" *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs, Haziran, Temmuz 2003, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 155-159.
- Massey, D. S., (2012). "Towards an Integrated Model of International Migration", *Eastern Journal of European Studies*, Vol.2, Is.2, 9-35.
- Pries, L., (1999). "New Migration in Transnational Spaces", L. Pries (ed.), *Migration and Transnational Social Spaces* içinde. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Rutherford, J., (1998). "Yuva Denilen Yer", J. Rutherford (ed.), çev. İrem Sağlamer, *Kimlik; Topluluk, Kültür, Farklılık*, içinde. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Sassen, S., (1992). *Guests and Aliens*, New York: New Press.
- _____, (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton: Princeton University.
- Schlesinger, P., (1994). *Medya, Devlet ve Ulus; Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlikler*, çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli Kimlik*, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Sönmez-Selçuk, S., (2012). "Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: 'Öteki' ve 'Ötekileştirme'", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, Güz 2012, 77-99.
- Sözen, E.; (1991). "Sosyal Kimlik Kavramı'nın Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi" *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı:23, 93-108

- Şahin, B., (2010). *Almanya'daki Türkler; Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*, Ankara: Phoneix Yayınları.
- Şimşek, D., (2016). *Uluslararası Kimlikler, Londra'da Kıbrıslı Türk, Kürt ve Türk Göçmen Çocukları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tajfel, H., (1982). *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Toksöz, G., (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkbağ, A.U., (2003). "Kimlik, Hukuk ve Adalet Sorunu" *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs, Haziran, Temmuz 2003, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Unat, N. A., (2002). *Bitmeyen Göç; Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Wallerstein, I., (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the World Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press.
- Weeks, J., (1998). "Farklılığın Değeri", J. Rutherford (ed.), çev. İrem Sağlamer, *Kimlik; Topluluk, Kültür, Farklılık içinde*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Yalçın, C., (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Terör Saldırılarının Haberleştirilmesinde Gazete Yayın Politikalarının Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÖLCÜ^{1*}

¹Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, kadirgolcu@selcuk.edu.tr

Dr. Emre Osman OLKUN²

²Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, emreolkun@selcuk.edu.tr

Öz

Medyanın terörün temsilinde kullandığı dil ve söylem toplumsal uzlaşmayı sağlamaya, barışın tesis edilmesine yönelik olabildiği gibi kamuoyunda infial yaratacak ya da terörizmin amacına hizmet edecek şekilde de kurgulanabilmektedir. Bu çalışmanın amacı medya kuruluşlarının benimsemiş oldukları yayın politikaları ve ideolojik yapılarının terör haberlerinin sunumunda kullanılan dile ve haber söylemlerine yansımalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda 10 Ekim 2015’te Ankara Garı’nda ve 13 Mart 2016’da Ankara Güvenpark’ ta meydana gelen bombalı terör saldırılarının aktarımında belirlenen gazetelerin üretmiş oldukları haber söylemleri terörün temsili üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada yöntem olarak Teun van Dijk’in geliştirmiş olduğu söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Türkiye’de sosyalist yayın politikalarına sahip Evrensel ve Birgün gazetelerinde bu iki olayla ilgili yayınlanmış olan haberlerdeki terörle ilgili söylem yapıları analiz edilmiştir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular; ele alınan gazetelerin her iki terör saldırısının haberleştirilmesinde kullanmış oldukları söylem pratiklerinin, çerçevelerinin ve yapılarının farklılık arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Haber Söylemi, Genel Yayın Politikası, Söylem Analizi

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author):

Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
kadirgolcu@selcuk.edu.tr

Geliş (Received) :
26.06.2018

Kabul (Accepted) :
26.06.2018

Basım (Published) :
30.06.2018

The Effect of Newspaper Publication Policies on Turning Terror Attacks into News

Abstract

The language and discourse that the media uses to represent terrorism can be designed to provide social reconciliation, to establish peace, as well as to create irritation in public or to serve terrorism purposes. The aim of this study is to reveal the reflection of the publishing policies and ideological structures adopted by media organizations to the language and news discourse used in the presentation of news about terror attack. In this context, the statements made by the newspapers determined by the bombed terrorist attacks in Ankara Güvenpark on October 10, 2015 and the Ankara Gazi on March 13, 2016 were analysed on the basis of terror attacks' presentation. In the study, the discourse analysis method developed by Teun van Dijk was used. Discussions on terrorism related to these two events in the newspapers Evrensel and Birgün, which have socialist publishing policies, have been examined. As a result of the analyses, it became clear that the practices, the frames and the structures of the discourse that the newspapers used in turning the two terrorist attacks into news are different.

Keywords: *Terrorism, News Discourse, General Publication Policy, Discourse Analysis*

Giriş

Terörizm; dünden bugüne birçok toplumun tarihsel anlamda tecrübe etmek zorunda kaldığı evrensel bir sorun olagelmıştır. Latin kökenli olan kavram “terrere” kelimesinden türemiş ve “dehşet”, “korkunç şey”, “dehşet saçan kimse veya şey” şeklindeki ifadeleri karşılamak için kullanılmıştır (Korkmaz, 2006: 5). Modern çağın başlangıcından bugüne kadar geçen sürede ise terör kelimesi ve terörizm hızlı bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu süreçte çeşitli biçim ve yapılarda ortaya çıkan terör örgütlenmeleri zaman içerisinde etki alanlarını arttırmış ve daha kompleks bir etkileme potansiyeline sahip olmuşlardır. Bugün geleneksel noktada terör örgütleri günümüzün tehdit ve tedirginlik kaynağı olmayı başarmıştır (Bal, 2006: 1-2). Terör Türkiye için de tarihsel bir bağlamda tecrübe dilmek zorunda kalan ve bugün de etkisini devam ettiren çok yönlü

bir süreç olarak kabul edilmektedir. Türkiye yakın tarihin son 50 yılında terör faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği, gerçekleşen bu terör eylemleri sonucunda birçok masum insanın hayatını kaybettiği, ülke ekonomisinin ağır bedeller ödediği ve birçok sosyal sorunla yüzleşmek zorunda kalınan bir ülke olarak görülmektedir.

Terörizmin olmazsa olmazı siyasal amaç taşıyan şiddet eylemleridir. Siyasal şiddet türlerinden biri olarak terörizmde amaç gerçekleştirilen sembolik şiddet eylemleri sayesinde medyada yer bulmak ve medya aracılığı ile terör örgütünün propagandasını yaparak örgütün ideolojisini, gücünü ve varlığını ortaya koyup kamuoyunda korku, ümitsizlik ve panik havası oluşturmaktır. Kuşkusuz bu amaçları gerçekleştirmede faydalanılmak istenen en önemli araç medya olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda terörizm; eylemselliğini medyatik bir düzleme taşıma ya da medya doğasının gereklerine uygun saldırılar planlama yönünde tercihler yapmaktadır. Bunun yanı sıra terör eyleminin kendisi de bir mesaj niteliği taşımaktadır. Bu mesajın dünya genelinde hızlı bir şekilde yayılarak büyük kitlelerin dikkatinin çekilmesi, terör örgütlerinin nihai hedefleri arasında yer almaktadır (Özdemir, 2016: 239). Bütün terör örgütleri çeşitli eylemler gerçekleştirip toplum içerisinde korku, ümitsizlik, panik, kaos gibi yoğun duygusallıklar ya da karmaşalar oluşturarak kendi ideolojik hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadır. Kamuoylarında oluşacak bu havanın etkisiyle siyasal iktidarlara olan güven zedelenecek ve dolayısıyla kamuoyunun oluşturacağı baskıya kayıtsız kalamayacak olan meşru siyasal iktidarlar toplumsal uzlaşmayı sağlamak, barış ve huzuru yeniden tesis etmek için terör örgütünün amaç ve hedefleri doğrultusunda politikalarını yeniden gözden geçirecektir. Bu bağlamda siyasal bir azınlığın iradesi hiçbir meşruiyeti ve yasal dayanağı olmayan terörist şiddetin yıldırıcı etkisi ile ihtilalci bir nitelik kazanarak çoğunluk iradesine dayatılacaktır.

Amaç

Bu çalışmada; gazete yayın politikalarının terör saldırılarının haberleştirilmesinde kullanılan haber dili ve haber söylemine etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda gazete yayın politikalarının haber söylemlerine etkisi terör saldırıları

ekseninde analiz edilerek, ortaya konacaktır. Bu amaç doğrultusunda gazete yayın politikalarının ve terör saldırılarını gerçekleştiren faillerinin ideolojik eğilimleri arasında benzerliklerin olduğu durumlarda; terör gibi evrensel problemlerin sunumlarındaki sorunlu yapılar da ele alınacaktır.

Kapsam

Çalışma kapsamında terör saldırılarının haberleştirilmesinde gazete yayın politikalarının haber söylemine ve terör saldırılarının sunumuna yapmış olduğu etkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda özellikle belirlenen konu üzerinden haberleştirilen terör saldırılarının aktarımındaki haber söylemleri, haberler için kullanılan çerçeveler ve aktarım cümleleri üzerinden genel söylemsel yapı ele alınacaktır. Bu kapsamda sosyalist yayın politikalarına sahip Birgün ve Evrensel gazetelerinin yayın politikaları ve bu politikaların terör örgütleri PKK'nın ve DEAŞ'ın gerçekleştirmiş olduğu terör saldırılarını ele alışını tartışılacaktır. Bu çalışma; terör saldırılarının haberleştirilmesinde ideolojik ekseninde belirlenmiş olan yayın politikalarının benzer olayları farklı bağlamlar ve söylemlerde ele aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gazete yayın politikalarının haber üretim süreçlerine yapmış olduğu etki ortaya çıkarılacaktır. Bu nedenle bu çalışmanın alana özgün bir bakış açısı ve katkı yapacağı görülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın yöntemini oluşturan söylem analizi; güç, hâkimiyet, hegemonya, sınıf farkı, cinsiyet, ırk, ideoloji, ayrımcılık, çıkar, kazanç, yeniden oluşturma, dönüştürme, gelenek, sosyal yapı ya da sosyal düzen gibi temaları ön plana çıkaran ve ortaya koyan bir yaklaşım üzerinden işleyiş göstermektedir. Bu bağlamda söylem analizi güç ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla bireylere ve toplumsal düzene nasıl yansıdığı ve nasıl işlendiği ile ilgilidir (van Dijk, 2003). Söylem analizi ile amaçlanan medya tarafından üretilen haberlerin ve metinlerin söylemleri ile anlamı nasıl inşa ettikleri ve nasıl yorumladıklarını ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda Teun A. van Dijk haber söyleminin

analizini sistematize ederek, haber anlatısını sentaktik ve semantik olmak üzere iki dilsel çözümleme türünde ele almıştır. Sentaktik çözümlemede, analiz birimi olarak haber metninde kullanılan cümlelerin gramatik yapılarına odaklanırken, semantik çözümlemede ise sözcüklerin, cümlelerin, kısaca bütün söylemin anlamı üzerinde durulması öngörülmektedir (van Dijk, 1988: 15). Bu bağlamda sentaktik çözümleme sonucunda gazetelerin haber metinlerinde kendi ideolojisi doğrultusunda gerçekleşen olumsuz eylemlerin aktarımında edilgen cümle yapıları kullanarak olumsuzluğun ve aktörünün gizlenmeye çalışıldığı, ideolojisine aykırı gerçekleşen olumsuz eylemlerin aktarımında etken cümle yapıları kullanarak olumsuzluğun aktörünün ve failinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Dolayısıyla ‘biz’ olarak görünenlerin olumsuzlukları örtülürken ‘onlar’ olarak görünenlerin olumsuzlukları öne çıkarılmaktadır (İnal,1996: 154).

Teun van Dijk’ın söylem çözümlemesi modeli makro yapının ve mikro yapının ayrı ayrı çözümlendiği iki ana bölümden oluşmaktadır. Makro yapı incelemesi haber anlatısında işlenen temayı yansıtan ve haber üretiminde kullanılan şemanın incelenmesi olarak tematik ve şematik olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilir. Öncelikli olarak üst başlık, başlık, alt başlık, spot ve haber girişlerinin çözümlenmesi tematik aşamayı oluşturur ve bu aşamada yer alan başlık ve spotlar aracılığı ile okuyucu kitle haberi belli bir görüş çerçevesinde okumaya yönlendirilir. Makro incelemenin ikinci aşamasını oluşturan şematik yapı ise ana olay, haber kaynakları, ardalın ve bağlam bilgisi, olayın taraflarının yorumları/değerlendirmeleri, fotoğraflar vb. unsurlardan oluşur ve haberde gerçekleşen olayın arka planına ilişkin bilgileri içererek haber aktörlerinin yorumlarına yer vermektedir. Şematik inceleme sayesinde gerçekleşen olaya dair bilgilerin ideolojik izleri görülebilmektedir. Mikro yapı çözümlemesi üç aşamadan oluşur. İlk aşamada sentaktik çözümleme ve bölgesel uyum ele alınarak cümlelerin etken ve edilgen yapısı ile birlikte oluşturulan haber cümlelerinde okur ile gazeteci arasındaki kültürel ve ideolojik bağ incelenir. Bölgesel uyum olarak adlandırılan çözümlemede ise haber metninde ardı ardına gelen cümleler arasında oluşturulmaya çalışılan nedensel, işlevsel ve referansal ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. İkinci aşamada sözcük seçimleri ele alınır ki bu aşamada haber söyleminde tercih edilen sözcüklerin taşıdığı anlamların

ideolojik ve kültürel anlamları çarpıcı veriler edinmeyi sağlamaktadır. Son aşamada ise retorik çözümler yapılmaktadır. Bu aşamada haber metnin inandırıcılığını artırmak ve okuyucunun ana temayı içselleştirmesini sağlamak amacıyla kullanılan kafiye, abartma, küçümseme, mecaz, çağrışım, kıyas, zıtlıklar gibi anlatım özellikleri, fotoğraflar, sayısal veriler ve alıntılar incelenir. Bu unsurlarla kurulan haber söylemi sayesinde gerçekleşen olay enformasyon vermekten çok üstü kapalı şekilde ideolojik boyuta taşınır ve söylenenin ardında gizlenerek söylenmek istenen iletilir (van Dijk,1988: 19-38; 2007: 170).

Dolayısıyla gazetelerin haber metinlerinde söylenenden çok söylenmeyenleri okuyabilmek, görebilmek ve anlayabilmek amacıyla çözümler yapma gereği ortaya çıkmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmenin en etkili yolu ise söylem analizi yöntemidir. Bu yaklaşım aracılığıyla yayın politikalarını sosyalizm düşüncesi üzerine inşa etmiş olan Evrensel ve Birgün gazetelerinin Ankara’da yaşanan iki farklı terör saldırısı karşısında inşa ettikleri haber metinlerinde kullandıkları dil ve söylem incelenerek, gazetelerin yayın politikalarının terör haberlerinin temsiline yapmış olduğu etki anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma doğrultusunda gazeteler tarafından oluşturulan haber metinlerinde mevcut kodlamalar çözülmeye çalışılarak gazetenin yayın politikasının haber metinleri ve haber söylemleri üzerindeki etkisi sergilenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın zaman sınırlılığı; terör saldırılarının yoğun olarak haberleştirildiği saldırılardan sonraki ilk gün olarak belirlenmiştir. Ayrıca gazetelerin konuyla ilgili manşet olarak yayınladıkları ana haber ve bu haberin iç sayfadaki devamı üzerinden analizler yapılmıştır.

Araştırmanın Problemi

Bu araştırma gazete yayın politikalarının haber söylemine etki ettiği, haberin temel gerçekliğiyle uyuşmayan söylemler üreterek dolaşıma soktuğu kabulüne göre tasarlanmıştır. Bu problem ekseninde özellikle gazete yayın politikalarının terör gibi evrensel bir suçun sunumunda bile çeşitli ideolojik dayanaklardan kaynaklı farklı temsillere sebep olduğu görülmektedir. Bu bağlamda gazete yayın politikalarının haber söylemine etki ederek, evrensel düzeyde suç olan bir fenomeni bile çarpıtabileceği, bu tip

durumlarda izler/okur kitleyi yayın politikası ekseninde olayları okumaya ve kavramaya neden olmaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Medyada Ve Terör

Terörizm bu amaç ve hedefleri doğrultusunda medyada sıkça yer almak ister ve terörist eylemlerini planlama ve gerçekleştirme aşamasında medyayı ve onun üreteceği etkiyi hiçbir koşulda göz ardı edemez. Çünkü medya terörün yaşam kaynağı ve oksijeni olmakla birlikte geniş kitlelere ulaşabileceği, propagandasını yapabileceği ve hedeflerine ulaşabileceği en önemli araç olarak kabul edilmektedir. Medyanın teröristlerin propagandası açısından taşıdığı bu önem, modern zamanlarda teröristler tarafından bir silah olarak algılanmasına ya da tanımlanmasına bile yol açmıştır (Combs, 1997: 143). I. Dünya Savaşı sırasında Alman General Erich Ludendorff'un “Artık savaşlar silahla değil sözcüklerle yapılıyor. Silahı değil sözü iyi kullanan savaşta da kazanır” (Devran, 2015: 85) sözündeki gerçekliğin farkında olan terör örgütleri kendilerini meşru gösterebilmelerinin en etkili yolunun medya olduğunun bilincindedir. Bu durumu fark eden ulusal güvenlik örgütlenmeleri; medyatik terörün önüne geçebilme adına çeşitli stratejiler ve yöntemler geliştirerek önleyici tedbirler almayı gerekli görmüştür. Dolayısıyla geleneksel ve sosyal medyanın hatta toplumun dikkatinin nasıl çekileceği konusu, terör örgütleri için eylemin kendisini planlamaktan daha da önemli bir hal almıştır. Çünkü terör eyleminin ve yol açtığı sonuçların hızla kitlelere ulaştırılması, eylemin günlerce kamuoyunu meşgul etmesi söz konusu örgütler için hayati bir önem arz etmektedir (Devran, 2015: 85). Bu doğrultuda düşünüldüğünde medyanın ve kamuoyunun dikkatini çekmeyi başaramayan bir terör eylemi, başarısız olarak kabul edilmektedir.

Terör eylemlerinin medyada yer bulmasının ne denli önemli olduğu gerçeği bir kenara bırakıldığında, bu olayların medyada nasıl ele alındığı ve terörün medyada nasıl temsil edildiği de önem arz etmektedir. Toplumun geneli tarafından fazlasıyla dikkate alınan bu tip olaylara medyanın yaklaşımı, bakış açısı ve sunuş biçimi gibi bazı konu başlıkları çeşitli yönlerden ele alınmak zorundadır. Öncelikle terör eylemlerinin

haberleştirilmesi ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelik tehditler içermesi nedeniyle önemlilik arz etmekte ve bu durum da bir haber değeri olarak evrensel düzeyde kabul görmektedir. Fakat gazetecilik mesleğinin evrensel düzeyde kabul edilmiş olan kuralları gereğince; teröre çağrı yapmak, teröristi övmek ya da meşrulaştırmak, terör eylemlerini olumlamak gibi davranışların ifade hürriyeti kapsamına girmediği kabul edilmektedir (Tılıç, 2001). Bu noktada terörün haberleştirilmesi, haber metni için tercih edilen durum tanımlamaları, dil yapısı, söylem ve çerçeveleme gibi birçok faktör önem kazanmaktadır. Haber medyasının toplumsal olayların sunumu sürecinde sadece bilgi verme işlevi olmadığı, bunun yanında insanları siyasallaştırma, eğitme, toplumsallaştırma gibi çok geniş bir yelpazede etkisi altına aldığı kabul gören bir gerçektir. Haber medyası toplumsal güç ve iktidar ilişkilerinin kurulduğu, pekiştirildiği, dolaşıma sokulduğu, yeniden üretildiği ve meşrulaştırıldığı bir mekanizma işlevlerini yerine getirmektedir (Karaduman ve Batu, 2011: 359).

Avşar (2009: 83) terör olaylarının bir haber değeri taşıdığı, okur/izleyici kitle tarafından öğrenilmesi ve bilgilendirilmesi gerekli olaylar olduğunu vurgulamaktadır. Medya yüksek haber değeri taşıyan terör eylemlerine yer vermekte ve medyanın modern toplumlardaki önemli işlevlerinden biri olan kamuoyunu aydınlatma ve bilgilendirme işlevini yerine getirmektedir. Nitekim Topçuoğlu (1992) tarafından yapılan araştırmaların bulguları, medyada haber olan konular arasında terör haberlerinin en çok okunan ve izlenen haberler olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla medya; en çok okunan ve izlenen haberlere yer vererek hem toplumsal işlevini yerine getirmekte hem de kendisi için hayati önem arz eden baskı sayısı ve reyting kaygılarını gidermiş olmaktadır. Bu noktada terör örgütleri ile medya örgütlenmeleri arasında farkında olmadan oluşmuş karşılıklı bir çıkar ilişkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla medya ve terörizm arasındaki ilişkiyi karşılıklılık esasına dayanan ortak bir yaşam çabası olarak tanımlanmak doğru olacaktır. Bu ikili arasındaki ilişki kısa süreli olarak görülürken, uzun vadede ifade özgürlüğü gibi çok geniş bir bağlam üzerinden medyanın terör örgütleri tarafından kullanılması, demokratik toplum yapısının da zarar görmesine neden olmaktadır (Schaffert, 1992: 87).

Terör olaylarının medyada sunumu söz konusu olduğunda; bu olayların detaylıca analiz edilerek aktarılması yerine, medyanın doğasına uygun bölümlerin, görüntülerin ya da bilgilerin yinelenmesine dayanan bir sunumun gerçekleştirildiği görülmektedir. Özellikle haber medyası; terör olaylarının ilgi çekici yönü olan görselliği ön plana çıkartarak, yaşanan olayları halkın anlayabileceği bir basitleştirme süzgecinden geçirerek kamuoyuna sunmaktadır. Dolayısıyla toplumun terör olayları ile ilgili temel bilgi alma kaynağı olarak medya önemli bir görevi üstlenmektedir. Toplumun kitle iletişim araçları ve medyaya olan güveni göz önüne alındığında, terör haberleri gibi toplum üzerinde büyük etkiye sahip haberlerin sunulmasında üst düzey bir dikkate ihtiyaç olduğu da bu bakış açısından hareketle ayrıca hatırlanmalıdır (Yücel, 2011: 49). Çünkü böyle durumlarda medya kendi doğasına uygun bir şekilde kamu yararından da hareketle kendi çıkarlarına ulaşmak için çeşitli yöntem ve teknikleri kullanmaktan çekinmezken; terör örgütleri de medya aracılığı ile eylemlerini toplumsal süreçte etkili söylemlere dönüştürmeyi planlamaktadır. Bunun yanı sıra terör örgütleri medya aracılığıyla, siyasal iktidarı sarsmak, otoriteyi zayıflatmak, kendini güçlü göstermek, halkı korkutmak, örgüt üyelerine moral vermek, güvenlik kuvvetlerini yasal sınırların dışına çıkarmaya çalışmak ve siyasi alanda kendisini bilinir kılmak adına çeşitli beklentiler içerisinde olmaktadır (Korkmaz, 1999: 232). Bu nedenle de terör haberlerinin medyada yer almasından çok, medyanın terör haberlerini sunarken, inşa ederken kullanmış olduğu dil, haber söylemleri, çerçeveler ve bütün bu süreçler üzerinde etkili olan yayın politikaları önemli bir tartışma konusunu oluşturmaktadır.

Gazete Yayın Politikaları ve Haber Söylemi Üzerindeki Etkisi

Bugün yoğun olarak endüstriyel ilişkiler tarafından etki altına alınmış olan medya sektörü, bu ilişkilerden kaynaklanan çeşitli yapısal dönüşümlere maruz kalmaktadır. Bu duruma en iyi örnek modern gazeteciliğin bürokratik yapılanması, örgütlenmesi ve sektörde bir aktör olarak varoluş nedeni; gazete çalışanlarının mesleki kuralları ve ahlaki değer yargıları üzerinde doğrudan şekillendirici olmakta ve alternatif değer yargılarına medya sektöründe kesinlikle yer bırakmamaktadır. Alternatif bir anlatının gelişmesine izin verilmeyen böylesi medya örgütlenmelerinde habere dair bilgi ve belgelerin toplanması, işlenmesi ve yayına hazırlanması yazı işleri ve haber merkezi olarak

adlandırılan bir takım profesyonelin süzgecinden geçerek profesyonelliğin belirlediği endüstriyel bir düzlemde gerçekleşmektedir. Öncelikle her yazı işleri sorumlusunun üstünde yetkilerini sınırlayan bir gazete sahibi, yayınevi yöneticisi ya da genel yayın yönetmeni vardır- şayet yazı işleri sorumlusu güçlü bir kişilikse ve başarılı ise, gücü kısmen sınırlanır ve gazete sahibi basın-yayın konusunda fazla hırslı ise ve gazetenin gidişatını da iyi görmüyorsa, o zaman tamamen kısıtlanabilir; ya da ikisi arasında bir yeredir (Schneider ve Raue, 2002: 164). Basının böylesine yoğun bir şekilde endüstriyel süreçlere eklenmesi, “yayın bağımsızlığı” ve “basın ahlak ilkeleri” gibi birçok evrensel kriterin medya şirketleri adına yeniden yorumlanmasına da neden olmuş; basın ahlakı ve özgürlüğü medya şirketinin çıkarları doğrultusunda çevrelenmiştir. Dolayısıyla normal koşullarda “yayın bağımsızlığı” olarak ifade edilen kavram doğrultusunda, gazetenin yayın politikasının profesyonel gazeteciler tarafından ve gazetecilik önceliklerine göre saptanması gerekmektedir. Fakat bu durumun pratiği daha farklı uygulanmakta ve işletme rasyonalitesi yayın politikası üzerinde esas belirleyici olmaktadır (Arık, 2006: 34).

Bu süreçte haberin hammaddesi yayın örgütlenmesinin benimsemiş olduğu politik ve ideolojik çerçevelere uygunluk sürecinden geçirilerek “strelize” edilmektedir. Bu duruma ilişkin olarak haber örgütlenmelerinde muhabirinden, genel yayın yönetmeninde kadar habere etki eden her aşama haberde ne kadar bilgiye, nasıl ve ne doğrultuda yer verileceğini belirleyen “ideolojik bir kare” olarak değerlendirilir. Bir başka anlatımla; haber üreticileri kendilerinin olumlu ötekilerin ise olumsuz tarafları hakkında çok söz söylerken, kendi olumsuzlukları ve öteki için olumlu olan konularda ise az şey söylemeyi tercih etmektedirler (Devran, 2010: 81). Çünkü haber söylemleri ve haber üretim süreçlerinde tercih edilen yöntem, çerçeve ve dil genellikle haber örgütlenmelerinin yayın politikalarından bağımsız bir süreçte gelişme gösteremez. Dolayısıyla haber medyasının benimsemiş olduğu yayın politikasına göre, tercih ettiği ya da temsil sürecinde uygulamak istediği bazı aktarım yöntemleri; terör olaylarının da sunumunda etkili olabilmektedir.

Shoemaker ve Reese (1996) gazetecilerin haber yapma süreçlerindeki kararlarına ilişkin etkileri mikro düzeyden makro düzeye doğru “Etkiler Hiyerarşisi” modeli üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Modele göre bir şahıs olarak medya çalışanından kaynaklanan etkiler, haberin oluşturulduğu yapı, gazetecilik mesleki normları ve pratiklerinden kaynaklanan etkiler, medyanın kendi kurumsal yapısından kaynaklanan etkiler, medya dışından kaynaklanan etkiler, ideolojik yapıdan kaynaklanan etkiler olarak çeşitli başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu sıralanan başlıklar arasında; medyanın kurumsal yapısından kaynaklanan etkiler ve bu kurumsal yapının işleyişinde oldukça etkili olan ideolojik yapıdan kaynaklanan etkilerin ne kadar belirleyici olduğu bir kez daha görülmektedir. Shoemaker ve Reese’in medyanın kurumsal yapısı başlığı altında ele almış olduğu ekonomik ilişkiler ağının da gazete yayın politikaları üzerinde oldukça belirleyici olduğu unutulmamalıdır. Bu doğrultuda önemli bir örnek olarak Rupert Murdoch’un İngiltere’de London Times gazetesini satın aldıktan sonra, gazetenin yazı işleri çalışanlarına yayın politikası hakkında sözlü ve yazılı talimatlar verdiği bilinmektedir. Bu talimatların yerine getirilmemesi ve London Times gazetesi editörlerinin büyük bir çoğunluğunun bu olaydan ötürü istifa etmesi sonrasında “bu kadar yolu gazetenin işlerine karışmamak için mi geldim” ifadesini kullanması, gazete yayın politikası üzerindeki sahiplik yapısı etkisini kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda gazete çalışanları yayın politikasına uyumlu bir ideolojik perspektifle seçilerek, gazete ekibi oluşturulmaktadır. Bu bağlamda gazete yayın politikaları üzerinden konu detaylıca ele alındığında, habere konu olan eylemlerin faileri ve haber örgütlenmeleri arasında ideolojik yakınlıkların olduğu durumlarda; terör saldırılarının haberleştirilmesi yayın politikası doğrultusunda ideolojik bir eğilim kazanmaktadır.

Bir başka örnekte İngiliz Mirror grubunun patronu Robert Maxwell neredeyse bütün gazetelerin yayın politikasını bizzat kendisinin belirlediğini dile getirmektedir. Bu durum için kullanmış olduğu şu cümle de oldukça manidardır: “Bu işe doksan milyon pound yatırdım ve bunu dua almak için yapmadım. Bu işin sahibi benim. Patron benim” (Duran, 1999: 192). Robert Maxwell’in Mirror grubuyla yaşamış olduğu bu durum, başka örneği görülmeyen bir olay olsaydı bir dipnot olarak kalırdı. Oysa sadece İngiltere özelinde bile basın özgürlüğü kavramının dalgalı bir geçmişi ve belirsiz bir geleceği

olduğu bilinmektedir. Basın özgürlüğünün temelinde bulunan yayımlama hakkı, gazete sahipliğine bağlıdır ve editoryal bağımsızlıkla ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Daha anlaşılır şekilde yayına hiç müdahale etmeyen bir yaklaşımı ve yayın politikasını benimseyen bir gazete sahibi bulunmamaktadır (Hanlin, 1998: 57). Bu bağlamda medya içeriğinin ve özellikle gazete yayın politikalarının varolan ekonomik ve politik yapı karşısından oldukça kırılgan ve etkiye açık olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle ekonomi-politik yaklaşım medya kuruluşlarının ürettiği ve aktardığı metinlere etki eden temel unsurları merkezine alarak; medya kurumlarının mülkiyet yapılarına bakmadan medya içeriğinin nasıl oluştuğunu anlamaya çalışmanın eksik bir çaba olacağını dile getirmektedir.

Bugün modern haber örgütlenmelerinde yayın politikası adı altında geliştirilmiş olan denetim politikaları, profesyonel gazetecilik pratiklerinin habercilik çalışmalarında kullanılmasının güvencesi olarak sunulmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak editörler ve medya sahipleri, gazetecilerin kendileri açısından başarılı ve saygı değer olabilmeleri için izlemeleri gereken rehberlik ilkelerini geliştirdiklerini iddia etmektedir (Bennett, 2000: 315). Küçüközyiğit'e (2014: 28) göre de gazetelerde her gün düzenli olarak yapılan haber toplantıları; haber üretim sürecinde, mesleki kararların yoğunlaştığı önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Haber üretimi hakkındaki kişisel gündem ve tercihlerin dile getirildiği bu toplantılarda haber kararları ve mesleki kararlar, yayın politikasının da etki ettiği bir zeminde şekillenir, somutlaşır. Bu anlatıdan hareketle yayın politikası haber toplantılarının yapılacağı temel zemini şekillendirerek, esasında haberin üretim sürecine ve habercinin haberi algılama biçimine doğrudan olmasa bile dolaylı bir şekilde fakat güçlü bir potansiyelle etki etmektedir. Mesleki olarak konu ele alındığında; bir gazetecinin ya da muhabirin temel hedefi, yaptığı haberin gazetede yayınlanmasıdır. Hangi haberin yayınlanıp yayınlamayacağını belirleyen ise gazetenin Genel Yayın Yönetmeni, Yazı İşleri Müdürü gibi görevlerinde bulunan kişiler, ama en nihayetinde gazetenin genel yayın politikasıdır. Muhabir zamanla neyin haber olarak yayınlanıp neyin yayınlanmayacağını anlar ve ona göre haber yapmaya başlar. Dolayısıyla aslında muhabirin habere bakış açısı da çalıştığı kuruma göre belirlenir (Demir, 2013: 150). Ankara'da faal olarak gazetecilik yapan on beş farklı kişi ile görüşülerek medya ve iktidar

ilişkilerinin gazetecilik pratikleri üzerine etkisinin araştırıldığı bir akademik çalışmada ortaya çıkan sonuç da bu çalışmanın iddiasını destekler niteliktedir. Demir (2013) tarafından yapılan bu çalışmada; gazetecilerin habere bakış açılarının ve dolayısıyla haber yapma pratiklerinin çalıştıkları kurumların yayın politikasına göre belirlendiği görülmektedir. Kavoglu'nun (2017: 214) yaptığı bir başka çalışmada ise gazetelerin mülkiyet yapısının ve ideolojik çizgisinin haberin çerçevelenmesinde yadsınamaz bir paya sahip olduğu bulgulanmıştır. Sonuç olarak haber endüstrisinin bürokratik örgütlenmesi içinde gazeteciden beklenen; editörler, haber müdürleri, genel yayın yönetmeni ve medya sahibinin yönlendirmeleri ile oluşturulan genel yayın politikasına en uygun haber metinlerini mükemmel şekilde hazırlamasıdır.

Konuyu kültürel çalışmalar yaklaşımı ekseninde ele alan bir grup düşünür ise, medya içeriğinin zaten belirli ideolojik ilişkiler üzerinden üretildiğini ve bu bağlamda haber özelinde özgün ve bağımsız bir haber üretim sürecinin mümkün olamayacağını dile getirmektedir. Özellikle haber metinlerinin oluşturulmasında ve düzenlenmesinde ideolojik unsurun etkisiyle belli egemen düşünceler, yaklaşımlar ve anlatımlar haber söylemlerinde ön plana çıkarılmaktadır. Dolayısıyla haber metinleri belli dünya görüşünün yansıtıldığı ideolojik ve kapalı bir metin olarak ortaya çıkmaktadır (Yaylagül, 2006: 123-124). Hall ve arkadaşlarının 1978'de yapmış oldukları "Policing the Crisis" isimli çalışmada medyanın "seçici" rolüne işaret edilmektedir. Hall ve arkadaşları medya içeriğinin akredite haber kaynaklarının birebir aktarımlarına uygun şekilde şekillenmediğini aksine medya örgütlenmesinin bu hammadde üzerinde oynayarak; her yayın organının kaynaklardan elde edilen hazır materyali, kendi kriterleri (yayın politikaları) doğrultusunda bir seçim sürecine tabi tuttuğunu dile getirmektedir (Aktaran, İnal, 1994:150). Özellikle televizyon ve gazete haberleri üzerinden aktarılmak istenen ideoloji, medya kuruluşların ait oldukları endüstriyel yapı içerisinde profesyonel pratikler ve egemen norm ve kodlar yardımıyla oluşturulur (Bulut ve Yaylagül, 2004:124).

Haber ve diğer medya metinleri içinde egemen ideoloji çoğu zaman bu doğrultuda öne çıksa da, haberde yansımaları bulan güç/iktidar ilişkileri yalnızca sınıf ilişkileri bazında açıklanamaz. Dil ve söylem; toplumdaki güç/iktidar ilişkilerinin dayandığı

cinsel, etnik, dinsel farklılıkların yansıdığı bir mücadele alanıdır (İnal,1996: 119). Medya kuruluşları tarafından üretilen haberlerde kullanılan dil ve söylemler medyanın tarafsız ve objektif olmasını engellediği gibi haber metinlerinde medya kuruluşlarının ideolojisinin izlerini de görünür kılmaktadır. Çünkü anlam kendi kendine oluşmaz ve amaçlı olarak inşa edilir. Eagleton'a (2005: 291) göre gerçek durumu dönüştürücü şekilde çalışan ideoloji anlamın toplumsal inşasında medyanın en önemli işlevi olarak karşımıza çıkar. Shoemaker ve Reese (1996: 214) medya içeriği üzerinde etkili olan faktörleri ortaya çıkardıkları çalışmalarında, etki faktörleri arasında yer alan ideolojik düzeyin diğer tüm düzeyleri içine aldığı dile getirmişlerdir. Ayrıca medya içeriği üzerinde etkili olan ideolojik düzeyin toplumdaki çeşitli iktidar odakları yararına çalıştığını belirtmektedirler. Sonuç olarak medya kuruluşları tarafından üretilen haberlerde kullanılan dil ve çerçeveler medyanın doğru bilgi aktarımını engellediği gibi, haber metinlerinde medya kuruluşlarının benimsedikleri yayın politikaları üzerinden meşrulaştırmak istedikleri ideolojileri de görünür kılmaktadır. Ayrıca bu duruma ek olarak medya sahiplik yapısından ve medya-iktidar ilişkilerinden kaynaklanan gerekçeler üzerinden de yayın politikalarını etkileme ve medyanın işletme mantığı üzerinden faaliyet göstermesi de gözden kaçırılmamalıdır.

BULGULAR

Birgün Gazetesi

10 Ekim 2015 Ankara Tren Gar'ı Terör Saldırısı

Birgün gazetesi Ankara Tren Garı'nda meydana gelen terör saldırısını 11 Ekim 2015 tarihli sayısında geniş bir yer ayırarak ele almıştır. Gazetenin manşetten tam sayfa olarak duyurmuş olduğu haber, iç sayfada da detaylıca işlenmiştir.

Makro Yapı Analizi:

Birgün gazetesinin 11 Ekim tarihli sayında yaşanan terör saldırısını “YIKILSIN BU ÖLÜM İKTİDARI” başlığı altında büyük puntolarla tam sayfa olarak okuyucularına aktarmıştır. Haberde kullanılmış olan “ÖLÜM İKTİDARI” ifadesi, haber söylemi üretmede en önemli unsurlardan biri olan haber başlığı büyük puntolarla aktararak, haber söyleminde terör saldırısının sorumluluğunu varolan siyasal iktidara yükleyen bir anlatım sağlamıştır. Gazete haber söylemin inşa için haberin spotunda da benzer bir anlatım tekniği kullanmayı tercih etmiştir. Haber spotunun ilk cümlesinde kullanılmış olan “Suruç’un üzerinden üç ay geçmeden” ifadesi ve yine spotta kullanılmış olan “Polis patlamanın yaşandığı noktaya gaz bombaları ile saldırdı” ve haber görseli üzerinden aktarılan “Polis patlamanın hemen ardından insanlara saldırdı” ifadeleri, bütüncül bir şekilde haber metninde varolan siyasal iktidarı terör saldırısından sorumlu tutan bir söyleminin üretilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca gazete “Suruç’un üzerinden üç ay geçmeden” ifadesini spotta kullanarak; Suruç’ta yaşanan terör saldırısından da yine siyasal iktidarın sorumlu olduğunu ima eden bir anlatı çatısını haber söylemine eklemiştir. Haber için tercih edilen görsel kullanımında ise patlama alanından yaralı ve cansız bedenlerin gösterildiği bir görsel tercih edilmiştir. Aynı görselin hemen yanındaki ikinci bir görselde ise olay yerine intikal eden güvenlik görevlilerinin koşarken sunulmuş olması, haberin hem spotunda hem de metninde tekrar edilmiş olan “Polis patlamanın hemen ardından insanlara saldırdı” söylemini destekleyen bir dizayn içerisinde ilk sayfaya yerleştirilmiştir. Ayrıca haber metninin giriş bölümünde ve devamında saldırının muhtemel sorumlusu olabilecek terör örgütleri isimlerinden bilinçli bir şekilde bahsedilmezken, yapılan gösterinin tamamen barışçıl bir amaç doğrultusunda planlandığı ve demokratik amaçlara hizmet ettiği düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. Haberin kaynak kullanımı da bu doğrultuda haber söylemini destekleyecek bir yaklaşımla oluşturulmuştur. Haber kaynağı olarak Halkların Demokrasi Partisi Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş’ın açıklamalarına geniş bir alanda yer verilmiştir. Haber için kullanılan ara başlıkta “Karanlık güç yok, aleni güç var” ifadesi Demirtaş’ın açıklamaları arasından ara başlığa taşınmış ve tırnak işareti kullanılmadan aktarılmıştır. Bu başlıktan sonraki ilk cümlede Demirtaş’ın saldırının sorumluluğunu “AKP İktidarı” olarak aktardığı ifadeye geniş bir yer ayrılmıştır. Gazete bu çerçevede haber söyleminde Selahattin Demirtaş’ın açıklamalarını içselleştirerek, Demirtaş’ı güvenilir bir kaynak olarak sunmuş ve metinde üretmek istediği siyasal iktidarın terör saldırısından sorumlu olduğu söylemini çeşitli

kaynakların aktarımları üzerinden meşrulaştırmak istemiştir. Ayrıca haber metninde konunun ardaan-bağlam bilgisi ekseninde detaylandırılmadan, suçlayan bir anlatıyı ön plana çıkaran kelime tercihleri üzerinden aktarılması da, haber söyleminin meşrulaştırılması için yapılmıştır.

Mikro Yapı Analizi:

Birgün gazetesinin konuyla ilgili yaptığı haberin sentaktik yapıdan ele alınarak analiz edilmesi sonrasında, haberde tercih edilen aktarım fiillerinin ve kelime yapılarının haber metninde üretilmek istenen söylemi destekleyici şekilde tercih edildiği görülmüştür. Özellikle olayın faili olarak varolan siyasal iktidarın işaret edilmesi ve bu süreçte etken cümle yapılarının kullanılmış olduğu görülmektedir. Terör saldırısını tanımlarken “katliam” kelimesinin ısrarla tercih edilmesi ve bu durumun siyasal iktidar tarafından yapılmış olduğu iddiasının ön plana çıkarılması, ülkede yapılan bütün terör saldırılarının ardında siyasal iktidarın olduğu düşüncesini ön plana çıkarmaktadır. Gazetenin genel yayın politikasının sosyalist düşünceden etkilenecek şekilde şekillenmiş olması, terör saldırısında yaralan ve hayatını kaybeden kişilerin “yurttaş” olarak tanımlanmasına da neden olmuştur. Gazete haber metninde sık sık bu tanımlamayı tercih ederek, yayın politikası doğrultusunda kelime ve tanımlama tercihi yaptığını göstermektedir. Bu bağlamda haber metninde tercih edilen kelimeler ve bunların kullanılmış olduğu bağlam; haber söyleminin tek yönlü bir anlamsal kapanmayla sonuçlandırılmasına neden olmuştur. Metnin okunmasında alternatif bir alanın açılmamış olması, tek yönlü kaynak kullanımı ve haber için tercih edilmiş olan görseller; bütüncül bir şekilde haber metninde suçlunun varolan siyasal iktidar olduğu retoriğini güçlendirmiştir. Bu durumu güçlendirme adına da imalı anlatımlar yerine; basit, kısa ve doğrudan iddia etme gibi kesin bir dil kullanımı tercih edilerek, haberin retoriğinin de keskin ve belirgin olması sağlanmıştır. Ayrıca haber söyleminde bu retoriğin daha da pekişmesi adına, benzer anlamlara gelen suçlayıcı cümlelerin arka arkaya dizilmesi, dilin sentaksı üzerinden üretilmiş olan suçlayıcı söyleminin haber metni içerisinde pekişmesini sağlamıştır. Bu bağlamda gazetenin bütüncül bir şekilde üretmiş olduğu haber söylemi; ısrarla terör kelimesini kullanmaktan kaçınırken, terör saldırısı ya da teröre ilişkin söylemler üretmek

yerine saldırıyı gerçekleştireni-eyleyeni ön plana çıkartan bir söylemsel çerçeve üzerine inşa edilmiştir.

13 Mart 2016 Ankara Güvenpark Terör Saldırısı

Birgün gazetesi Ankara Güvenpark'ta meydana gelen terör saldırısını 14 Mart 2016 tarihli sayısında geniş bir yer ayırarak ele almıştır. Gazetenin manşetten detaylıca duyurmuş olduğu haber, iç sayfada da detaylıca işlenmiştir.

Makro Yapı Analizi:

Birgün gazetesinin 13 Mart tarihli sayında yaşanan terör saldırısını “KATLIAM” başlığı altında büyük puntolarla ve manşetten okuyucularına aktarmayı tercih etmiştir. Okuyucunun haber metninde ana olayın kurgulanışını tartışmadan okuduğu için; haberin başlığı, girişi ve olay kurgusu haber söylemini üretmede en önemli unsurlar olarak işlemektedir. Dolayısıyla haber başlığının büyük puntolarla aktarılmasının yanı sıra olay yerinden aktarılmış olan bir görüntünün de haber görseli olarak kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Ankara Gar'ında yaşanan terör saldırısında ölü ve yaralıların görselini açık bir şekilde kullanarak bir söylemsel çerçeve dizayn eden gazete, bu haberin görselinde ise yardım ekiplerini içeren bir görseli kullanmayı tercih etmiştir. Ne haber spotunda ne de haber metninin girişinde terör saldırısının gerçekleştiği akşam olayın sorumluluğunu üstlenmiş olan PKK terör örgütü ile ilgili bir bilgiye dikkatle yer verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda hem başlık hem spot hem de haber metninin giriş kısmında, terör saldırısı ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiş, yaralı sayısı ve olayın etki ettiği alan aktarılmıştır. Haber söyleminde gazete Ankara Gar'ında yaşanan terör saldırısında olduğu gibi “terör” kelimesini kullanmaktan ısrarla kaçınmıştır. Fakat Ankara Gar saldırısında haber söylemini gerçekleştiren-eyleyen üzerine inşa eden gazete, Güvenpark terör saldırısı için aynı söylemsel çerçeveyi inşa etmekten ısrarla kaçınmış, olayı gerçekleştiren-eyleyenle ilişkili hiçbir bilgi haber metninde kendisine yer bulamamıştır. Üretilen haber söyleminde olaya ilişkin ardalın ve bağlam bilgisinden yoksunluk dikkat çekmektedir. Saldırıyı üstlenen PKK'nin daha öncede yapmış olduğu birçok terör eylemi bulunmasına rağmen, haber söyleminde bu konulara ilişkin bilgi verilmemesi, terör

saldırısının sıradan bir olay gibi haber söyleminde aktarılmasına neden olmuştur. Ayrıca haberde tercih edilen kaynak kullanımı genellikle resmi kaynaklardan yapılan aktarımların gazete yayın politikasına da uygun olanlarının aktarılması şeklinde gerçekleşmiş ve hiçbir siyasinin ya da kanaat önderinin açıklamasına haber metninde yer verilmemiştir. Bu bağlamında haber söyleminde resmi açıklamaların yinelenmesi üzerine inşa edilmiş bir anlatı çerçevesi oluşturulmuştur.

Mikro Yapı Analizi:

Birgün gazetesinin konuyla ilgili yaptığı haberin sentaktik yapıdan analizi, dikkate değer sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Haber metninde kullanılmış olan kelime tercihleri ve sözcük öbeklerinde özellikle tarafsızlık ve resmi kaynakların aktarımları doğrultusunda bir haber söylemi inşa edilmek istenmiştir. Kelimelerin ve sözcüklerin dizilişi de bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Haber metnindeki cümle ve cümlecikler arasında fonksiyonel bir ilişki bulunmakta ve kelime seçimleri aynı zamanda gazetenin içinde bulunduğu sınıfsal konum ve yayın politikasını da yansıtmaktadır. Bu çerçevede gazete terör saldırısından etkilenen insanları “yurttaşlar” tanımı ile aktarmayı tercih etmiştir. Haber başlığı için kullanılan “KATLIAM” kelimesinin metin içinde yinelenmemiş olması, başlık üzerinden belirgin bir söylem üretilmek istenmediğini göstermektedir. Haber retorik de bu doğrultuda, belirli bir söylemi ön plana çıkarmak yerine; resmi kaynaklardan yapılan aktarımların bazılarını yineleyerek, terör saldırısının failine dair gerçekliklerin gizlenmesini önceleyen bir söylemi ön plana çıkartmıştır. Ankara Gar saldırısının tam sayfa yer ayıran gazete, Güvenpark'ta gerçekleşen terör saldırısı için daha az bir alan tercih ederek sadece manşetten haberi yayınlamıştır. Bu doğrultuda, haber retorikinde konunun daha sıradan ve detaylandırılmadan aktarıldığı bir anlatı çerçevesinin oluşması kolaylaşmıştır.

Evrensel Gazetesi

10 Ekim 2015 Ankara Tren Gar'ı Terör Saldırısı

Evrensel gazetesi Ankara Tren Garı'nda meydana gelen terör saldırısını 11 Ekim 2015 tarihli sayısında geniş bir yer ayırarak ele almıştır. Gazetenin manşetten tam sayfa olarak duyurmuş olduğu haber, iç sayfada da detaylıca işlenmiştir.

Makro Yapı Analizi:

Evrensel gazetesinin 11 Ekim tarihli sayında yaşanan terör saldırısını “YILDIRAMAYACAKLAR BARIŞ KAZANACAK” başlığı altında büyük puntolarda tam sayfa olarak okuyucularına aktarmıştır. Haberin spotunun ilk cümlesinde yapılan saldırı için “Diyarbakır ve Suruç'tan sonra” ifadeleri ve bu saldırının “ülkeyi kaosa sürükleyen” olarak tanımlanması ön plana çıkarılmıştır. Spotun devamında kullanılan “katliamı protesto için sokağa çıkan binlerce kişinin AKP'yi ve Erdoğan'ı protesto ettiği” ifadesi aktarılmış ve bu ifade üzerinden dolaylı bir anlatımla terör saldırısının sorumlusu olarak haber söyleminde hedef pozisyonuna yerleştirilmişlerdir. Haber için kullanılan görsellerde ise cansız bedenler ve yaralılar açık açık gösterilerek; haber metni içerisinde sık sık kullanılmış olan “katliam” kelimesi üzerinden katliam söylemi ön plana çıkarılmıştır. Haberde olayı gerçekleştiren-eyleyen ile ilgili herhangi bir bilgiye ya da aktarıma yer verilmezken, varolan siyasal iktidarın olayın sorumlusu olduğu haber söyleminde doğrudan anlatım yolları kullanılarak ön plana çıkartılmıştır. Bu doğrultuda haber söylemini güçlendirmek için hem haber metninde hem de haberin spotunda ardaan-bağlam bilgisi kullanılmak istenmiştir. Özellikle Diyarbakır ve Suruç'ta gerçekleştirilen bombalı saldırılara da metinde yer verilerek, varolan siyasal iktidarın bu tür saldırıların sorumlusu olduğu ve terör saldırılarının devam ettirildiği gibi bir düşünce haber söylemi üzerinden aktarılmıştır. Haberde tercih edilen kaynak kullanımı da haber metninde üretilen söylemi güçlendiren bir doğrultuda gerçekleşmiştir. Haber metni içerisinde Emek Partisi Genel Başkanı Selma Gürkan ve Halkların Demokrasi Partisi Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın açıklamalarına geniş çapta yer verilmiştir. Metinde özellikle haber kaynağı olarak kullanılan Gürkan ve Demirtaş'ın siyasal iktidarı istifaya çağırın ve suçlayan anlatımları ön plana çıkarılmıştır. Bu doğrultuda haber söylemi alternatif kaynaklara ya da açıklamalara kapatılmıştır. Ayrıca haberin genel söylemsel çerçevesine bakıldığında terör ve teröre ilişkin anlatıların aktarımından kaçınılırken, saldırı lanetlenmiş ve katliam olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda haber söyleminin

terörü eleştirmek ya da lanetlemek üzerine inşa edilmediği; tam aksine siyasal iktidarı suçlayıcı bir söylemsel çerçeve üzerinden sunulduğu görülmüştür.

Mikro Yapı Analizi:

Evrensel Gazetesi bu haberin genel söylemsel çerçevesini inşa ederken; suçlayan, hedef gösteren ve sorumluluk yükleyen bir dil yapısını tercih etmiştir. Bu bağlamda haber metnindeki cümlelerin dizilişi ve cümle yapılarında tercih edilen kelime kalıpları yanlı bir dil yapısının oluşmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle terör eylemini gerçekleştiren kişilerin ya da terör örgütünün tanımlanması ya da her hangi bir imalı anlatıma maruz bırakılmadan metinde açıkça verilmesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda haber söyleminin mikro yapısında olayın failinin tercih edilen kelimeler ve tanımlama kalıpları sayesinde metin içinde ön plana çıkarıldığı ve hatta varolan siyasal iktidarla ilişkilendirildiği görülmüştür. Ayrıca haber söyleminin üretim sürecinde açıkça hedef gösteren ya da işaret eden anlatımlar üzerinden terör saldırısının sorumlusu siyasal iktidar olarak kesin tanımlamalar sayesinde konumlandırılmıştır. Bu bağlamda haber retoriğinde, tek yanlı bir düşünsel yapı üzerinden terör saldırılarının sorumlusu olan terör örgütü ve devlet ilişkilendirilmek istenmiş ve böyle bir konumda aktarılmıştır. Ayrıca bu haber metninde tarihselci bir bakış açısı üzerinden daha önce yaşanan bu tip olayların sorumluluğu da siyasal iktidara yüklenerek, haber söyleminde üretilmek istenen düşünce meşrulaştırılmıştır. Benzer şekilde haber metninde bu tip saldırıların barış sürecine zarar verdiği düşüncesi tercih edilen kelime kalıpları sayesinde ısrarla ön plana çıkarılırken, olayın sorumluluğu emniyet bürokrasisi içerisinde birilerine yüklenmek istenmiştir. Bu çerçevede haber metninin gramatik yapısında “devlet terörü” tanımlaması sık sık kullanılmıştır.

13 Mart 2016 Ankara Güvenpark Terör Saldırısı

Evrensel gazetesi 13 mart 2016 tarihinde Ankara Güvenpark'ta yaşanan terör saldırısını 15 Mart 2016 tarihli sayısında haberleştirmiştir. İlk sayfada manşetten yer verdiği haberin, iç sayfada da detaylıca ele alındığı görülmüştür.

Makro Yapı Analizi:

Haber başlığı için “BARIŞ OLMADAN GÜVENLİK OLMAZ” ifadesi kullanılmıştır. Başlığın hemen altında verilen haber spotunda ise “savaş politikalarına son verilmeli” cümlesinin aktarılması; haber başlığıyla bütünleşik bir şekilde saldırının sorumlusu olarak varolan siyasal iktidar ve onun uygulamış olduğu politikalar işaret edilmiştir. Bu anlatı dizinini genel bir söylemsel çerçeveye dönüştürmek isteyen gazete, başlık ve spottan hemen sonra haber girişi için kullanmış olduğu “SORUMLU HÜKÜMET” alt başlığını ve hükümeti savaş politikası uygulamakla suçlayan tanımlamaları kullanmıştır. Bu haberin alt kısmında ve yanında yayınlanan diğer haberlerde de benzer konuların işlenmiş olması ve siyasi iktidarı “savaş politikaları uygulamaktan vazgeçmeye davet eden” söylemleri ön plana çıkaran haberlerin yayınlanması; gazete sayfasında bütüncül bir şekilde Ankara Güvenpark terör saldırılarının sorumlusu olarak varolan siyasal iktidarı işaret eden bir söylemin oluşmasını sağlamıştır. Haberin devamında kullanılan ikinci alt başlık ise “LAF ÇOK, İSTİFA YOK” olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede haber metninin ana başlık, spot, ara başlık ve girişi bölümünde bütüncüllük arz eden bir anlatı yapısı tercih edilmiş, bu doğrultuda cümle yapıları oluşturulmuş ve dizilmiştir. Haber söyleminin inşasında başlık, spot ve giriş cümlelerinin oldukça etkili olduğu ve okuru oluşturan söylemsel çerçeve doğrultusunda bir algılama sürecine sevk ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda gazete bu yöntemi kullanarak faili belli bir terör saldırısında bile farklı bir haber söylemini üretip, üretilen bu söylemi meşrulaştırma çabasına girişmiştir. Bu haberde tercih edilen haber kaynak kullanımı da, haber metninde üretilmek istenen genel söylemsel çerçeve uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Gazete haber metninde üretmek istediği söylemi destekleyen çeşitli sivil toplum kuruluşu önderleri ve bazı akademisyenlerin açıklamalarına haber metni içerisinde geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu bağlamda haber söylemi tek yönlü kaynak kullanımını nedeniyle tek boyutlu bir anlamsal çerçeve üzerinden meşrulaştırılmıştır. Aynı haber için tercih edilen görsel kullanımı da metinde üretilmek istenen tek boyutlu anlamsal kapanmayı destekleyen içerikleri barındıranlar arasından seçilmiştir.

Mikro Yapı Analizi:

Haber söyleminin gramatik yapısı analiz edildiğinde; terör saldırısını tanımlamak için kullanılan kelimeler, sıfatlar, tamlamalar ve aktarım fiilleri sorunlu bir söylemsel çerçevenin oluşmasına neden olmuştur. Bu çerçeve olayın faillerini ve sorumlularını gizleyen, onun yerine “barış” gibi geniş bir tanımlama alanına sahip kavramı ön plana çıkararak bir yapıyı inşa etmiştir. Haber metninde tercih edilen cümle dizilişleri de olayın sorumlusunun gizlendiği ya da metinde ele alınmadığı bir sentaksın oluşmasına neden olmuştur. Bu haberin gramatik tasarımında olayın sorumlusu olarak siyasal iktidar, devlet yetkilileri ve güvenlik bürokrasisinin aktörleri ısrarla ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca haber söylemini inşa ederken önemli bir etkiye sahip aktarım fiilleri de yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle olayın sorumlusu PKK terör örgütünün saldırısı ve açıklamaları pasif cümle kalıpları üzerinden aktarılırken; süreç içerisinde siyasal iktidarın, güvenlik bürokrasisinin ve devlet yetkililerinin aktarımları aktif cümle kalıpları üzerinden aktarılmıştır. Bu çerçevede haberin genel söylemsel çerçevesinde PKK'nın gerçekleştirmiş olduğu bir terör saldırısının aktarımında kullanılan kelime ve cümle yapıları sayesinde, sorumlu pozisyonuna devlet yetkilileri ve siyasiler yerleştirilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada basın örgütlenmelerinin olayları ele alış süreçlerinde bu kuruluşlarının ekonomi-politiği, medya-iktidar ilişkileri ve ideolojik yapılarının belirlemiş olduğu genel yayın politikasının etkisi terör haberleri üzerinden ortaya konulmak istenmiştir. Bu kapsamda terör gibi evrensel bir tanımla üzerinden ele alınması gereken bir konunun, yine toplumsal hayatta şiddet gibi süreçler üzerinden siyaset üretme çabalarını reddeden sosyalist düşünsel birikim ekseninde kendi yayın politikalarına sahip olan Birgün ve Evrensel gazeteleri ele alınmıştır. Bu gazetelerin sosyalist bir çizgede şekillendirmiş ve siyasal iktidar karşıtlığı üzerine inşa etmiş oldukları genel yayın politikalarının; Ankara Tren Garı ve Ankara Güvenpark Bombalı Terör Saldırılarının temsilinde üretmiş oldukları haber söylemlerinin olay yönelimli olarak farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Özellikle Ankara Tren Garı Saldırısında her iki gazete de terörizmi lanetleyen ve sorumluluğu siyasal iktidara yükleyen anlatı yapılarını ve haber söylemlerini tercih ettikleri bulgulanmıştır. Benzer tutum Ankara Güvenpark Bombalı Terör Saldırısı için geçerlilik göstermemektedir. Bu saldırının sunumunda haber

söyleminde ön plana çıkarılmak istenen bunun bir terör saldırısı olduğu düşüncesi yerine, haber söyleminde ısrarlı bir şekilde güvenlik zafiyeti olduğu fikri işlenmiş ve sorumluluk yine siyasal iktidara yüklenmiştir.

Hem Birgün gazetesinin hem de Evrensel gazetesinin bu iki farklı terörist eylemde terör eylemini gerçekleştiren ve farklı ideolojik yapılara sahip terör örgütlerine göre haber sunumlarının ve haber söylemlerinin eyleyen yönelimli olarak farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Gazeteler dini motifli DAİŞ terör örgütü tarafından gerçekleştirilen Ankara Tren Garı Terör Saldırısı'nı 'halkların kardeşliği, medeniyetlerin ittifakı ve barış' söylemleri altında 'katliam' olarak niteleyerek manşetlerine taşırken, terörizmle varolan siyasal iktidar ve onun politikalarını terörle ilişkilendiren temsiller haber söyleminde üretilmiştir. Ayrıca haber söylemlerinde olayın sorumluluğunu doğrudan varolan siyasal iktidara yükledikleri de görülmektedir. Aynı gazeteler PKK terör örgütünün şehir yapılanmasını temsil eden kolu TAK tarafından gerçekleştirilen Ankara Güvenpark terörist saldırısını ise sıradan bir 'patlama' olarak aktarırken yaşanan terör saldırısına atıf yaparak terör örgütünün propaganda faaliyetlerini gerçekleştiren 'gönüllü bir araç' olarak işlev görmekten kaçınmamışlardır. Dolayısıyla gazetelerin terörist saldırılar karşısında standart bir bakış açısına sahip olmanın aksine kendi ideolojik bakış açıları ve yayın politikaları doğrultusunda 'benim teröristim' 'senin teröristin' gibi çifte standartlı bir yaklaşım sergileyerek haber söylemlerini inşa ettikleri görülmüştür.

Sonuç olarak medyanın farklı bakış açılarına ve farklı ideolojik yaklaşımlara sahip olması ne kadar doğal ve sıradan bir durum ise; terörist saldırıları da haberleştirerek okur kitleye aktarması son derece doğal bir durumdur. Bu bağlamda ifade hürriyeti kapsamında medyanın sorgulayıcı bir tavır sergilemesi de sorunsal olarak değerlendirilmemelidir. Fakat gelişmiş demokrasilerde bile ifade hürriyetinin sınırsız olmadığı bilinen bir gerçektir ve demokratik tutum içinde ifade hürriyetinin de sınırlı olduğu bazı evrensel durumlar ya da tanımlar söz konusudur. Bu bağlamda ifade hürriyeti adı altında demokratik hukuk yasaları ve kamu yararı ihlal edilmeden, basın kuruluşlarının hangi ideolojik yapıya sahip olursa olsun kurumun ve çalışanlarının terör saldırılarının bir hedefi olabileceği gerçeği göz önünde tutularak terörün her türlüsüne

karşı ortak bir tavır sergileyebilme bilincine ve fiiline sahip olabilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu noktada gazetenin yayın politikası ele alındığında, habere konu olan eylemlerin failleri ve haber örgütlenmeleri arasında ideolojik yakınlıkların olduğu durumlarda; terör saldırılarının haberleştirilmesi yayın politikası doğrultusunda ideolojik bir eğilim kazanmaktadır. Bu gibi durumlarda ideolojik yakınlaşmalar neticesinde terör saldırılarının tam olarak terör bağlamında taşınmadan haberleştirildiği görülmektedir. Bu amaçla basın kuruluşları insani duyarlılığı törpüleyici, kamu vicdanını zedeleyici, ölümleri haklılaştırıcı ve şiddeti meşrulaştırıcı ideolojik perspektifler üzerinden yayın politikaları belirlememeli ve bu tip yayın politikalarından uzak durmalıdır. Bu sayede basın kuruluşları terör saldırılarının temsilinde kullandıkları dil yapıları ve haber söylemleri yoluyla terör örgütlerinin propaganda aracı olmak yerine, ideoloji ayrımı gözetmeksizin tüm insanlığı hedef alan terörizmden uzaklaşarak kamu yararına ve demokratik hukuka hizmet etmiş olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Arık, B. (2006). *İletişim Yazıları*, Konya: Tablet Kitabevi.
- Avşar Z. (2009). “Terörizmle Küresel Mücadele Stratejisi İçinde Medyanın Yeri Ne Olmalı?”, *Terör ve Haber Söylemi*, M. Şeker ve T. Şeker (Ed.), Literatürk Yayınları, s. 61-88.
- Bal, İ. (2006). *Terörizm: Terör Nedir? Neden Terörist Olunur?*, Ankara: Siyasal Basım Yayın Dağıtım.
- Bennett, L. (2000). *Politik İllüzyon ve Medya*, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Bulut, S. & Yaylagül, L. (2004). “Türkiye’deki Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler”, *İletişim*, Sayı: 19, s. 119-142.
- Combs, C. C. (1997). *Terrorism in the Twenty-First Century*, New Jersey: Prentice Hall.
- Çatal Ö. (2006). “KKTC Radyo ve Televizyon Kanallarının Yayın Politikaları, Sahiplik Yapısı ve Haber Üretim Süreçleri”, *Küresel İletişim Dergisi*, Sayı:1, Bahar, s.1-11.
- Demir, S. (2013). *“Türkiye’de 2001 Yılı Sonrasında Medya-İktidar İlişkileri ve Gazeteci Pratiklerine Yansımaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Devran, Y. (2010). *Haber & Söylem & İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Devran, Y. (2015). “Medya ve Terör Sorunsalı”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı:2, s. 85-95.
- Duran, R. (1999). *Burası Dünya Polis Radyosu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eagleton T, (2005). *İdeoloji*, (M. Özcan, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hanlin, B. (1998). “Gazete Sahipleri, Editörler ve Gazeteciler”, *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, A. Belsey and R Chadwick (Ed.), (N. Türkoğlu Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 51-66.
- İnal A. (1994). “Haber Metinlerine Eleştirel Bir Bakış: Temel Sorunlar ve Örnek Çalışmalar”, *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Yıllık*, s. 135-163.
- İnal A. (1996). *Haberi Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.

Karaduman, S. & Batu, M. N. (2011). “Televizyon Haberlerinde Terörizm Olgusunun TRT'nin Haber Söylemi Bağlamında İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, s. 359- 374.

Kavoğlu, S. (2017). “Demokratik Açılım ve Barış Süreci” Bağlamında “Akil İnsanlar Heyeti” ve Ulusal Basında Yansımaları, *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, s. 196-219.

Korkmaz, G. (1999). “Terör Olaylarının Medyaya Yansıması”, *Doğu Anadolu'da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Kitapçığı*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, s. 228-241.

Korkmaz, G. (2006). “Tanımı Sorunlu Bir Kavram: Terör”, *Polis Dergisi Türkiye ve Terörizm Özel Sayısı*, Ankara: TBB Yayınları.

Küçüközyiğit, U. (2014). “Gazetelerin Haber Karar Süreçleri ve Haber Kararlarını Etkileyen Faktörler: Karşılaştırmalı Bir Saha Araştırması”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 39, s. 26-47.

Özdemir, Z. (2016). “Rehine Krizi ve Anaakım Medyanın Terör Eylemlerine Yaklaşımı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 23, s. 237-254.

Schaffert, R. W. (1992). *Media Coverage and Political Terrorist: A Quantitative Analysis*, New York: Praeger.

Schneider, W. and Raue, P. J. (2002). *Gazetecinin El Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Shoemaker, P. J. and Reese, S. D. (1996). *Mediating The Message: Theories Of Influences on Mass Media Content*, New York: Longman.

Şeker, M. (2009). “Dağlıca Baskını Haberlerinin Söylemi”, *Terör ve Haber Söylemi*, M. Şeker ve T. Şeker (Ed.), İstanbul: Literatürk Yayınevi, s. 89-156.

Şeker T. ve Şeker M. (2011). “Televizyon Haberlerinde Söylem: 29 Mart 2009 Yerel Seçimler Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:30, s. 515-552.

Tılıç, L. D. (2001). *2000'ler Türkiye'sinde Gazetecilik ve Medyayı Anlamak*, İstanbul: Su Yayınları.

Topçuoğlu, A. (1992). “Terör Karşısında Kitle İletişim Araçları”, *Yeni Forum Dergisi*, Haziran Sayısı, s. 15-23.

van Dijk, T. (2007). “Medya İçerikleri, Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinler Arası Çözümlemesi”, *Medya Metinlerini Çözümlemek*, G. Atabek ve Ümit Atabek (Ed.), (Ü. Atabek, Çev.), Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, s.165-184.

van Dijk, T. (2003). “Critical Discourse Analysis”, *The Handbook of Discourse Analysis*, Deborah Schiffrin & et al. (Ed.), Oxford: Blakwell Publishing, p. 352-372.

van Dijk, T. (1988). *News as Discourse*, New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates Publication.

Wood, L. & Kruger, R. O. (2000). *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*, London: Sage Publication.

Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yücel, Ö. (2011). *Televizyonlarda Terör, Irkçılık ve Nefret İçerikli Yayınlar*, Uzmanlık Tezi, Ankara: Radyo Televizyon Üst Kurulu

Makale Yazım Kuralları

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün, JOMELIPS Dergisi 2016 yılından itibaren; İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Tarih, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, İslami İlimler, Coğrafya gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

- Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.
- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları JOMELIPS Dergisi'ne aittir.
- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 13-15 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalı; Özet yerine “Öz” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar 12 punto büyük harflerle, alt başlıklar ise küçük harflerle, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.
- Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Üst : 2,5 cm Sol : 3 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm Karakter : Times New Roman 12 punto Satır Aralığı : 1.5 (Paragraf girintileri önce ve sonra 0 nk ve blok yazım şekli yani paragraf başı için girinti yok).
- Makalede satır boşluğu bırakılması gereken yerler şöyledir; Başlıklardan önce ve sonra (1,5 satır aralığında), paragraflar arasında (1,5 satır aralığında), kaynaklar arasında (1 satır aralığında).
- Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.
- Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.
- Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,
- http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf

- Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir.

Metin İçi Referanslar/Göndermeler

- Metin içi gönderme ve atıflar, parantez içi sisteme göre verilmelidir. Dipnot, kaynak bilgisi dışındaki açıklama veya bilgilerin verilmesinde kullanılmalıdır.
- Kitaplara yapılan göndermelerde, yıl bilgisinden sonra virgöl konulmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Ancak kitabın belli bir sayfasına gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.
- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40'tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.
- İki ya da daha fazla yapıta gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yapıtların yazarlarının soyadları, alfabeğe göre sıralanmalı ve eserler arasına noktalı virgöl konulmalıdır.
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Aydın, A. (1999). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara: Anı.

Aydın, B. (2005). Çocuk ve ergen gelişimi. İstanbul : Atlas.

- Aynı soyadına sahip birden fazla yazara gönderme yapılıyorsa eserlerin yayın yılları farklı olsa bile cümle içinde yazarların adları da belirtilmelidir: (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).
- Farklı yazarlara ait iki veya daha fazla çalışma aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse alfabetik sıralama yapılır ve kaynaklar arasına noktalı virgöl konulur: (Semerci, 2007; Ünal, 2012)
- Aynı yazarın iki veya daha fazla çalışması aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse yazar soyadı sadece bir kez yazılır, eserler arasına virgöl konulur: (Güneş, 2007, 2009, 2010-a, 2010-b)
- Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa “Güneş, 2007’den aktaran Ünal, 2012” şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012’nin hem de Güneş, 2007’nin künyesi yazılır.

- Metin içi atıf örnekleri:

Tek Yazarlı:

Güneş’e (2007) göre ...,

Güneş (2007) ...,

.... (Güneş, 2007).

.... (Güneş, 2007, s. 46).

İki Yazarlı:

Babadoğan ve Ünal’a (2011) göre ...,

Babadoğan ve Ünal (2011) ...,

... (Babadoğan ve Ünal, 2011).

İkiden Çok Yazarlı

Hırça'ya vd. (2009) göre ...,

Hırça vd.(2009) ...

.... (Hırça vd., 2009).

Kaynakların Yazımı

- Atıfta bulunulan bütün eserler, “KAYNAKLAR” bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1 cm daha içeriden yazılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını varsa bu yayınlar kaynakçada yıl bilgisinden sonra “a, b, c ...” konularak (2001a, 2001b, 2001c ... gibi) sıralanmalıdır.
- Cilt, sayı, yıl, sayfa numarası vb. bilgilerin bulunduğu elektronik dergilerin kaynakçada verilmesi, basılı dergi gibi yapılır. Bu tür yayımlar için ayrıca web adresini, erişim tarihini vermeye gerek yoktur.
- Kaynaklar bölümündeki künye bilgilerinin yazımında aşağıdaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap

Güneş, F. (2007). Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma. Ankara: Nobel.

Kitap adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır. Kitap adı italik yazılır.

İki Yazarlı Kitap Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

İkiden Çok Yazarlı Kitap Ayhan, H., Dodurgalı, A. vd. (2010). Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. İstanbul: Timaş.

Kitapta Bölüm

Karaburgu, O. (2006). Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerine düşünceleri. Cemil Meriç içinde (s. 185-189). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Editörlü Kitap

Güneş, F. (Ed.) (2013). Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi.

Editörlü Kitapta Bölüm

Tosun, C. ve Genç, M. (2014). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. Firdevs Güneş (Ed.), Eğitim bilimine giriş (2. Baskı) içinde (s. 155-166). Ankara: Pegem Akademi

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Özbay, M. (2009). Türkçe özel öğretim yöntemleri 1 (3. Baskı). Ankara: Öncü.

Çeviren (Çev.) / Hazırlayan (Haz.) Bilgisi Olan Kitaplar

Barzun, J. ve Graff, H. (1996). Modern araştırmacı. (Çev. Fatoş Dilber) Ankara: TÜBİTAK.

Kurum Yayını

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makale (Çok yazarlı makalelerde, makale ve dergi isminin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Semerci, Ç. (2007). Öğretmen ve öğretmen adayları için yansıtıcı düşünme eğilimi (YANDE) ölçeğinin geliştirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7(3), 1351-1377.

- Cilt numarası italik yazılır.

- Makale adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır.

- Dergi adı italik ve her kelimenin ilk harfi büyük.

- Varsa doi:

Basılmamış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Gün, Ö. (2014). 5. sınıf matematik öğretim programındaki kazanımların revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılması: sayılar öğrenme alanı örneği. 13. Matematik Sempozyumu. Karabük Üniversitesi, 15 – 17 Mayıs 2014, Karabük.

Basılmış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Balyemez, S. (2012). Bildirme ekinin dil bilgisi öğretimindeki yeri üzerine. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II. Cilt. Muğla Üniversitesi, 22 – 24 Aralık 2011, Muğla. s. 339-344.

Tezler Er, H. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin biyografi kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gazete / Mecmua / Bülten Yazısı

Ülsever, C. (2002, 7 Aralık). Bu bayram çocuk oldunuz mu? Hürriyet, s. 16.

İnternet Sayfası

Emre, İ. (2012, Haziran 7). Şair, Şehir ve Şiir. www.ismetemre.com (Erişim Tarihi: 2012, 15 Temmuz).